

VIGILIA

1999/10

Az atyaságról-apaságról
Békés Gellért, Bíró László, Dolhai Lajos, Jakab Attila,
Tomka Ferenc, Tóth Ildikó és Tringer László írása

GELENCSÉR GÁBOR: **A papa mozija**

KALÁSZ MÁRTON: **Tizedelőcédulák**

A Vigilia beszélgetése Nagy Gáspárral

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Apátlan korban	721
----------------	----------------	-----

AZ ATYASÁGRÓL-APASÁGRÓL

BÍRÓ LÁSZLÓ:	Az Atya a Szentháromság titkában	722
BÉKÉS GELLÉRT:	A mennyei Atya éve	730
TOMKA FERENC:	„Senki sem ismeri az Atyát, csak a Fiú...”	732
JAKAB ATTILA:	„Atyaság” az ókeresztény korban	734
TRINGER LÁSZLÓ:	Az apa-szimbólum hanyatlása	739
TÓTH ILDIKÓ:	A csonka család veszélyei és következményei	744
DOLHAI LAJOS:	Az Atya szerepe üdvösségünk történetében	751

SZÉPÍRÁS

MOHÁS LÍVIA:	Zárult a múlt	758
GELENCSÉR GÁBOR:	A papa mozija (Hagyománykeresés a filmtörténetben)	763
KALÁSZ MÁRTON:	Tizedelőcédulák <i>(részlet)</i>	773
NAGY GÁSPÁR:	Árulás, ha nem voltatok ébren; Visszatérés <i>(versek)</i>	786, 787

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Nagy Gáspárral	788
----------------	----------------	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	797
---	-----

Apátlan korban

„Fogadj fiadnak, Istenem,
 hogy ne legyek kegyetlen árva.”
 (József Attila)

A. Mitscherlich nevezte így szociológiai elemzésében korunk társadalmát. Valóban, mintha elanyátlanodott, elapátlanodott volna a mai ember. A gyermekek jórészen életéből hiányzik az apa, vagy éppen több apjuk is van, az édesanyának egymást követő kapcsolatai révén, s ez végképp összekuszálja érzelmi világukat. A szülőkkel szemben pedig ott áll a lázadó kamaszok nemzedéke, telve daccal, ellenállással, fájdalommal: szakítanak minden hagyománnyal, elutasítják mindazt, amit az előttük járó nemzedékek átadnának számukra.

Az apátlanság azonban nemcsak az emberi viszonylatokban jelentkezik, hanem az ember és Isten kapcsolatában is.

A felvilágosodás óta az autonómiára törekvő ember egyre határozottabban utasította el Isten tekintélyét is, mígnem egyfelől Nietzsche, másfelől Freud meg nem fogalmazta az istengyilkosság-
 apagyilkosság diadalitását, mégis elrettentő kiáltványát.

Századunk nemcsak a földi tekintélyeket utasította el, hanem az égit is. Mára a lázadás eufóriája elmúlt. Az embereket eltömegesítő ideológiák, a haláltáborok és népiirtások bizonyították: az ember elveszti tájékozódását, ha önmagának próbál mércéje lenni. Ráadásul mintha a keresztények áhitatában is elhalványodott volna Isten atyasága. Ha Istenre gondolunk, Jézus Krisztust látjuk magunk előtt. Hitünk középpontjában áll, a világ üdvözítője. Róla szólnak az evangéliumok: tevékenységéről, tanításáról, szenvedéséről, haláláról és feltámadásáról.

Arra azonban talán nem eléggé figyelünk, hogy Jézus legfontosabb és legbensőbb örömhíre, hogy Jahve, a Mindenható, hatalmas és végtelen Isten: szerető és irgalmas atyánk, aki Fiában mindnyájunkat gyermekévé fogadott. Szeretetből teremtett bennünket, azért, hogy szeretetének részesei legyünk. Jézus valójában mindig az Atyáról beszélt, hozzá akarta elvezetni az embereket. Mindnyájan a menynevei Atya gyermekei vagyunk — tanította. S a gyermek itt nem a kiskorúságot, az éretlenséget testesíti meg, hanem a bensőséges, biztontságos, meghitt odatartozást Istenhez, aki szeretettel törődik övéivel, akkor is, ha azok megfelelnek erről.

Akik Jézus magánéletét megfigyelték, észrevehették, hogy minden gondolata, egész benső világa az Atya körül forog. Az Ő szeretetéből élt, az Ő küldetésében járt, az Ő akaratát akarta mindenben teljesíteni. Az egyház a mennyei Atyát állítja eléink a Nagy Jubileumot közvetlenül megelőző esztendőben. Jézus Krisztus Atyját, aki a mi Atyánk is.

Az Atya a Szentháromság titkában

BÍRÓ LÁSZLÓ

Lelkipásztori megfontolások az Atya évében

1950-ben született Szekszárdon. 1974-ben pappá, majd 1994-ben püspökké szentelték. Jelenleg a Központi Papnevelő Intézet rektora, a püspöki kar családreferense.

Isten kimeríthetetlen, de nem hozzáférhetetlen titok. Ez már az Ószövetségből is kitűnik. Ő Jahve, aki a népért van. Ő a szent, aki kivonja magát az emberek rendelkezése alól, de az ember hűtlenségei ellenére is hűséges: újra meg újra odafordul az emberhez. De Isten nem számítható ki emberi számítgatással. „Az én gondolataim nem a ti gondolataitok, az én útjaim nem a ti útjaitok — mondja az Úr” (Iz 55,8). Pál apostol is gyönyörű szavakkal hangsúlyozza Isten végtelen voltát: „Mekkora a mélysége Isten gazdagságának, bölcsességének és tudásának. Mily kifürkészhetetlenek szándékai, mily megfoghatatlanok útjai!” (Róm 11,33) Bár az általa idézett ősi himnusz szerint Isten az, „aki egyedül halhatatlan, aki megközelíthetetlen fényességben lakik, akit senki sem látott, és nem is láthat” (1Tim 6,16), mégis fölülmúlhatatlan módon és véglegesen közel került hozzánk emberré lett Fiában: „Az Ő révén van... szabad utunk az egy Lélekben az Atyához” (Ef 2,18).¹

Isten titkát Jézusban ismerhetjük meg. Pascal is erre figyelmeztet minket: „Istent csak Jézus Krisztus által ismerjük meg, sőt önmagunkat is Jézus Krisztus által ismerjük meg... Jézus Krisztuson kívül nem tudjuk, hogy kicsoda Isten és ki vagyunk mi magunk. Így a Szentírás nélkül, melynek tárgya Jézus Krisztus, semmit sem ismerünk, és csak sötétséget és zűrzavart látunk Isten természetében és a saját természetünkben.”² A kortárs teológus, Kasper az ősegyház gyakorlatára hivatkozva fogalmazza meg ugyanezt az igazságot: „Az ősegyház nemcsak Jézus személyét és sorsát értelmezi »a Fiú« és »Isten Fia« címek révén, hanem magukat ezeket a címeket is új módon értelmezi Jézus élete, halála és föltámadása fényében. Jézus konkrét története és sorsa így Isten természetének és cselekvésének magyarázatává vált. Jézus konkrét történetét és sorsát úgy értelmezték, mint magának Istennek a történetét és életét... Istennel nem úgy találkozunk, hogy elvonatkoztatunk mindattól, ami konkrét és meghatározott, hanem teljesen konkrétan a názareti Jézus történetében és sorsában. Maga a Szentírás levonta ebből a következtetést, és Jézus Krisztust nemcsak Isten Fiaként, hanem Istenként jelölte meg.”³

Milyennek mutatja be Krisztus, az Isten Fia az Istent? A jézusi kinyilatkoztatás „újdonsága”, „a jó hír” legsajátosabb, legeredetibb lényege: Isten a szeretet, s mivel szeretet, Atya. Amikor Szent

¹Koch, Günter: *Hogyan körvonalazható a mai istentan?* Teológia, 87. 2. 106.

²Pensées, 729.

³Idézi: Szabó Ferenc SJ: *Jézus Krisztus Istene, Szolgálat*, 54. 15.

⁴Cerini, Marisa: *A Szeretet—Isten*, Új Város Kiadó

Az Atya és Jézus szeretetkapcsolata

János első levelében azt ismétli, hogy „Isten szeretet” (4,8.16), az egész keresztény hagyománnyal ezt úgy kell értenünk, hogy a szeretet nem egyik jelzője, meghatározója (attribútuma) Istennek, még csak nem is a legfontosabb tulajdonsága a többi között, hanem alany: Ő maga a szeretet. Maga a Szeretet mindenható, bölcs, szabad, jó, szép....mindezek a szeretet dimenziói, s ezek jelentik az Újszövetség újdonságát.⁴

Isten Jézus számára egyrészt Úr, akinek minden alá van vetve, másrészt Atya, aki a mennyekben van (Mt 6,9), aki fölkelti napját jókra és gonoszakra, s esőt az igazaknak és bűnösöknek (5,45), aki gondot visel mindenekre (5,26–32), aki Jézus által arra tanít, hogy Atyának szólítsuk Őt: „Miatyánk” (6,9).

Isten mélységének és tevékenységének titkát megtestesült Fiának személyében és történetében sejteti meg, aki „a láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,15), „dicsőségének kisugárzása és lényegének hasonmása” (Zsid 1,3), olyannyira, hogy azt mondhatja magáról: „Aki engem lát, látja az Atyát” (Jn 14,9).

Az evangéliumok kijelentései egymással szinte versenyeznek, hogy elmondják, a Fiú milyen páratlan egységben áll az Atyával: „Senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya, és senki sem ismeri az Atyát, csak a Fiú” (Mt 11,27), „mindaz, ami az enyém, a tiéd, és mindaz, ami a tiéd, az enyém” (Jn 17,10), „Én és az Atya egy vagyunk” (Jn 10,30).

Jézus az Atya „szeretett Fia” (Kol 1,13), akit az Ő szeretete küldött, hogy üdvözítse a világot (vö. Jn 3,16–18), az Ő szeretett Fia, akiben az Atya kedvét leli (vö. Mk 9,7; Mt 3,17); Ő az, akit az Atya a világ teremtése előtt szeretett (Jn 14,24).

Az Atya az, aki felé Jézus egész lényé irányul. Egészen személyes kapcsolatban él vele, teljes odaadással követi akarátát. Imádságában nemcsak Atyának szólítja (Mt 11,25; 26,39.42; Lk 10,21), hanem Abbának, Apukának (Mk 14,36). Az Ószövetséggel szemben egészen új módon fejezi ki Jézus az Atya iránti egyedülálló bizalmát és bensőséges kapcsolatát.

Érdeemes arra a mozzanatra is fölfigyelnünk, hogy Jézus a Lélekben áll az Atya előtt, benne ad hálát az Atyának. A Szentlélek lebeg fölötte nyilvános föllépése kezdetén, amikor a Jordán folyó partján az Atya hangja hallatszik: „Ez az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik”. Lukács tanúsága szerint: „Abban az órában pedig Jézus kitörő örömmel dicsőítette Istent ezekkel a szavakkal: dicsőítelek Atyám, ég és föld Ura, hogy elrejtetted ezeket a bölcsék és okosak elől, és kinyilvánítottad a kicsinyeknek. Igen, Atyám, így tetszett neked. Mindent átadott nekem Atyám. Senki sem tudja, hogy ki a Fiú, csak az Atya, és hogy ki az Atya, azt csak a Fiú, vagy akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni” (Lk 10,21–22). Jézus egyazon lendülettel ad hálát azért, hogy egyedül az Atyához tartozik, hogy csak Ő látja és csak vele osztja meg egyedülálló módon intimitását; ugyanakkor pedig hálát ad azért, hogy

általa ismerik meg a kicsik ennek a megközelíthetetlen bensőségnek kimeríthetetlen gazdagságát. Így nyilatkoztatja ki nekünk a Fiú az Atyát a Szentlélekben, hogy azután mi is Vele együtt adhassunk hálát az Atyának mint fiak: „mivel pedig fiak vagytok, Isten elküldte Fiának Lelkét a szívünkbe, aki ezt kiáltja: »Abba, Atya!«” (vö. Gal 4,6; Róm 4,16).

Jézus főpapi imája

Jézusnak ez a hálaadása folytatódik tovább a főpapi imában, az Eucharisztia alapításában, majd a kereszthalálban teljeseedik be, amikor végleg kinyilatkoztatja az Atya szeretetét irántunk saját istenfiúi voltát. Ez szeretetének végső tanújele (vö. Jn 15,13), amikor a Fiú teljesen visszaadja önmagát az Atyának, akitől mindent kapott: „Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet”. E szerető önátadás gyümölcszeként árad ki a Lélek, aki véglegesen kinyilatkoztatja az egyháznak Jézus életének és küldetésének mély értelmét, vele együtt pedig Isten teljes misztériumát, azt, hogy az Isten szeretet (1Jn 4,8.16), s hogy valamennyien az Atya gyermekei lehetünk a Fiúban (Róm 8,14–17).

Jézusnak az Atyával és a Lélekkel való kapcsolata nyit utat ahhoz, hogy fiak módjára bevezetessünk a Szentháromság belső életébe. Mivel Jézus értünk jött a világba, a Szentlélek által megadta a lehetőséget, hogy az Atya gyermekei, az Ő testvérei lehessünk, mi is „Atyának” szólíthassuk mindazzal együtt, ami ebből következik: a meggyőződéssel, hogy Ő oltalmaz minket, a bizonyossággal, hogy szeretetére ráhagyatkozhatunk, azzal a lángolással, amely azok szívében lobban föl, akik bizonyosak abban, hogy szeretve vannak. Nagy Szent Leó mély meghatódottsággal így szól e valóságról: „Hatalmas titok ez a kegyelem, ez az ajándék, hogy Isten gyermekévé teszi az embert, s hogy az ember Istent »Atyjának« hívja, ez minden ajándékot fölülmúl”.⁵

⁵Sermo, 26.
De Nativ. Dom.

Jézus nemcsak Isten világ fölötti örök otthonába enged bepillantást, hanem általa utunk nyílik az Atyához. A Szentháromság nemcsak színpadon megcsodálható, de számunkra elérhető, gyönyörű idill. Jézussal egyesülten emberszívünkkel is részt vehetünk a Szentháromság életében. A Fiún keresztül mindnyájan helyet kaphatunk a Szentháromságban. Így leszünk fiak a Fiúban (filii in Filio).⁶ Az a kapcsolat, amely Jézust Istenhez fűzi, az az ontológiai viszony, amely kettejüket egyesíti, a mi utunk is az Atyához. „Áldott legyen az Isten, Urunk Jézus Krisztus Atyja, aki Krisztusban minden mennyei, lelki áldással megáldott minket! Benne választott ki a világ teremtése előtt... Szeretetből eleve arra rendelt minket, hogy akaratának tetszése szerint Jézus Krisztus által fogadott fiaivá legyünk” (Ef 1,3-9). „Nézzétek mekkora szeretetet tanúsított irántunk az Atya, Isten gyermekeinek hívnak minket, és azok is vagyunk” (1Jn 3,1).

⁶Lukács László:
A Szentháromság az
életünkben,
Teológia 1987. 2. 71.

A fiúi függés

Minden lelkipásztori szolgálata célja: hirdetni „az élet igéjét”, az örök életet, „mely az Atyánál volt és megjelent közöttünk, hogy ti

is közösségben legyetek velünk: a mi közösségünk ugyanis közösség az Atyával és a Fiúval, Jézus Krisztussal” (1Jn 1,2–3).

A fogadott fiúság kegyelme

Hogy lelkipásztori tevékenységünk gyümölcsként az emberek eljussanak Jézus Krisztus Istenéhez, vagyis elfogadják Jézust testvérüknek az Atya kezéből, s ezzel beléphessenek a fogadott fiúság kegyelmébe, elsődleges feladatunk, hogy mi elfogadjuk Jézus Krisztust az Atyától nekünk ajándékozott testvérként, hogy mi magunk belépünk a fogadott fiúság kegyelmébe. Ha mi nem vagyunk „közösségben az Atyával és a Fiúval, Jézus Krisztussal”, akkor becsapjuk azokat, akik közösségben vannak velünk, csak önmagunkhoz vezettük őket, nem pedig Jézus Krisztushoz és az Ő Atyájához. „Amilyen mértékben éli az Isternek szentelt személy azt az életet, mely kizárólag az Atyának van szentelve (vö. Lk 2,49; Jn 4,34), s melyet Krisztus magához ragadott (vö. Jn 15,16; Gal 1,15–16) és a Szentlélek lelkesít (vö. Lk 24,29; ApCsel 1,8; 2,4), annyira hatékonyan működik együtt az Úr Jézus küldetésével (vö. Jn 20,21) és vesz részt intenzíven a világ megújításában... Az Isternek szentelt személyek elsősorban akkor válnak misszionáriussá, ha egyre inkább tudatosítják, hogy Isten kiválasztotta és meghívta őket, ezért teljesen neki kell élniük... Ily módon *Krisztus hiteles jelévé válhatnak a világban*. Életstílusuknak is ki kell fejeznie az eszményt, amelynek követését vállalták, s Isten élő jeleivé és az evangélium ékesszóló — bár gyakran hallgatag — hirdetésévé kell válniuk.”⁷

⁷Vita consercata 25.

A lelkipásztori szolgálatot végző klerikusoknak és laikusoknak elsődleges feladata tehát nem az aktivitás, a zsonglőrködés, hogy az egyházból virágzó kft-t fabrikáljanak a maguk rátermettségével, ügyességével és ügyeskedésével, hanem hogy átadják az életüket Krisztusnak a Lélek által az Atyának: „A lelkipásztori szereket első mozzanatának az önátadásnak kell lennie.”

A szeretet fokozatai

Emberi életünkben két fokozatban éljük meg a szeretetet. Először szüleinktől *passzív* befogadói vagyunk a felénk irányuló szeretetnek, később mi magunk leszünk cselekvői a szeretetnek.

Istenkapcsolatunkban is megnyilvánul a szeretetnek ez a ketőssége. A befogadás fázisa, amikor Krisztusban megismerjük Isten szeretetének misztériumát. Tőle megtanuljuk, hogy az Atyától kapunk mindent. Ezek után következik az adás fázisa: a szeretet nem maradhat egyoldalú. Aki fölismerte Isten szeretetét, maga is törekszik arra, hogy részese legyen a szeretet körforgásának. Egyrészt adja magát az Atyának a Fiúba vetett hitével, másrészt adja magát a másik embernek. A keresztény ember nem önmagának él, hanem másoknak és másokért.

A szeretet körforgása

A szeretet körforgásakor szükség van arra, hogy az ember higgyen az Atya ajándékában, hogy Isten szereti az embert, bűnös állapotában is: „Megismertük a szeretetet, mellyel Isten szeret bennünket, és hittünk benne” (1Jn 4,16). Akkor hiszek ebben a szeretetben, ha megértem és elismerem, hogy Krisztus, az Üdvö-

zító és Úr, egyedülálló és kivételes módon közvetítő Isten és az ember között, hogy Isten neki adott át minden hatalmat a mennyben és a földön, hogy az Atya mindazokat gyermekeivé fogadja, akik Krisztusa üdvösségére hagyatkoznak. A hitnek ez az aktusa állandó küzdelem.

A megtérés kegyelme

Ahhoz, hogy a hit nehézségeit az ember legyőzze, meg kell értenie Isten szándékait, s meg kell tanulnia szeretni, vagyis Isten kegyelmének erejében meg kell térnie. A megtérés sokszor azért nehéz, mert félünk attól, hogy nálunk nagyobb valaki emeljen az ismeretlen felé. Önmagunkat akarjuk megváltani. Ezt a félelmünket az Atya Jézusban megnyilvánuló szeretete segít legyőzni. Jézusban az Isten, hogy egészen közel hajolhasson hozzánk, mintegy „visszaszorította” mindent betöltő végtelen létét, hogy helyet adjon az embernek, és ő merje elfogadni a neki fölkinált szeretetet. Jézus „Istennel való egyenlőségét nem tartotta olyan dolognak, melyhez erőszakosan ragaszkodják, hanem kiüresítette önmagát” (Fil 2,6–7). Tehát a szeretet passzív és aktív fázisa egyaránt Krisztuson keresztül érkezik el hozzánk. A megtestesült Fiú, az Emberisten az, akiben az Atya egyesül az emberiséggel, és akiben az emberiség válaszol, gyermeki kapcsolattal. Így válik az ember, akit a megtestesült Fiú váltott meg, „új teremtménnyé a Lélek adományozása által”, így válik az ember „az isteni természet részesévé” (2Pét 1,4), Isten gyermekévé. „Mily nagy szeretetet tanúsított irántunk az Atya: Isten fiainak hívnak minket, és azok is vagyunk” (1Jn 3,1).

Az istengyermekség

Pál apostol többször is tanúskodik istengyermekségünk valódiságáról. Krisztussal „eggyé lettünk a keresztség által” (vö. Róm 6), részesültünk az Ő halálából és föltámadásából, az Eucharisziában testével táplálkozunk, annyira, hogy testének tagjává válunk (vö. 1Kor 11–12). A Fiúban mintegy fiakká leszünk, „társörökösei” mindannak, ami az Atya egyetlen örökösét, Jézust megilleti.

Mert Jézusban, „Őáltala, Ővele és Őbenne” válunk fiakká, ezért mind személyes, mind lelkipásztori munkánk szempontjából nagyon fontos, hogy a krisztuskövetés elsősorban nem Jézus tulajdonságainak utánzását jelenti, hanem személyes egyesülést. Gondoljunk például az apostolok meghívására: „Tizenkettőt választott ki, hogy vele legyenek”. Nem egy bizonyos feladatra jelölte ki őket, nem is valamilyen tanítást adott át nekik, hanem arra hívta őket, hogy mellette, vele, végül pedig benne legyenek. Minden keresztény ember küldetésének ez a gyökere. Ha ez hiányzik, akkor a legnagyobb tett is csak magamutogatás, saját dicsőségünk keresése, emberek önmagunkhoz vezetése csupán. Semmilyen megújulási kísérlet sem segít az egyháznak, ha nem vagyunk egységben Jézussal. Képességeinktől függetlenül mindnyájan azt a hivatást, azt a lehetőséget kaptuk, hogy vele legyünk. Vele legyünk az Eucharisziában, a munkában, az imában, az érte elfogadott szenvedésben, életünk rendjében. Nem az szá-

Az apostolok meghívása

mít, hogy amit teszek, az látványos-e vagy sem. Célját, értelmét az adja meg, hogy vele vagyok!⁸

Pál apostolnál nem hallunk a „krisztuskövetésről”. Valójában azonban csak a fogalom nem szerepel nála, a tartalom nagyon is jelen van, mégpedig teológiailag elmélyült formában. Pál számára a keresztény élet Krisztussal való élet, sőt részesezés halálában és föltámadásában. A Római levél 6. fejezete úgy tekinti a keresztiséget, mint meghalást Krisztussal és vele való eltemetkezést, amelynek célja, hogy vele együtt a föltámadásra is eljusson a megkeresztelt. Ez azonban erkölcsi követelményt is jelent: meghalni a bűn hatalmának és élni Isten akaratának. Talán legszebb vallomása a páli értelemben vett krisztuskövetésnek: „Már nem én élek, hanem Krisztus él bennem” (Gal 2,20).

Isten szeretete Jézus Krisztusban vált láthatóvá. Ez a szeretet kétirányú. Egyrészt az Atyára irányul: föltétlen engedelmisségben belőle, általa, neki él; másrészt az embert öleli magához, föltétlen elfogadó, résztvevő szeretettel. Egészen beleadja énjét ebbe a szeretetbe. E kettős szeretet azonban egyetlen áramkört alkot. A kettő nincs ellentétben egymással, sőt nem is választható szét: egyetlen organikus egységet alkot.

A keresztény embernek Jézus érzületét kell kialakítania; úgy kell szeretnie, mint Jézus, tehát ezzel a kettős, Istenre és emberre egyszerre irányuló szeretettel. Az él igazán a megszentelő kegyelem állapotában, aki nemcsak súlyos bűnököt nem követ el, hanem együtt szeret Istennel. Ezáltal ismeri meg Istent is. „Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert Isten a szeretet” (1Jn 4,8). „Szereitem, ha Isten így szeretett minket, nekünk is szeretnünk kell egymást” (1Jn 4,11). Aki szeret, az közvetlenül Istennel kerül kapcsolatba. Az embertárs szeretete már önmagában istenszeretet. Szent Ágoston így teszi föl a kérdést: ha egyszer a Szentháromságot egészen megismerni nem tudjuk, hogyan szerethetjük? Úgy, hogy szeretünk — válaszolja. „Senki se mondja, nem tudom, mit szerezsek. Szeresse embertársát, s akkor magát a szeretetet szereti. Aki pedig eltelik szeretettel, nemde Istennel telik el? Ha a szeretetet látod, magát a Szentháromságot látod. A testvéri szeretet nemcsak Istentől van, hanem benne van az Isten. Amikor tehát testvéreinket szeretetben szeretjük, valójában Istent szeretjük.”

Igazában a szeretet által létezőnk. Amikor nem szeretünk, tulajdonképpen nem létezőnk. Isten azt akarja, hogy valósítsuk meg magunkban azt a mérhetetlen lehetőséget, amely bennünk rejlik. Aki lát bennünket, általunk tapasztalhatta meg: Isten a szeretet. Képesek vagyunk erre, hiszen Isten a maga képmására alkotott bennünket, majd Krisztusban, a saját létében részesített minket, hogy amint Ő a Szeretet, úgy az ember is az legyen. Nüsszai Szent Gergely mondja: „Isten szeretet és a szeretet forrása... A Teremtő belénk véste ezt a jegyet is; ha ez nincs meg, akkor az em-

⁸Barsi Balázs—Teleki Péter-Pál: *Mélység a mélységet*, FO Kiadó és Nyomda Szentírás elmélkedés az 1999-es egyházi év minden napjára I. kötet. 1998.

A megszentelő kegyelem

ber elveszíti igazi arcukat. Ha szeretet vagyunk, akkor tudunk az Ő gyermekeiként válaszolni Istennek, aki a szeretet.”

**A szeretet
mint Isten léte**

Ha a szeretet valóban Isten léte, lényege, akkor ez az ember lényege, léte is. Az ember akkor valósítja meg önmagát Isten tervének megfelelően, ha tökéletes a szeretetben, amelyet Isten áraszt a szívébe a Szentlélek által. Ekkor válik „másik Krisztussá” (alter Christus) Krisztusban, s él fiúként a Fiában, közösségben az Atyával. Így teljesül be az ember hivatása, amelyet az egyházatyák ezzel a merész, de találó kifejezéssel jelöltek meg: megistenülés (divinisatio). „A szeretettől megerősített ember — írja Maximosz hittvalló — Isten által áthelyeződik Istenbe... Isten azért teremtett minket, hogy részeseivé legyünk az isteni természetnek, és belépünk az Ő örökkévalóságába, hogy mi, akik kegyelemből megistenültünk, hozzá hasonlóak legyünk.”

Megtestesülés

A szeretet formái

A szeretetnek van néhány konkrét formája, amelynek segítségével fiúként a Fiában mind teljesebb közösségbe kerülünk az Atyával.

a) Szeressünk megelőzően! Isten Krisztusban úgy jelenik meg, szavakban és tettekben, mint feltétlen, ingyenes és teljes szeretet. Isten elsőként szeretett (vö. 1Jn 4,19). A megelőző szeretet teremtő erejű. „Amint én szerettelek benneteket, úgy szeressétek egymást ti is” (Jn 13,34; 15,12–17).

b) Legyünk az egység építői! Jézus főpapi imájában azt kéri, hogy valósuljon meg közöttünk az egység teljessége, amely az Atya és Ő között van. „Legyenek mindnyájan egy. Amint te, Atyám, bennem vagy és én benned, úgy legyenek ők is egy mibennünk” (Jn 17,21). Az Atya terve: a szentháromságos élet kiterjesztése az egész emberiségre. „Tudod, mennyire kell szeretnünk? — kérdezi korunk egyik misztikusa, s mindjárt válaszol is: annyira, hogy tökéletesen elemésztdjünk az egységben.” A Szentháromság egységéhez közel kerülni nem csupán spekulatív erőfeszítés, hanem a megkeresztelt ember mindennapi feladata.

c) Merjünk ajándék lenni egymás számára! A szeretet, amely a többiek szíve mélyéig vezet bennünket, önmagunk megsemmisülésében valósul meg. Az egység olyan szeretetet kíván, amely kész meghalni önmagának a másikért. A három isteni személy, amikor eggyé válnak közös természetükben, a szeretetben, mintegy megsemmisülnek, de épp azáltal, hogy egyesülnek, újra megtalálják önmagukat. Krisztus arra hív bennünket, hogy higgyünk az Atya és a közötté lévő kölcsönös egységben. „Higgyétek, hogy én az Atyában vagyok, s az Atya énbennem. Ha másképpen nem, legalább a tetteimnek higgyetek. Bizony mondom nektek: aki hisz bennem, ugyanazokat a tetteket viszi végbe, amelyeket én végbevittem, sőt még nagyobbakat is végbevisz” (Jn 14,11–20). Egymásnak elajándékozni önmagunkat csak Istenben leszünk képesek. Ezért kéri Jézus: „legyenek egy mibennünk” (Jn 14,21).

d) Engedjük, hogy Isten és embertársunk lakást vegyen bennünk! Igazán csak a személy tud találkozni a személlyel. A személytelen valóságok sohasem találkoznak, legföljebb érintkeznek, súrlódnak, elegyednek egymással. Az élőlények között a földön igazában csak az ember képes igazi találkozásra, amelynek transzcendens jelentése van. Valamiképpen Istenre utal, Istent teszi jelenvalóvá, Benne válik teljessé. Az igazi találkozásban a másik jelenvalóvá lesz bennem, a személy megsokszorozódik, a szeretett személy valamiképpen belém költözik, ahogy a Szentírás páratlan egyszerűséggel és kifejező erővel megfogalmazza: „lakást vesz bennem”, miközben én is lakást kapok a másik — Isten és ember — belső világában. Az igazi találkozásban tehát személyes voltomat adom oda a másinak, a másikat pedig személyembe fogadom, anélkül, hogy ez bármelyikünk valóján csorbát ejtene. A legnagyobb ajándék ez, amit kaphatunk és adhatunk. Az igazi találkozás azt jelenti, hogy a másik szabadon járhat-kelhet bennem. A valódi találkozó jelenlét. A futó találkozó, a véletlen találkozás lehet az igazi találkozás előkészítője, de nem maga a találkozás. Olyan ez csupán, mint a biliárdgolyók „találkozása”: egy ponton egymáshoz ütődnek, s máris távolodnak egymástól. Krisztus sokkal mélyebb találkozásra hív bennünket. Az igazi találkozás titka a szeretetben van, általa a személyek legbensőbb magva kapcsolódik össze. „Aki szeretetben marad, Istenben marad és Isten őberne” (1Jn 4,16), a személy beköltözik a másik személybe, és benne lakik.⁹

⁹Boda László:
Találkozás Istennel az emberben,
Teológia 1983. 4. 198.

**Misztérium és
communio**

Krisztus Isten örök titkába, a Szentháromságba enged betekinteni, az Atya és Fiú tökéletes egységébe a Szentlélekben. De a Szentháromságnak ez az egysége nyitott az ember felé: „Szere-
tetből eleve arra rendelt minket, hogy akarátának tetszése szerint Jézus Krisztus által fogadott fiaivá legyünk” (Ef 1,3–9). „Hirdetjük nektek az örök életet, mely az Atyánál volt és megjelent nekünk. Amit láttunk és hallottunk, nektek is hirdetjük, hogy közösségben legyetek velünk. Mi ugyanis közösségben vagyunk az Atyával és az Ő Fiával, Jézus Krisztussal” (1Jn 1,2–3).

Isten Jézus Krisztusban szeretetközösségre lépett az emberrel. Az egyháznak pedig azt a küldetést adta, hogy ezt a közösséget egyre teljesebbé tegye: egyre szorosabb egységre lépünk Istennel, s egyre teljesebbé tegyük Isten népének egységét, s így hatékonyan mozdítsuk elő az egész emberiség egységét. Ez a communio nem emberi erőfeszítés eredménye csupán, hanem elsősorban Isten ajándéka. Az egyház a föltámadt Krisztus erejéből él. Mi szeretnénk ehhez hozzáadni a magunk „igen”-jét.¹⁰

¹⁰Lukács László:
Közösségben Istennel — egymással,
Teológia 1995. 4. 200.

A mennyei Atya éve

„Mi megismertük a szeretetet, amellyel Isten szeret bennünket, és hittünk benne.”

(1Jn 4,16)

Közeledik a második ezredforduló. A keresztény ember II. János Pál pápa apostoli levelének, *A harmadik évezred küszöbén* kezdetű iratnak útmutatását követve úgy tekint erre az új esztendőre, az 1999. évre, mint a közvetlen előkészület idejére. Előkészületet hirdet a pápa a kétezredik jubileumi évre, de az azt követő évtizedekre és évszázadokra is. Előkészületet arra, hogy az egyház megújult hittel és friss lendülettel hirdesse Isten országának evangéliumát. Ez az evangélium nyilván istengyermekségünk és örök üdvösségre hivatottságunk örömhíre, de ettől elválaszthatatlanul annak meghirdetése, hogy Isten már ebben a világban emberhez méltó, igazságosabb és testvériesebb életet szánt az embernek. A „fogyasztói társadalom” hívei ezt az emberhez méltó életet főképpen az anyagi jóléttől várják, ám arról megfeledkeznek, hogy mivel az ember értelmes és szabad teremtménye Istennek, nemcsak lázas munkával, hanem értelmesen és szabadon, vagyis felelősségének tudatával és vállalásával kell cselekednie. A felelősség tudata és vállalása elengedhetetlen erkölcsi feltétele az emberhez méltó életnek. S ennek alapelve az, hogy amit akarsz, hogy neked tegyenek az emberek, te is tedd meg nekik, amit viszont nem akarsz magadnak, azt te se tedd a másoknak.

A keresztény ember jól tudja, hogy az igazságosabb és testvériesebb társadalmi életnek ezt az erkölcsi követelményét az embertárs tiszteletben tartása nélkül aligha lehet teljesíteni. Ez voltaképpen az első lépés a felebaráti szeretet útján. S erre hatásos erővel igazában Isten hite és szeretete indít, mert ő mindnyájunk Atyja, aki joggal elvárja, hogy gyermekei tiszteletben tartsák egymást. Ezért felelőséggel tartoznak neki; és az ítéleten számot is kell adniuk róla.

Mindennek alapján a Szentatyának az volt a szándéka, hogy három éven keresztül tartó előkészülettel az ezredfordulóra megújítsa Krisztus híveiben Isten és az embertárs szeretetét. Két évvel ezelőtt a megváltás és üdvözítés múltbeli történelmi eseményére, Krisztus életművére irányította figyelmünket. Az elmúlt esztendőben a Szentlélek működésének jelentőségét emelte ki, mert amit Krisztus értünk tett, azt az isteni Lélek teszi jelenvalóvá és a jelenben ható erővé. Az evangélium hívő elfogadásával és a szentégek vételével őáltala leszünk Krisztus testvérei és az Atya gyermekei.

És a jelen évben, az előkészület utolsó esztendejében? Ezt az évet a Szentatya szándéka szerint Istennek, az Atyának szenteljük, mert ő üdvösségünk ősforrása és végső beteljesedése. Tőle ered és benne teljesül be mindaz, amit Krisztus értünk tett, és amivel a Szentlélek megajándékozott. Jézus az evangélium foglalatoként így mondja ezt tanítványainak: „Az Atya szeret titeket, mivel ti szerettetek (szerettek) engem, és hittétek (hiszitek), hogy Istentől jöttem” (Jn 16,27). Mi, keresztények, nem egyszerűen Isten létében hiszünk — ebben azok is hihetnek, akik nincsenek megkeresztelve. Mi abban hiszünk, hogy Isten öröktől fogva szeret bennünket. Ez az üdvözítő atyai szeretet Krisztusban emberi valósággá vált, és a Szentlélek által a miénk lett — mindez azért, hogy mi ebben a szeretetben részesülve Krisztuséi és Krisztusban az Atyáéi legyünk: Krisztus testvérei és a mennyei Atya gyermekei. „Mi megismertük a szeretetet, amellyel Isten szeret bennünket — vallja János, a hűséges tanítvány —, és hittünk benne” (1Jn 4,16). Ez a mi üdvösségünk.

Kereszténynek lenni igazában ennyit jelent: hinni ebben az örökkévaló atyai szeretetben, amely Krisztusban vált emberi valósággá, és a Szentlélek által lett üdvösségünké. Hinni benne nem mint valami elvont igazságban, hanem mint üdvösségünk élő forrásában és beteljesedésében, ami már maga a szeretet. „Szeretet az Isten: aki szeretetben él, az Istenben él és Isten él benne” (1Jn 4,16).

Ez a szeretetet éltető hit üdvözít minket, és ez indít arra, hogy szeressük embertársainkat, ahogy Krisztus és a mennyei Atya szereti őket, mert ugyanannak a hitnek megvallására és ugyanannak a szeretetnek megélésére hivatottak, mint mi. Végülis ez ad erőt ahhoz, hogy kicsinyek és nagyok — kicsinyek a maguk háza táján, nagyok határainkon innen és túl — az elkövetkező időkben szolgáljuk az emberhez egyedül méltó, igazságosabb és testvériesebb világ kibontakozását.

Békés Gellért bencés szerzetes, szerkesztőbizottságunk tagja ez év augusztusában elhunyt. Szellemi és egyházi életünkben betöltött szerepének méltatására egy későbbi számunkban visszatérünk.

A Vigilia Szerkesztősége

„Senki sem ismeri az Atyát, csak a Fiú...”

TOMKA FERENC

Született 1942-ben, 1962-ben szentelték pappá. Teológiai és szociológiai doktorátust szerzett. 1973-89 között az egri Hittudományi Főiskola tanára, 1989 óta káposztásmegyeri plébános és az OLI munkatársa. a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának magántanára. Legutóbbi írását 1999. 3. számban közzétük.

Ki igazában az Atya? Mit mond róla Jézus? „Senki sem ismeri az Atyát, csak a Fiú, és akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni” (Mt 11,27). „Senki sem juthat az Atyához, csak általam” (Jn 14,6). Szent Pál szerint csak a Szentlélek tudja kimondani lelkünkben, hogy „Abba, Atya” (vö. Gal 4,7; Róm 8,15). Az Atya-évben több teológus fogalmazott így: a keresztények többsége kevéssé sejtí, hogy valójában ki az Atya. Akit Atyának gondolnak, az általában az egyistenhívők egy Istene: lehetne Jahve vagy Allah is, néhány evangéliumi vonással gazdagítva. Több vallás eljut a teremtő Istenig, aki hatalmas, igazságos, jóságos. De ez az Isten „kívül” van az emberen. Nagyon sok keresztény — olykor mélyen hívő keresztények is — csak egy hatalmas, jóságos, de „kívül” levő Istenről tudnak. Jézus viszont arról beszél, hogy Isten olyan közel jött, hogy bennünk él. Nemcsak egy hatalmas és jóságos „kívül” levő, hanem teljességgel „bennünk” élő. „Maradatok bennem és én bennetek maradok” (Jn 15,3); „Aki szeret, abban benne fogunk lakni” (Jn 14,24).

A Szentírás, a teológia sokat beszél e titokról: hogy bennünk él Jézus, bennünk él a Szentlélek, bennünk él a teljes Szentháromság, tehát az Atya is. De hogyan lehet közelebb kerülnünk ezekhez a titokhoz — és most sajátosan az Atya titkához?

A Szentírás szerint *bele kell hatolnunk Jézusba, egyesülnünk kell Vele*, át kell, hogy járjon bennünket a Szentlélek ahhoz, hogy eljuthassunk Jézus Atyjához: a szentháromságbeli Atyához; hozzá, aki más, mint a korábbi vallások vagy Arisztotelész Teremtő Istene. Vagyis ezt a szót „Abba, Atyám”, a maga teljességében csak *Jézus mondhatja ki bennünk a Lélekben* (vagy a Lélek mondhatja ki Jézusban).

Hogy juthatunk mélyebb kapcsolatba az Atyával?

Jézus eljött a földre. Benne a mindezideig végtelenül távolinak és világfelettinek gondolt Isten belépett a világba. Jézus azért jött, hogy utat mutasson, hogy Ő maga legyen az Út, aki által eljuthatunk az Atyához, Isten (a Szentháromság) titkáinak bensejébe.

Jézus arra hív, hogy *egyesüljünk vele*, hogy éljünk benne. „Aki bennem marad és én őbenne, az bő termést hoz” (Jn 15,5); Aki eszi az én testemet az bennem marad és én őbenne (Jn 6,57). Azt mondja, ha egyesülünk Vele, akkor egészen közel kerülünk az Atyához is. „Aki szeret engem, azt Atyám is szeretni fogja, hozzá megyünk és benne fogunk lakni” (Jn 14,20).

Minél mélyebben *egyesülünk* Jézussal (a Lélek által), annál teljesebben fogjuk tudni kimondani Jézussal együtt, hogy „Atyám”.

A kereszténység a lelki élet csúcsának és végső céljának évszázadokon át ezt tartotta: felfedezni a bennünk élő Jézust (illetve magát a teljes Szentháromságot), s Vele bensőséges egyesülésben élni: vagyis — ahogyan Nagy Szent Teréz mondta — eljutni a „belső várkastélyba”, a szív mélyére, ahol megvalósul ez az egyesülés Jézussal, s Benne — a Szentlélek által — az Atyával. De évszázadokon át úgy gondolták, hogy az egyesülés Jézussal, a Szentháromsággal, csak a választott lelkeknek, elsősorban szerzeteseknek van fenntartva.

Korunkban az egyház azt mondja, hogy minden keresztény mély lelki életre, az életszentségre, a Jézussal való egyesülésre, a Szentháromsággal való benső kapcsolatra kapott meghívást.

Korunkba a Szentlélek megismerteti a világgal a „külső várkastélyt”: vagyis azt, hogy Istennel nemcsak önmagunkban (belső kolostori csendünkben, a belső várkastélyban) találkozhatunk, hanem a világban is. Minden emberi találkozásban találkozhatunk Jézussal, hiszen amit az emberek legkisebbjének teszünk, azt is Neki magának tesszük (Mt 25,40), s így egyesülhetünk Vele... És egészen sajátosan találkozhatunk Vele a *köztünk levő kapcsolatokban, hiszen két vagy három ember között (aki Jézusban él) megjelenhet Jézus (Mt 18,20), s Általa megvalósul a „külső várkastély”: egy hely, ahol Jézus jelen van, ahol találkozhatunk vele, élvezhetjük jelenlétét, sőt ahol a nem hívők is felfedezhetik Őt (Jn 13,35).*

De a Jézussal való találkozások — az egyesülés — útját csak akkor tudjuk járni a világban, az embertársi kapcsolatokban, ha otthon vagyunk a „belső várkastélyban”: ha mély az imaéletünk; ha van mély, bensőséges kapcsolatunk a bennünk élő Jézussal (a Húsvéti Titokkal: a Keresztreszögezettel és Feltámadottal!); ha tudjuk az ő szemével látni a világot, embertársainkat; ha a külső kapcsolatokban kapott minden fájdalomban tudunk az ő — kezesztig és halálíg tartó — szeretetével egyesülni.

Csak a bennünk élő Jézussal (a Keresztrefeszítettel és Feltámadottal) egyesülve vagyunk képesek a szeretetben és a szeretetért folytonosan meghalni. Illetve fordítva is igaz: ha hűségesek vagyunk a közöttünk megvalósítandó szeretethez — akkor szükségképpen kényszerülünk arra, hogy egyesüljünk vele, mert nélküle nem lennénk képesek örömmel újrakezdeni a sokszor megsebződő szeretetkapcsolatokat. — Így épül bennünk egyszerre a *belső és a külső várkastély.*

S azáltal, hogy egyre mélyebben egyesülünk lelkünkben a Szenvedő és Feltámadott Jézussal, egyre teljesebben árad belénk a Szentlélek, s így egyre természetesebben fakad fel lelkünkben — Jézusban, a Lélek által — a megszólítás: Atyám!

„Atyaság” az ókeresztény korban

JAKAB ATTILA

1966-ban született Csíkszeredán. Egyetemi tanulmányokat folytatott a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán, 1998-ban doktorált a Strasbourgi Egyetem Katolikus Teológiai Fakultásán. Jelenleg kutató tanársegéd a Genfi Egyetem Protestáns Teológia Fakultásán. Szakterülete az ókeresztény kor története és az egyház-szervezet intézményes fejlődése. Levelező tagja az apokrif iratokkal foglalkozó nemzetközi egyesületnek és tagja a Nemzetközi Patrológiai Szövetségnek.

Pál atya fogalma

A 2. század írói

A monoteista vallások egyik alapvető jellegzetessége Isten atyasága. Ő az egyedüli Teremtő, aki mindenk fölé uralkodik. A kereszténység esetében ennek az atyai istenképnek jól meghatározható biblikus gyökerei vannak. Így, a szóban forgó fogalmi fejlődés első fokozatának a zsidó nép által ősöknek tekintett személyiségek (Ábrahám, Izsák, Jákob pátriárkák) atyaságának a tudatosítását tekinthetjük. Ezt tükrözi Ábrahám elnevezése: a „népek sokaságának atyja” (Ter 17,5), *aki által a föld minden nemzetsége áldást nyer* (Ter 12,3). A későbbiek folyamán Isten először Izrael (Iz 64,7), majd az egész emberiség Atyja lesz (Mal 2,10). Az Újszövetség ezt a gondolatot fejleszti tovább, hiszen Istent a Názáreti Jézus személyesen is Atyjának (pater, abba) nevezi (Mt 6,9 és 11,25; Mk 14,36; Lk 11,2). Szent Pál számára egyértelmű, hogy Isten Jézus Krisztus Atyja (Róm 15,6; 2Kor 1,3; Ef 1,3). A jánosi hagyomány értelmében pedig Jézus Krisztus Isten egyetlen/egyszülött Fia.

Ami Szent Pált illeti, az ő magatartása eléggé atyáskodó. Ez azzal magyarázható, hogy saját apostoli tevékenységét atyaságként fogta fel. „Bár mint Krisztus apostolai követelményekkel állhattunk volna elő — írja a tesszalónikiai hívekhez írt első levelében —, mégis olyan szelíden viselkedtünk körötökben, mint a gyermekét dajkáló anya. Annyira közel álltatok szívünkhöz, hogy nemcsak Isten evangéliumát, hanem életünket is nektek akartuk adni. Azt is tudjátok, hogy mint apa a gyermekét, egyenként intettünk, buzdítottunk és kértünk benneteket, éljete méltóan ahhoz az Istenhez, aki meghívott titeket dicsőséges országába” (1Tessz 2,7-8 és 11-12). „Mint kedves gyermekeimet intellek benneteket. Ha számtalan tanítótok volna is Krisztusban, atyátok nincs sok. Az evangélium által én adtam nektek életet Jézus Krisztusban. Azért kérek titeket, legyetek követőim” (1Kor 4,14-16). „Mint gyermekeimhez szólok: ti is tegyetek úgy, mint én, tárjátok ki ti is a szíveteket!” (2Kor 6,13).

Ahogy az idézetekből is kitűnik, a Szent Pál-i atyaság közvetlen és felelősségteljes. Nem parancsoló, hanem sokkal inkább kérő jellegű. A hatalom helyett arra a tekintélyre épít, amely a krisztusi örömhír továbbadásából fakad. Pál atyasága nem vérségi, hanem szellemi, lelki kapcsolat. Ez egyezik a zsidó és az ókeresztény szóhasználattal. „Atya” az a tanítómester, aki magára vállalja a tanítvány képzését. Ebben az értelemben nevezi Jusztinosz filozófus és vértanú (100-165) a filozófiai iskolát vagy gnosztikus rendszert¹ alapító személyt „atyá”-nak. Az ő idejében sokan voltak,

¹A gnoszticizmuson azt az eléggé bonyolult és szer-
teágazó ókori szellemi,
lelkiségi irányzatot értjük,
amely nagy hangsúlyt fektetett
a természetfölötti
misztériumok ismeretére.
Eredetét tekintve a Kr. u.
1. sz.-ban keletkezett és
keresztény változata is
volt. Jellemzői: egy bizo-
nyos dualista szemlélet és
az ismeretnek tulajdonított
megváltozó jelleg. Lásd
Green, H. A.: *The Economic and Social Origins of Gnosticism*, SBL Dissertation Series, 77, Scholars Press, 1985, Atlanta; Scoppello, M.: *Les gnostiques*, Brev, 37, Cerf, 1991, Paris; Williams, M. A.: *Rethinking „Gnosticism”. An Argument for Dismantling a Dubious Category*, Princeton University Press, 1996.

²Jusztinosz: *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, 35,4-6

³Iréneusz: *Az eretnekségek ellen*, IV,41,2

⁴Kelemen: *Sztrómata /Szönyegeg*, I,1,2-2,1

⁵Kelemen: *Protreptikosz* V,66,4 és II,13,5

⁶A szmümai egyháznak a philoméliumi (Kis-Ázsia) egyházhoz intézett levele, amely Polükarposz vértanúságát írja le, ugyanazt a görög kifejezést használja mint az evangéliumok Krisztussal kapcsolatban (pl. Mt 8,19; 12,38; 19,16) Eusebiosz: *Egyháztörténelem*, VII,7,4

akik „Jézus nevében jöttek, de mi — írja Jusztinosz — azzal a névvel jelöltük meg őket, akitől egy-egy tan vagy nézet eredt”. „Közülük eggyel sem vagyunk közösségben, mert istentagadók és vallástalanok, igazságtalanoknak és a törvény elvetőinek tartjuk őket, Jézust nem tisztelik, csupán a nevét vallják meg. Vannak közöttük olyanok, akiket markionitáknak hívunk, másokat valentiniánusoknak vagy bazilidiánusoknak vagy szaturniliánusoknak, és másokat más elnevezéssel illetünk, mindegyiket a tanítás alapítójának nevééről, éppúgy, mint ahogyan az egyes filozófusokat — mert mint az elején mondtam (I. Párb. 2,2), ezeknél is a tanítás atyjától kapta nevét az a filozófia, amelyik mellett valaki elkötelezi magát.”² Iréneusz (140-202), lyoni püspök, egyik elődje véleményét osztva, különbséget tesz a természet (*kata men phüszin*) és a tanítás (*kata de didaszkalia*) szerinti fiúgyermek között. Számára a tanítvány a tanítómester fia, és a tanító a tanítvány atyja.³ Alexandriai Kelemen (150-215) hasonló nézetet vall. Szerinte amint a gyermek a test gyümölcse, ugyanúgy a könyvek a lélek gyümölcsei. Azok pedig, „akik a hitre tanítottak, azok a mi atyáink” (*paterasz tousz katekheszantasz*). Minden tanítvány, amennyiben hallgat tanítómesterére, abban az esetben a tanító fiának számít.⁴ Jusztinoszhoz hasonlóan, Kelemen is „atyá”-nak nevezi a különböző filozófiai vagy lelkiségi irányzatok alapítóit. Ilyen értelemben tesz említést a peripatetikusokkal kapcsolatosan „az iskola/irányzat atyjá”-ról (*tesz haireszeosz pater*), valamint beszél az istentelen mítoszok és az ártalmas babonák/tévhitok atyáiról.⁵

Az ókeresztény iratok a „mester” értelemben vett „atya” kifejezést egyrészt az apostolokra (Római Szent Kelemen, Levél a korinthosziakhoz 62,2; János cselekedetei 81), másrészt a püspökökre alkalmazzák. A pogányok és a zsidók számára Polükarposz (†167), szmürnai püspök, nem más, mint Ázsia tanítómestere (*didaszkalosz*)⁶ és a keresztények atyja, aki arra buzdítja az embereket, hogy többé ne áldozzanak és ne hódoljanak a régi istenségeknek (Mart. Pol. 12,2). Ez az első eset, hogy egy ókeresztény irat a püspököt „atyá”-nak nevezi. Az elnevezés a harmadik századtól kezdődően válik valójában általánossá. Így Dénes, alexandriai püspök (†264), a római Philemon preszbiterhez intézett levelében például elődjét, Heraklaszt, boldog emlékű atyának (*tou makariou papa*) nevezi, akitől az eretnekekkel szembeni magatartásra vonatkozó szabályt és példát örökölte.⁷

A 4. században az „atya” kifejezés elsősorban a Nikaiai zsinaton (325) részt vett püspököket jelöli (Nagy Szent Vazul: *Ep.* 140,2; Nazianzoszi Szent Gergely: *Or.* 25,8), de szóba jöhet papok és szerzetesek esetében is. Az 5. századi krisztológikus viták alkalmával mind rendszeresebbé válik az „atyák” tekintélyére való hivatkozás. A zsinaton részt vett püspökök mellett most már az a püspök is atyának számít, akinek a tanítására hivatkozni lehet. Ily módon az illető püspök-anya tanításával való megegyezés az

igaz tanítás (*ortodoxia*) jelévé válik. Ugyanakkor a fogalom tartalma fokozatosan kiszélesedik, és kiterjed minden olyan egyházi szerzőre is, aki a hagyomány képviselőjének számít. A történelem folyamán ez a megfogalmazás vált alapjában véve uralkodóvá. Szent Ágoston (354-430) Julianus, eclanumi püspök ellen írt munkájában például Szent Jeromost (347-419) a hagyományos tanítás tanúi között említi anélkül, hogy az püspök lett volna.⁸ Lerinumi Szent Vince (+450 előtt) számára minden egyházi szerző „atyá”-nak számít.⁹ Ennek feltétele azonban, a régiség mellett, az egyetlen katolikus egyház hitéhez és közösségéhez való hűség. Csak a katolikus tanítást (amit „mindenki, mindenütt és mindenkor hitt az egyházban”) képviselő személyek tartoznak tehát az ún. „szavahihető mesterek” („*magistri probabiles*”, *Comm.* 3) csoportjába. Ha bármelyik feltétel is hiányzik, akkor az illető ókeresztény szerző minden képessége ellenére sem számít „atyá”-nak, mint Tertullianus (+220 körül) vagy Órigenész (185-253/254).

⁸*Contra Julianum* 1,7,34

⁹*Commonitorium* 41

A 6. század atya-képe

A 6. században keletkezett és Gelasianus pápának (492-496) tulajdonított hamis okirat (*Decretum Gelasianum*), amely tulajdonképpen nem más, mint az adott kor katolikus egyházában elfogadott és elutasított könyvek jegyzéke (*De libris recipiendis et non recipiendis*), egyben az „egyházatyá”-nak számító szerzők listáját is tartalmazza. Napjainkban csupán az az ókeresztény szerző számít egyházatyának, aki eleget tesz négy alapvető feltételnek. Ezek a feltételek a következők: ortodox (azaz igazhitű) tanítás, életszentség, egyházi jóváhagyás és ősiség. Amennyiben valamelyik feltétel hiányzik, az illető ókeresztény szerző megnevezése „egyházi író”. A görög egyházatyák a következők: Alexandriai Szent Atanáz (295-373), Nagy Szent Vazul (329-379), Nazianzoszi Szent Gergely (329-390) és Aranyszájú Szent János (354-407). Latin egyházatyának számít: Szent Ambrus (334-397), Szent Jeromos, Szent Ágoston és Nagy Szent Gergely pápa (540/590-604). Az ókeresztény szerzők korát az egyházatyák korának is szokás nevezni. Ez a kor Nyugaton Sevillai Szent Izidorral (+636), Keleten pedig Damaszkuszi Szent Jánossal (754 körül) zárul.

A remeték világa

Az itt röviden felvázolt történelmi fejlődés ellenére azonban nem szabad szem elől téveszteni az „atya” fogalom ókeresztény kori használatának sokrétűségét. Ezen sokrétűségből szeretnénk most ízelítőt adni az egyik meghatározó jellegű lelkiségi mozgalom, az egyiptomi remeték példáján keresztül. Ez az aszketikus irányzat a 4. században élte virágkorát. Legismertebb alakja *Remete Szent Antal* (+365). Az irányzaton belül az „atya” fogalmat metaforikusan kell értelmezni. Tulajdonképpen jelentése „tanító-mester”, amellyel sokkal inkább a tekintély és a példa, mintsem a hatalom társult. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy csak az életszentség és a bölcsesség hírében álló remeték érdemelték ki az *abba* elnevezést. A remeték ugyanis mindennemű megtiszteltetéstől (így a pappá szenteléstől is) igyekeztek magukat távoltartani.

Amikor a tanítványok, a saját lelki épülésükre, kezdték gyűjteni a „szent és boldognak mondható (*hagion kai makarion*) atyák” mondásait, azok eleinte nagyon vonakodtak. Azonban a *Sirák fia könyvének* (41,14-15) intését megfontolva — amely szerint: „Az elrejtett bölcsességnek s kincsnek, e kettőnek vajon mi haszna van? Jobb, ha balgaságát rejti el valaki, mint ha bölcsességét titkolja az ember.” — végül is nem ellenkeztek többé. Hiszen önmagának bölcs lenni egy olyan korban, amikor az emberek szó és útmutatás után kutatnak, szinte mondhatni, hogy önző bűncselekmény. Így keletkeztek tehát az ún. „sivatagi atyák” mondásait tartalmazó gyűjtemények (*Apophthegmata Patrum, Verba Seniorum*), amelyek ugyanakkor egy sajátságos hagyomány őrzői. Ezek a mondások mély istenélmény gyümölcsei, és egyben a Közel-Kelet bölcsességirodalmának utolsó termékei. Isten ugyanis soha nem kényszeríti magát az emberre, hanem gyöngéden szól hozzá. Szabadságából kifolyólag tehát az önmagát Isternek szentelő ember elégedett, és jókedve kisugárzik a környezetére. Amennyiben nem, abban az esetben Isten és önmaga ellen tanúskodik. Talán ezért is van az, hogy Isten kimagasló szolgálói mindig is nagyon egyszerűen fogták fel a tökéletességet. Hiszen maga Isten is végtelenül egyszerű lény, aki az emberrel is ilyen egyszerű módon óhajt kapcsolatot teremteni. Szegénység, próbatétel és bölcs ítélő képesség; íme az Isten állandó jelenlétében élő ember ismertetőjegyei. Ezért lehet Istennel élni a társadalomban, és Isten nélkül a magányba visszavonultan. Nagy tévedésbe esik ugyanis az a remete, akit a világban tapasztalható anyagi, szellemi és erkölcsi nyomor már nem érdekel. A „sivatagi atyák” mondásai és magatartása arra figyelmeztet, hogy az Istennek szentelt élet az alázatos, munkás és imádkozó magatartásban rejlik. A mondások mellett ugyanis az atyák elsősorban a saját személyes példájukkal igyekeztek tanítani.

Az atyák mondásai

Az eredetileg görög nyelvű gyűjtemények, amelyek tulajdonképpen egy hosszabb (szóbeli, majd írásbeli) továbbadási folyamat utolsó stádiumát tükrözik, a 4. századtól kezdve elég gyorsan elterjedtek és szüntelenül gazdagodtak. Először latin, kopt és szír, majd örmény és grúz, végül pedig arab, etiópiai és szláv nyelvekre is lefordították őket. Spanyolországtól Közép-Ázsiáig mindenütt fellelhetők. Az evangéliumok mellett rendkívüli módon befolyásolták a keresztény lelkiség történetét. Íme néhány példa az atyák mondásaiból:

— *Poemen atya*: „Minden tettered előtt kérj tanácsot. Írva van, hogy »tanács nélkül cselekedni esztelenség«”.

— *Egy alkalommal az egyik testvér kérdéssel fordult egy idősebbhez*: „Ismered az írást — kérdezte —, mely szerint »szerencsétlen az, akinek nincs senkije, hogy felsegítse, ha elesik«? Az idősebb így válaszolt: »A kizárólag csak a saját akaratára hallgató és azt jónak tartó ember meg se hallja a testvére szavát«”.

— József atya mondta: midőn egyszer Poemen atya társaságában ülünk, Agathon atyát említette. Erre mi megjegyeztük: „Miért nevezed atyának (abba), hiszen még nagyon fiatal?” Poemen atya így válaszolt: „Szavai méltóvá tették arra, hogy abbának szólítsuk”.

— Az egyik testvér megkérdezte Poemen atyát: „Több testvér lakik együtt velem; akard, hogy vezéreljem őket?” „Nem”, válaszolta az idősebb. „Először cselekedj, és ha élni akarnak, majd ők döntenek!” A testvér azonban tovább erősködött: „De Atya, ők maguk kérik, hogy vezéreljem őket”. Erre az idős a következőt mondta: „Egyáltalán nem! Légy számukra sokkal inkább példa, mintsem törvényhozó.”

— Egy alkalommal néhány testvér több, a remeteségen kívülálló ember társaságában felkereste Félix atyát, és kérte, hogy szólna egy pár szót. Az idősebb azonban hallgatott. Hosszas kérések után megkérdezte: „Hallani akartok valamit?” „Igen, atya”, felelték. Erre ezeket mondotta: „Jelenleg nincs többé szó. Mikor a testvérek az időseket kérdezték, és azok szavai szerint cselekedtek, maga Isten sugallta a beszédet. Ma azonban csak a kérdések maradtak, mivel senki nem követi a hallottakat. Isten elvette a szólás kegyelmét, és az idősek nem tudnak mit mondani, hiszen nincs ki valóra váltaná a szavakat.” Ezeket hallva a testvérek siránkozni kezdtek és kérték: „Abba, könyörögj értünk”.

— Egy idős mondta: „a próféták könyveket írtak; a mi atyáink azt gyakorlatba ültették; az őket követők mindent megtanultak kívülről; a jelen nemzedék másolatokat készített, szekrénybe zárta, és nem tesz semmit”.

— „Ne tégy semmi olyat másnak, amit te magad is gyűlölsz. Ha valaki ezt képes betartani, ez már elégséges ahhoz, hogy üdvözüljön.”

A „sivatagi atyák” szavait, akiktől minden hatalmi törekvés és felfogás távol állt, minden bizonnyal ma is érdemes meghallgatni, elmélyíteni és rajtuk elgondolkodni!

Az apa-szimbólum hanyatlása

TRINGER LÁSZLÓ

1939-ben született Győr-szentmártonban. Orvosi, majd pszichiátriai és neurológiai tanulmányokat folytatott. 1989 óta egyetemi tanár, 1994-től a SOTE Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinikájának igazgatója. Széleskörű oktató és kutató tevékenysége jól ismert hazánkban és külföldön is. Megjelenés alatt áll *A pszichiátria tanönyve* című munkája.

A minap egy lengyel kollégámmal franciaországi tanulmányútjáról és ottani közös ismerőseinkről beszélgettünk. Történelmi érdeklődésű tanártársam meglepetve tapasztalta párizsi hónapjai során, hogy minden nevesebb francia pszichiáter így vagy úgy — Henri Ey tanítványának vallja magát. Ugyanakkor a nagy mester műveit igazában nem is ismerik, könyveit alig-alig olvassák, sőt, ugyancsak hiányos ismeretük van Ey életrajzi adatairól is. Henri Ey személye a múlt homályába vész, a személy maga köddé foszlik. Neve, tekintélye történelmi egyéniségként intézményesedik, és a szakember-utódok hivatkozási rendszerében ölt testet. Érdektelenné válik, hogy a nagy név hordozója mit tett, mondott vagy alkotott. Már nem önmaga többé, hanem „referencia-pont”, része az utódok, a hiteles vagy az önjelölt tanítványok szakmai identitásának. A történelmi személy így saját életciklusán messze túl is tovább él másokban. Az eredeti egyéniség nemegyszer teljesen átalakul az utódok, a követők, a tanítványok rejtett hálózatában. Esetleges negatív vonásai elhomályosulnak, s a személy egyre pompásabb színeket ölt a tanítványok rajongásának tükrében. A mester egyre több emberi vonását az autoritás, a tekintély ragyogja körül. A tanítványok a mester minden megnyilvánulását felértékelik (hiszen ezáltal önmaguk is felértékelődnek), nemegyszer misztikus magasságokba emelik. A mester mindennapi hivatkozások alapjává válik. Szavait idézve vitákat lehet végérvényesen eldönteni. Tőle vett idézeteket bírálni nem lehet többé, egyes szövegei szinte kanonizálódnak.

A mester tehát nem egyszerűen adatik, terem, hanem lesz, történik. A szakmai identitás mesterekre való hivatkozások folyamatában bontakozik ki, s a mesterré válásban a tanítványok tekintély-igénye legalább olyan fontos, mint a mester személyi-szakmai értékei.

A ráutaló önazonosság

A tekintélyek jelentősége a szakmai identitás kialakulásában egy általánosabb összefüggésre utal. A fenti példa üzenetét kétszeresen is kitágíthatjuk.

A szakmai tekintélyekre való utaltság természetesen nem csupán a pszichiátria, vagy netán a tekintélyelvű orvosi pálya sajátossága. Kisebb-nagyobb hangsúllyal, de más szakterületek képviselői is gyakran hangoztatják, hogy Én X (neves, többnyire már elhunyt szakember) tanítványa vagyok, vagy, ami ezzel egyenértékű: Én az Y iskola (egyetem, szakmai irányzat, stb.) egyik képviselője vagyok. A családok súlyos áldozatokat is hoznak annak

¹Buber, Martin: *Én és Te*. Európa, 1994.
Budapest

²Lacan, Jacques: *Écrits*. Editions du Seuil, 1966.
Paris

Az én-ideál

³Kelly, G.: *The psychology of personal constructs*. Norton, 1955. New York

Az apa mint az én- fejlődés csomópontja

⁴Milgram, Stanley: *Obedience to Authority. An Experimental View*. Harper and Row, 1974.
New York

érdekében, hogy gyermekeik minél nevesebb iskola diákjai és minél híresebb tanárok növendékei lehessenek. A jövő szakemberek nélkülözéseket vállalnak, hatalmas erőfeszítésekre képesek annak érdekében, hogy önmagukat minél vastkosabb identitás-gyökerekkel mélyítsék szilárd talajba.

Továbbmenve: a ráutaltság nem csupán szakmai hovatarozás kérdése. Az én-azonosság (ön-identitás) egészében is ráutalt. Az Én a Te-ben tárulkozik fel, bontakozik ki. Az Én a Te nélkül nem definiálható, tanítja Martin Buber¹ vagy Jacques Lacan.²

A modern én-pszichológia Kelly³ óta önmagunknak, egymással dinamikus viszonyban lévő három elemét különíti el: A reális Én (ahogy az emberek engem látnak, megítélnék); Az önkép (én-kép, self: amilyenek önmagamot látom); Az én-ideál (amilyen szeretnék lenni). Az önazonosság ráutaltsága többnyire az én-ideálban jelenik meg. Az én-ideál vagy ideális én a személynek az az összetevője, amelyben törekvései, etikai normái, értékei megjelennek. Az én-ideál a soha el nem érhető önmagunk letéteményese. Az én-ideál a ráutaltság sorozatában kristályosodik ki. Értékeket, erkölcsi normákat, alapvető beállítódásokat veszünk át másoktól személyiségünk fejlődése során.

A túlteltett sóoldatból kristály akkor válik ki, ha benne egy olyan idegen test lebeg, amely köré a só lerakódhat. Az érésben lévő, szocializálódó személy én-ideálja számára is szükség van hivatkozási pontra. Az apa szimbolikus képének ezt a meghatározó szerepét a tekintély szóval kötik össze, tegyük hozzá, hogy felületesen és hibásan. A tekintély ugyanis valami külső meghatározottságot tételez fel. A tekintély alapján szerveződő kapcsolatban az egyik fél dominál, a másik alávetett. Érthető, hogy a modern idők lázongásainak ez az tekintélyelvűség, az apák és fiúk közti feszültség adja táptalaját, Turgenyev korában éppúgy, mint a 68-as diáklázongások idején. A pszichiátriai kongresszusok ellen tüntetők a gyermeki szabadságot féltik az apai pszichiátria ördögi eszközeitől. A tekintély szó ördögi asszociációkat kelt sokakban, érthető módon, különösen Stanley Milgram⁴ híres könyvének megjelenése után.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az apa-szimbólum a fiatal számára nem külső, hanem belső meghatározottságot jelent. Nem külső kényszer, hanem belső igény. Mint láttuk szakmai példánkon, az apa-szimbólumot inkább ez a belső igény termeli ki, s nem külső erő kényszeríti a kristályosodóban lévő személyiségre.

Az apa-szimbólum torz értelmezéséhez Freud is jelentősen hozzájárult, amikor a neurózist mint az apai felettes én kényszerével szembeni lázadást értelmezte. Nem vette észre, hogy az apa a gyermekben teremtődik s alakul. A ténylegesen létező apa ezt a folyamatot természetesen megkönnyítheti és zökkenőmentessé teheti.

⁵ Kohlberg, L.: *Moral Development International Encyclopedia of the Social Sciences*. Crowell, 1968. Cellier and MacMillan.

⁶ Szentmártoni Mihály: *Moral Judgment and Depression*. Tesi di Dottorato. Università Pontificia Salesiana, 1981. Roma

Az apátlanság

Az apa a morális fejlődés záloga. Kohlberg⁵ a morális fejlődés három szintjét különíti el. Eleinte a gyermek a szülői vagy iskolai tekintélynek, előírásoknak engedelmeskedve teszi azt, amit a környezet helyesnek tart. A megszokások szintjén a cselekvés vezérfonala az általános előírásokhoz való ragaszkodás. (Így cselekszem, mert mások is így tesznek.) A felnőttre jellemző szinten a cselekvés morális vezérelve belső jellegűvé válnak. (Azért teszek így, mert ezt tartom helyesnek.) Szentmártoni⁶ mutatta ki, hogy lelkileg sérült egyének (például depressziósok) cselekedeteinek morális vezéreltsége alacsonyabb fejlődési szinten reked meg.

Amikor apátlanságot emlegetünk, nem feltétlenül kell gondolnunk az apa tényleges hiányára (a statisztikai adatok szerint a modern társadalmakban a gyermekek mintegy harmada apa nélküli családban nevelkedik). Az apa-hiány sokkal általánosabb jelenség korunkban: jelenti a tradicionális apa-szerephez kötődő funkciók és szerepek elsorvadását vagy érvényesülésük akadályozottságát. Bár az apa-hiány két formája gyakran egybeesik, az utóbbi jelenség azonban sokkal tágabb körű. Így joggal beszélhetünk a jövőről úgy, mint apátlan társadalomról.

Az apa tehát az én fejlődésének katalizátora. Hiányában a személyiség fejlődése késik vagy torz irányba fordul. Amikor a földben a mag megfog, gyökere lefelé kúszik, szára a napvilágra tör. A növény soha nem téveszti el az irányt, mivel a gravitáció irányt szab kibontakozásának. A növénynek ezt a tulajdonságát geotropizmusnak nevezzük — a szót földvezéreltségnek is fordíthatnánk. A mi civilizációnk embere patritropikus. Az apa szerepe elsősorban az, hogy képviselje az adott én-struktúrában az én-ideál mozzanatot, azt a húzóerőt, amely a személy növekedésének irányát meghatározza.

Az apa hiányában felnövő gyermek szocializációja gyakran félresiklik. Más esetben látszólag harmonikus ugyan a felnőtté válás folyamata, azonban az első megpróbáltatás során kiderül, hogy a személy sérülékeny, védekezési mechanizmusai elégtelenek, és összeomlik vagy különféle lelki zavarok áldozatául esik.

Az apa, mint a gravitáció, erőt szimbolizál. Irányít, befolyásol. Hiányában a morális fejlődés már a kezdetben is megtorpanhat, mivel nincs erő, amely a cselekvés másokra utaltságát tükrözhetné. Az apa által képviselt erőt hagyományosan tekintélynek nevezzük. A tekintély századunkban alaposan lejárátódott, ugyanúgy, mint komplementer fogalma, az engedelmisség. Hovatovább csak katonai szervezetekben és szerzetesi közösségekben van létjogosultsága.

Századunk a tekintély elleni lázadástól áthatott eszmékkel, irányzatokkal, mozgalmakkal terhes. Nem véletlen, hogy századunk termelte ki a történelem két legvéresebb tekintélyuralmi rendszerét.

A nárcizmus

Az apahiány egyik leggyakoribb következménye a pszichológusok által nárcizmusnak nevezett állapot. Mivel a felnőtté válás

során hiányzik a valós és a megélt éntől különböző én-mozzanat képviselője, az én-ideál (vagy felettes én) hiányosan fejlődik, vagy ki sem alakul. Kultúránkban ugyanis az apa képe jeleníti meg elsősorban a másokra utaltságot, tükrözi vissza cselekedeteink másokra való következményeit, s tanít meg arra, hogy döntéseinkben e következményeket is figyelembe vegyük. Az én szerkezetében hiányzik vagy aránytalanul csekély képviselőre jut az „amilyen szeretnék lenni” mozzanat. Ennek híján az én-ideál helyét az önkép foglalja el. Más megfogalmazásban az önkép jelenik meg ideálként is. Olyan vagyok, amilyennek lennem kell, vagy ennek súlyosabb változata: ahogy cselekszem, másoknak is úgy kell tenniük, vagy másoknak is hozzám hasonlóknak kellene lenniük.

⁷ Lasch, Christopher: *Az önimádat társadalma*. Gondolat, 1985. Budapest

⁸ Tomka Miklós: *Európa változó (?) értékrendje*. Mérleg, 1995. 35 (3) 333-343.

A narcizmus a személyiségzavarok egyik legáltalánosabb jellemzője. Mindemellett korunk alapvető problémája, ahogy azt már Christopher Lasch⁷ észrevette, amikor korunkat az önimádat társadalmának nevezte (*The age of narcissism*). Az önimádat kiszolgáltatására szerveződik a fogyasztói társadalom teljes gépezete. A személy szabadságjogainak végletekig való hangsúlyozása (a közösségi és családi jogok háttérbe szorulásával) ugyancsak a narcizmus szolgálatában áll. Az európai értékvizsgálat⁸ jól mutatja ezt az aggasztó irányú fejlődést. Az individualizáció folyamata, amely a század elejétől napjainkig nyomon követhető, s valószínűleg még egy ideig a jövő évezredben is folytatódik, az ének az „önmagam” mozzanatát emeli oltárra. Elsorvad az ének a másokra utaltsága (én-ideál), amely biztosítaná a személy és embertársi környezete közötti harmonikus egyensúlyt.

**A szélsőséges
én-ideál: neurotikus
személyek**

Az apahiány következtében az ideák távolra sodródhatnak. Az én-ideál elérhetetlen messzeségbe kerül, mivel a fejlődő gyermek számára csak teoretikusan létezik, nem konkretizálható. A nem létező apa az én-ideál kialakulásához szükséges értékeket, morális szabályokat nem hozhatja elérhető, megvalósítható, reális közelségbe. A körülmények szerencsétlen alakulása következtében a személy irreális, szinte misztikus én-ideált kerget, amelynek fényében az önkép természetesen negatív színezetet ölt. Az önminősítésnek ugyanis az én-ideál a mércéje. Végtelenbe torzult én-ideál mellett az átélt én (önkép) értéktelen semmivé degradálódik. A neurotikus állapotokra jellemző én-struktúra a lakosság 15-20%-ára jellemző. E boldogtalanok gyakran betegségbe menekülnek, kapcsolataik elromlanak, nemegyszer alkohol vagy kábítószert áldozatul esnek.

Hamis, torz apák

Az apátlanság mint hiányállapot korunkban piacodosodik. Önjelelt proféták, guruk, álvallások kínálják portékáikat, amelyek vagy a narcizmus tömjénezését szolgálják, vagy a neurotikus állapotra kínálnak gyógyírt. Robbanásszerűen növekszik a pszichoterápiás módszerek száma, amelyek terápiás futószalagjaikon egy tökéletesebb személyiséget vélnek előállítani. Gyógyszergyárak

kémiai enyhületet ígérnek az apátlanság okozta tengernyi szenvedésre. Különbéféle szolgáltatások kínálják „csomagjaikat”, amelyek megoldást ígérnek minden problémára, amelyek végső forrása a személyen belül rejlik. Az apátlan nemzedék védtelen és kiszolgáltatott. A gravitáció megkérdőjelezhetetlen és csalhatatlan iránya helyett a súlytalanság állapota következett be: a gyökér nem tudja, honnan ered, a szár alaktalan, torz formákat ölt. Az apátlannak gyökere nincs, törzse a szeleknek engedelmessé hajlong jobbra-balra.

Az apa fogalma végső soron a cselekvések másra utaltságát, tehát a morál principiumát jeleníti meg. Az apátlan nemzedék önazonosságát, cselekvéseinek vezérlését a morál helyett a jog és a pszichológia vonja uralma alá.

* * *

A társadalom alapja

Az apa neveli a fiát, ahogyan az anya annak idején szoptatta. Így kapcsolódnak hozzá új tagok az emberiséghez. Ez ugyanis az alapja az emberi társadalomnak, amely nélkül senki sem nőhet fel, s nem alakulhat ki emberi közösség. Az ember tehát közösségre született. Erre tanítja a szülők együttélése, erre oktatják hosszú gyermekségének évei.

Johann Gottfried von Herder

A csonka család veszélyei és következményei

TÓTH ILDIKÓ

1943-ban született Budapesten. A közgazdasági egyetemen szerzett diplomát. 1965-ben kezdett településszociológiával foglalkozni, majd az OTKI-ban és a HIETE-n végzett egészségügyi és család-szociológiai vizsgálatokat.

A magyar népesség egészségi állapotát katasztrofálisnak szokták nevezni. Bizonyos korcsoportokban jellemzőek a tartósan magas halálozási értékek, a rövid élettartam, a rendkívül rossz prognózisú morbiditási struktúra, a növekvő számú balesetek, az erőszakos halálózások, a súlyos beilleszkedési zavarok. A társadalom betegségeit, lelki tehervállalásának mérhetetlen visszaesését jelzi, hogy a tartós emberi kapcsolatok jelentősége csökkent, a házasságkötések száma és aránya alacsony, és az úgynevezett élettársi kapcsolatok sem tartósak. Ennek következtében egyre kevesebb gyermek születik. A helyzet többnyire közismert, az okokat évtizedek óta kutatják, többé-kevésbé eredménytelenül.

A kutatók dilemmája már az alapfogalmak meghatározásánál kezdődik. Mi az egészség, amelyből az egészségi állapot levezethető? Orvosi kategória, mert helyreállításával az orvosok foglalkoznak? Részben egyetérthetünk ezzel, ám az orvosok gyakorlatában inkább a betegség jelenti a szakértelem alkalmazásának terét. Sőt, az az intézményrendszer — az egészségügy —, amelynek feladata az egészség helyreállítása, inkább a gyógyításban fejt ki hatását az emberek egészségi állapotára. A megelőzés elsődleges szintje nem az egészségügyben érvényesül.

Mi az egészség?

Egyre több társadalomtudományi vizsgálat igazolja hazánkban is, hogy az egészségi állapot nem, legalábbis nem csak orvosi kategória. Kutatási eredmények sora bizonyítja, hogy az egészségi állapot társadalmilag meghatározott. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az orvosilag diagnosztizált betegségek egyenlőtlenül oszlanak meg a társadalomban. A társadalmi hierarchiában bármely fontos dimenzió mentén — iskolai végzettség, foglalkozás, lakóhely — lefelé haladva növekvő számú és súlyossági fokú betegséget tapasztalhatunk. Másrészt viszont azt is tudjuk, hogy ez a rosszabbodó egészségi állapot nemcsak a betegségek halmozódásában jut kifejezésre, hanem az emberek ún. szubjektív egészségi állapotában, az általánosan rossz közérzetben is.

A kedvezőtlenebb társadalmi helyzetben élő emberek akkor is rosszul érzik magukat, ha nem betegek, betegségük pedig nagyobb elesettséggel, több reménytelenséggel jár. Ezzel szemben azok, akik a társadalmi hierarchia magasabb szintjein foglalnak

helyet, egészségesebbnek érzik magukat még akkor is, ha valamilyen krónikus betegségben szenvednek, s ez életmódjukat bizonyos fokig korlátozza. Ez a jelenség bizonyára összefügg azzal, hogy a betegség hatása az élet minőségét elsősorban ott rontja, ahol fizikai teljesítményre van szükség az egzisztencia megteremtéséhez és fenntartásához, de jelzi azt is, hogy az egészség nem csak a testi jóllét állapota, és ezért elképzelhetetlen lelki és szociális harmónia nélkül.

Az orvosilag megállapított betegség tehát csak egyetlen — jól orientáló szempont — az egészség hiányának leírásában, hiszen a betegséggel járó testi, fizikai hátrányhoz különféle megoldatlan lelki és szociális gondok is társulhatnak.

Családi környezet és egészség

A *származás*, mint társadalmi dimenzió, szintén jelentős befolyással van mind a betegségek kialakulására, mind az egészségi állapot általános megítélésére. Az összefüggés igazolására feltártuk a gyermekkori család szerkezetét: az apa, az anya társadalmi helyzetét, tehát iskolai végzettségét, képzettségét, foglalkozását, a testvérek számát. A különböző összetételű és műveltségű családok nem egyforma mennyiségű ismerettel és főleg nem egyenlő minőségű tudással járulnak hozzá a testi-lelki egészség megalapozásához, megőrzéséhez és gyarapításához. A nem anyagi tényezők jelentősége óriási az élet minőségében, a mindenkori élethelyzetek felmérésében, a nehézségek áthidalásában. Ezért elsősorban a lelki egészség biztosíthatja, hogy az anyagi és szociális gondok ne váljanak feltétlenül és minden esetben a testi és szellemi állapotot veszélyeztető, majd rontó tényezővé, és ez nyújthat segítséget ahhoz, hogy megromlott fizikai állapot mellett is teljes emberi életet lehessen élni. Vizsgálatunk tanúsága szerint azok állapota mutatott kedvezőbb képet, akik műveltebb, képzetebb szülők között nőttek fel. Több és jó minőségű tudást kaptak, s egyben annak alkalmazását is megtanulhatták kedvező szociális feltételek között. Ugyanakkor a tudás hiányossága s alkalmazásának tökéletlen feltételei rosszabb egészségi állapotot és állandó elégedetlenséget eredményeztek.

Az apahiány hatása

Tapasztaltunk azonban egy eddig még kevésbé dokumentált, tudományosan „újszerűnek” mondható, lényeges összefüggést. Valamennyi társadalmi csoport közül azok voltak a legbetegebbek és érezték magukat a legrosszabbul, akik kisgyermek- és kamaszkorukban nem éltek együtt apjukkal, mai szóhasználattal csonka családban nevelkedtek.

Ezt az összefüggést valamennyi vizsgált korcsoportra jellemzőnek találtuk: tehát a 70-es éveikben járókra éppúgy érvényes, mint a húszévesekre. Az összefüggés természetesen nem függvényyszerű, nem minden egyén esetében érvényesül, és természetesen különböző helyzeteket foglalhat magában. Például azt, hogy az együttélő apa csak fizikailag van jelen a család életében, és azt is, amikor az apa inkább árt, rossz példát mutat, káros ér-

tékrendet közvetít gyermekeinek. Az élethelyzetek sorába bele kell értenünk az olyan körülményeket is, amikor a ténylegesen hiányzó apa esetén valamelyik közelben élő felnőtt férfi rokon a gyermekeknek jó modellt, életre szóló stabil, használható értékrendet tudott nyújtani, helyrebillentve ezzel a családi egyensúlyt. A fenti összefüggés tehát csak valószínűséget sejtet: *az apahiány egész életre kihatóan inkább valószínűsíti a betegség bekövetkeztét és az egészségi állapottal való elégedetlenséget.* Az egyes korcsoportok között vannak különbségek, a fiatalok között — 40 éves kor alatt — az apa hiányának hatása kevésbé jelentős az egészségi állapotra, a 40-es éveikben azonban már jelentősebb hatást tapasztalhatunk, s az idősebb életkorokban is.

Az anya hiánya

Természetesen felvetődik a kérdés, hogyan hat minderre az *anyahiány*. Az anya fontos szerepére, főleg csecsemő és kisgyermekkorban, sokan rámutattak már. Kevésbé ismeretes, mit idéz elő serdülőkori hiánya. A hivatkozott vizsgálat eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy a serdülőkori anyahiány szintén hat az egészségi állapotra és annak megélésére. 40 éves kor alatt szintén betegebbek és rosszabbul érzik magukat azok, akiknek serdülőkorukban anyjukat nélkülözniük kellett. 40 éves kor után azonban a hiány hatása eltűnik.

A kamaszkor fordulóján

Ahhoz, hogy ezekről az eredményekről elgondolkozzunk, és valamilyen magyarázatot nyújtsunk, néhány szempont figyelembe kell vennünk. Először is azt, hogy a gyermekkori család társadalmi helyzetére és teljességére vonatkozó kérdéseket a megkérdezettek 14 éves korára tettük fel. A *14 éves életkor* fontos állomás az ember életében: a gyermekkor és a kamaszkor fordulója. Ekkor bontakoznak ki a felelősségvállalás csírái. A biológiai felnőtté válás már javában tart, a lelki, szellemi fejlődés azonban jóval lassabban halad. A kamasz bizonytalan, ellentmondásosan érez és gondolkodik. Már elszakadna a családtól, de még görcsösen kapaszkodik a megszokott biztonságba. A pályaválasztás során életében először kell felelősségteljes döntéseket hoznia, bár ezt többnyire segítséggel és nem is tudatosan teszi.

Tudnunk kell továbbá azt is, hogy a vizsgálat megkérdezettjei nem egykorúak. Valamennyien felnőttek, és minden korcsoport képviselve van. Ez azért fontos, mert egyáltalán nem mindegy, ki mikor éli át élete fontosabb korszakait, így a kamaszkor jelentősége napjainkban más, mint a korábbi időszakokban volt. Ma a fiatalok fizikailag jobban tápláltak és testileg fejlettebbek. Társadalmi érettségük éveken mérve messze elmarad a fizikaitól, hiszen gyakran húszas éveik közepéig tanulóként élnek a családban, önálló egzisztenciával nem rendelkeznek. Ami megérinti őket, az elsősorban az ösztönök világa és az érzelmek kuszasága, változatossága, s maguktól nem tudnak ezekkel mit kezdeni. Ellentmondásos helyzetük számos nehézséget okoz mind nekik, mind környezetüknek.

Korábban, például a század első évtizedeiben a helyzet más volt. A fizikai érettség később következett be ugyan, de a serdülőknek gyakran felnőtt feladatokat kellett ellátnia: kisebb testvérek gondozása, segítség a gazdaságban, munkavállalás stb. Az élet minden területe szabályozott volt, mindenkinek ki volt jelölve a helye, feladata, olykor a jövőjébe, magánéletébe sem volt sok belszóllása.

Az apa szerepe a családban

Szót kell ejtenünk a *szülők szerepéről* is a családban. Az apa és az anya nemcsak nemében különbözik egymástól, hanem a családban betöltött szerepében is. Az apa a férfias tulajdonságokon keresztül — erő, szilárdság, önbizalom, erőszakosság, mozgékonyság — saját tekintélyét érvényesíti a családban, és ezáltal mindazon értékekre is rávilágít, amelyek számára fontosak, amelyek segítségével eligazodik a társadalomban, elfogadtatja magát, érvényesül. Az *apa* tehát az a szülő, aki a családot a társadalommal összekapcsolja, aki ismeri az utakat és eszközöket a társadalomban való eligazodáshoz. Szerepe azonban nem merülhet ki ebben, túlnő, túl kell nőnie a mindenkori társadalmi berendezkedés és réteghelyzet aktuális értékein. Személye, mindennapi tevékenysége, életvezetése mintát ad az örök érvényű értékekhez való viszony kialakításához, amely egy életen át mutatja az emberi élet értelmét, célját. Az apának tudnia kell, mi a törvény és mi az ítélet, s ezt közvetíti a gyermekeinek. A gyermekek megtanulhatják tőle, mi a jó és mi a rossz, hogyan kell viselkedniük ahhoz, hogy apjuk helyeslésével találkozzanak, dicséretet kapjanak, és azt is, mikor kapnak tetteikért elmarasztalást, olykor büntetést is. Ez ad útmutatást nekik ahhoz is, hogyan hozhatnak felelős döntéseket kisebb-nagyobb dolgokban. Az apa ugyanakkor valóságos fizikai védelmet nyújt a külső környezettel szemben. Ez a gyermek előtt nagy tekintélyt biztosít számára: minél kisebb a gyermek, annál nagyobb tekintélyt. Tulajdonképpen ez is segíti az apát abban, hogy elveit, azok gyakorlásának módját gyermekeinek hitelesen átadja.

Az anya szerepe

Az *anya* az érzelmi központ, gyermekeit elfogadja és feltétel nélkül szereti. Gondoskodik a család fizikai és lelki jólétéről, összetartja a családot. Ő teremti meg a belső harmóniát a családban. Ugyanakkor felelős a családtagok egészségéért testi, lelki értelemben, ő ismeri legjobban a test normális működését, ő veszi észre leghamarabb a kóros jelenségeket. Részint saját tudását alkalmazza, részint tudja, hol keresse mindazokat az intézményeket és szakembereket, szakértőket, ahol és akik segítséget tudnak nyújtani.

Az anya által nyújtott érzelmi biztonság tehát a csecsemő- és kisgyermekkoron túl a fiatal felnőtteknek is fontos támasz, mintegy szeretet-tartalék. A kamaszkorában anya mellett felnőtt ember húszas, harmincas éveiben is jobban érzi magát, mint a kritikus korban anya nélkül élők. 40 éves kor után ez a különbség eltűnik.

Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy 40 éves kor után a legtöbb ember saját érzelmi bázisából táplálkozik. Saját házasságában, saját családjában, normális körülmények között felnőtt módra inkább adni, mint kapni akar. Az adás öröme jelenti számára az érzelmi elégedettséget, az érzelmi kiegyensúlyozottságot.

A fenti mondatok egy ideális családmoddellre vonatkoznak, az apa és az anya ideális szerepére. Minden kor teremtett feltételeket ahhoz, hogy ez a modell többé-kevésbé működjön. Modern körunkban azonban mind a család modellje, mind pedig a szülők szerepe bizonytalanná válik, a szülők szerepe kevésbé egyértelmű. Magának a férfinak és a nőnek a társadalom által kijelölt helye, szerepe is változott. A két nem társadalmi elkülönülése nem olyan jellegzetes, mint régebben. Jelentősen megnőtt a magas iskolai végzettségű nők aránya, akik otthonuktól távol munkát vállalnak, magas beosztásban dolgoznak, ahol megtanulnak nap mint nap felelős döntéseket hozni. Ezt a magatartást magánéletükben, családjukban is gyakorolják. Ez gyakran jelent feszültséget férj és feleség között, ami önmagában nem volna baj, hiszen a legtöbb gondot meg lehet oldani. A mai szülőket azonban már olyan anyák és apák nevelték, akik nem kaptak egyértelmű példákat ezeknek a konfliktusoknak a megoldására. Harc és rivalizálás folyik bármiért, az elfogadás, a beletörődés, a megbocsátás, az alázat kevésbé ismert fogalmak.

A család megváltozott szerepe

A legnagyobb gond az értékek sorrendjéből adódik. Mind a férfi, mind pedig a nő számára nem a családi szerep az elsődleges, hanem a társadalmi munkamegosztásban betöltött hely alakítja ki a dolgok fontossági sorrendjét. Mindenki a munkahelyén akar sikereket elérni, ott kívánja érvényesíteni adottságait. A család csupán olyan háttérként szükséges, amely segíti a feltöltődést a külső feladatok ellátásához. A család így nem valódi intim összetartó közösség, hanem autonóm, önértékesítő egyének köre. Fogyasztási egység csupán, ahol az emberek lelki gondjaikkal magukra maradnak. Nincs általános rendező elv, vállalás, támogatás és elfogadás, netán áldozathozatal. Kedvező társadalmi feltételek között egy ilyen közösség, bár a lelki épülést nem segíti, el tudja hárítani a fizikai nehézségeket, a kedvezőtlen társadalmi körülmények viszont gyors széteséshez és halmozott testi-lelki megbetegedésekhez vezetnek.

A rosszul működő családot már csak egy lépés választja el attól, hogy hiányos értékrendjük és nem utolsó sorban rossz tapasztalataik alapján az emberek ne is vágyjanak arra, hogy valaha is családot alapítsanak. Valószínűleg ezzel is magyarázható, hogy minden eddig mért értéknél kevesebb házasságot kötnek. 1978 óta negatív a házasságok egyenlege Magyarországon: évente több házasság szűnik meg, mint amennyit kötöttek. Sem a házasságokra, sem az együttélésekre nem jellemző az állandóság. Törékeny kapcsolatra viszont nagyon kockázatos családot építeni, gyerme-

ket szülni. Hiszen talán — ha nem is tudatosan — mindkét fél retteg attól, hogy gyermekeik válási árvákká válnak, s apa, esetleg anya nélkül kell felnőniök.

A *csonka családban* a gyermekek többnyire az anyával élnek. Legtöbbször megkapják a gondoskodást és feltétlen szeretetet. A kisfiúnak azonban hiányzik a felnőtt férfimodell és az a valós kép, amellyel a férj a feleségéhez viszonyul, tehát ahogy a napi gondokat megoldják, az örömeiket megélik, a közöttük fellépő konfliktusokat kezelik. A kislánynak is sérül női azonosságadata, hiszen nem éli át apja kedveskedő széptevéseit, női mivoltának szóló kedveskedéseit, s nem alakul ki gyakorlata abban, hogyan kell ezeket fogadni, milyen fontosságot kell ezeknek tulajdonítani. Mindkét nemű gyermek számára lehetetlenné válik, hogy férfi és nő együttélését a mindennapok gyakorlatában részt vevő megfigyelőként átélje.

Sokat javít a fenti helyzeten, ha anya és gyermeke nem él egyedül. Körülöttük vannak a nagyszülők, esetleg a nagybácsik, nagynénik, unokatestvérek, akik kitágítják, színesebbé teszik életüket, és más tartalmakkal is feltöltik azt. Nagyobb létszámú család együttélése azonban térbeli feltételekhez kötött: jobban megvalósítható kertes, családi házas környezetekben, falvakban. Ilyenkor nemcsak a rokonság, hanem a szomszédság is eredményesebbé teheti a gyermeknevelést. Sajnos az ilyen helyzetek ma már ritkák, hiszen a generációk távol élnek egymástól. Az egygyermekes családmódellet továbbörökítése több nemzedéken keresztül pedig eleve megfosztotta a gyermeket attól, hogy nagybátyjai, nagynénjei legyenek, unokatestvérekről nem is beszélve.

A legkilátástalanabb helyzetben az önálló lakásban élő városi egyedülálló anyák vannak, tehát azok, akiket társadalmilag a legkedvezőbb helyzetűnek tartanak. Ők gyakran magas végzettségűek, jó beosztásban dolgoznak, és az átlagosnál jobban is keresnek. Az anya kezdetben megpróbálja érzelmileg kompenzálni az apa hiányát. Fiatalabb korban, a tanulás, pályakezdés idején ez még nem okoz különösebb nehézséget, pontosabban kevésbé tűnik fel, hogy fontos döntések sokszor az anya érzelmi nyomására születnek. Az önállóság időszakában azonban, amikor nagy rutinnal kell a napi döntésekben a társadalomról szóló ismereteket gyakorolni, eluralkodhat a bizonytalanság, elmaradhat a felelősségvállalás: az egyén megfutamodik a nehézségektől, nem mer semmire vállalkozni, élete kihívásaira divatos és főleg felszínes megoldásokat keres. És ez nemcsak a munkavállalásra vonatkozik; a magánélet eseményeit is beárnyékolja. A csak anya mellett nevelkedett fiatal nehezen teremt kapcsolatot a másik nemmel, a kapcsolatban több a zavar és bizonytalanság, a felelősségérzet nem eléggé mély, és könnyen meg is szabadul tőle, miként a kapcsolattól is.

Az apahiány nem csak az utóbbi évtizedek jelensége. Az előző korokban is nőttek fel gyermekek apa nélkül, hiszen a háborúk és betegségek miatt gyakran elvesztették egyik vagy másik szülőjüket, és kisebb-nagyobb korokban árvaságra jutottak. Ma a gyermekek döntő többségben válási árvák lesznek, illetve egyre többen vannak olyanok, akik soha meg sem ismerik apjukat.

Természetesen mindkét helyzetnek apahiány a végeredménye, a gyermeknek mindenképpen hiányzik, de más a hiány alapmotívuma: a meghalt apa nem tehet arról, hogy a gyermek árva lett, lehet idealizálni, ábrándozni róla, hősként tisztelni. Az apa halála esetén a családnak gyakran súlyos egzisztenciális nehézségekkel kell szembenéznie, de a halált egy külső, befolyásolhatatlan és befejezett eseménynek tekintik, szomorúság marad utána és emlékezés. Az elváló, az anyát elhagyó apa többnyire másokkal él, s ez mind az anyának, mind pedig a gyermeknek fájdalmat, kudarcélményt okoz. A válás csak a házasság jogi lezárását jelenti, az érzelmek tovább kavarnak, gyakori a keserűség, harag, bosszúérzet. Itt is megjelennek a szociális nehézségek, az apai támogatás nem oldja meg az anyagi gondokat, miközben a gyermektartást fizető apa maga is anyagi csődbe kerül.

A korábbi idők árvái lelkileg azért is jobb helyzetben voltak, mert kiterjedtebb volt a rokonság, s tartalmasabbak voltak a családi kapcsolatok. Az apátlan gyermeket jobban felkarolták a nagybácsik, a nagyapák vagy a már felnőtt testvérek. Ha az anyának munkába kellett állnia, távolléte idején a gyermekeket el lehetett helyezni valamelyik rokonnál, rokon családnál. Ha ilyen nem volt, még a szomszédok is jobban figyeltek egymásra. Ez utóbbi falun természetes volt, de a városi bérházakban is lehetővé tették ezt az építészeti megoldások, gondoljunk a pesti bérházak hosszú, az egész ház áttekintését biztosító gangjaira. Itt kevésbé lehetett a magánélet elkülönültségét őrizni, a pletykától mentesülni, de magányossá, elhagyottá sem vált senki.

Ma, amikor a magánélet titkait jobban meg tudjuk őrizni, hiszen senki sem kíváncsi életünkre, legfeljebb egy-egy szenzáció vagy botrány hívja fel arra a figyelmet, az építészeti megoldások is az elzárkózást kínálják. A napközben dolgozó, tanuló családtagok legfeljebb a lépcsőházban találkoznak szomszédaikkal, a magas házakban élők pedig esetleg a liftben. Nem sok lehetőség van egymás életének megismerésére, egymás segítése végképp nem jön szóba.

Az egyedül maradt emberek magánya divatos életformává magasztosul. A dolgozó anya gyermeke intézménybe kerül, s már igen kicsiny korban elkezd tanulni, hogyan kell kortársaihoz igazodnia, önmagát megvédenie. S ha ebben az egyre általánosabbá váló létformában nem működik a törvény, nehezen fogjuk megtanulni az emberi élet valódi célját és értelmét.

Az Atya szerepe üdvösségünk történetében

DOLHAI LAJOS

Született 1952-ben. 1977-ben szentelték pappá. Teológiai doktorátust szerzett Budapesten. Szent-ségtani-liturgikus teológiai tanulmányokat folytatott a Római Szent Anzelm Egyetemen. Jelenleg az Egrí Hittudományi Főiskola dogmatika tanára. Legutóbbi írását 1999. 3. számunkban közöltük.

A Nagy Jubileum harmadik előkészületi éve az Atya éve. Ezen túl azonban az egész jubileum is az Atyára irányul, hiszen II. János Pál pápa szándéka szerint „a jubileum, melynek középpontja Krisztus, nagy hálaadás lesz az Atyának”.¹ Ezért ebben az esztendőben átgondoljuk az Atya szerepét üdvösségünk művében, hogy majd méltóképpen tudjunk hálát adni az embert üdvözíteni akaró irgalmas Atyának. A mindennap megünnepeelt Eucharisztia, a legismertebb „hálaadó imádság” is erre figyelmeztet bennünket, hiszen az Eucharisztia megünneplése lényege szerint hálaadás az Atyának a megváltás művéért. Találóan fogalmazza meg ezt az új katekizmus: „Az Eucharisztia hálaadó áldozat az Atyának: áldás, amelyen keresztül az egyház kifejezi elismerését Istennek minden jótéteményeiért, mindazért, amit beteljesített a teremtés, a megváltás és a megszentelés által.”²

Az Atyától az Atyához

¹ *Tertio millennio adveniente* 49.

² *Katolikus Egyház Katekizmus* (röv.: KEK) 1993. 1360.

Az üdvtörténetnek szentháromsági struktúrája van: Az Atya akaratából emberré lesz a Fiú, hogy minket megváltson, majd pedig a megdicsőült Fiú az Atyával együtt küldött Szentlélekben az Istentől eltávolodott világot az Atyához vezeti vissza. Az Atya jóvoltából Jézus Krisztus által a Szentlélekben „szabad utunk” van az Atyához (Ef 2,18). Az Atya újra magához fogad mindenkit, aki a hit és keresztség által Jézus Krisztushoz kapcsolja az életét, és Jézust követve, Jézussal a hitben és a hit szentségeiben egyesülve él.

Jézus tanított meg minket az Atya ismeretére, hiszen „senki sem ismeri az Atyát csak a Fiú, és az, akinek a Fiú őt ki akarja nyilatkoztatni” (Mt 11,27). Tanítása alapján Isten atyasága nemcsak azt jelenti, hogy Isten „atyai módon” szeret minket, hanem Ő öröktől fogva Atya az ő egyszülött Fiával való viszonyában, és az üdvtörténet minden lényeges mozzanatában.

Az Atya úgy jelenik meg számunkra, mint *akitől* minden „jó adomány” származik, és *akihez* minden teremtmény visszatér. A Fiú az, *aki által* a legnagyobbat, a megváltás adományát elnyerjük. A Szentlélek pedig az, *akiben* ma is megtapasztalhatjuk Isten ajándékait. Ezért a latin nyelvű teológiában³ évszázadokon keresztül „az Atyától a Fiú által a Szentlélekben az Atyához” formulával foglalták össze a szentháromsági személyek üdvtörténeti szerepét. Aho-

³ Latinul: A Patre, per Filium eius Iesum Christum, in Spiritu Sancto, ad Patrem

gyan ez a megfogalmazás is kiemeli: az üdvtörténet kiindulópontja és végpontja az Atya. Minden az Atyától ered, és oda tér vissza. A Szentírásból is látjuk, hogy az Atya nem származik senkitől, Ő minden élet és lét ősforrása. A Fiú is az „Atyától származik”, és a keleti teológia megfogalmazása szerint a Szentlélek is az „Atyától származik a Fiú által”. Ő az „Isten, kinek nincs kezdete”.⁴ Ezért neki szoktuk tulajdonítani a kezdeményezést mindenben, főleg a teremtésben és a megváltásban.

⁴Liturgia Horarum,
II. hét, Officium lectionis
hymnusza

Az *Újszövetségben* főként János evangéliuma és a páli levelek emlékeztetnek bennünket erre a törvényszerűségekre. János evangéliumának egyik fő témája Jézus küldetéstudata, amelyben az Atya szerepe különösen hangsúlyos. „Én nem magamtól jöttem, az Atya küldött engem” (8,42). Jézus az Atya akaratát akarja teljesíteni (4,34), az Atyát akarja kinyilatkoztatni (7,16-18). Miután küldetését teljesítette, elmegy ahhoz, aki küldte (16,5). Ő maga egész életét e szavakban foglalta össze: „Az Atyától jöttem, és beléptem a világba; most pedig elhagyom a világot, és az Atyához térek vissza.” (17,28). „Az Atyától” — és „az Atyához”: ez a két viszony mint kiindulás és végpont fejezik ki legtökéletesebben Jézus életét és küldetését.

**Az Atya mint kezdő-
és végpont**

Szótériológiai szempontból fogalmazza meg ugyanezt az efezusiakhoz írt levélben található Krisztus-himnusz: „Áldott legyen az Isten, Urunk Jézus Krisztus Atyja, aki Krisztusban minden menynevei, lelki áldással megáldott minket... szeretetből arra rendelt, hogy — akaratának tetszése szerint — *Jézus Krisztus által* fogadott fiaivá legyünk, s magasztaljuk fölséges kegyelmét, amellyel szeretett fiában fölkarolt minket” (1,3-14).

Nemcsak ez a liturgikus eredetű megfogalmazás, hanem a levél első három fejezete is utal a megváltás Atyától kiinduló és Atyához visszatérő szentháromságos struktúrájára. Emlékezteti a zsidókat és a pogányokat arra, hogy Isten, az Atya jóságából Jézus Krisztus (a Fiú) által mindnyájunknak „szabad útja van egy Lélekben az Atyához” (Ef 2,18).

Nemcsak az üdvtörténetben, hanem személyes üdvtörténetünkben, a kegyelmi életben is megfigyelhető ez a törvényszerűség. Egyrészt az Atya az, aki a Fiún keresztül küldi a Szentlelket a lelkünkbe, hogy ott hitet és szeretetet ébresszen, másrészt Ő a hitek hódolatának végpontja. Egyházunk legújabb katekizmusa is hangsúlyozza, hogy „az Atya a liturgia forrása és végső célja”.⁵ Csak így érthetjük meg a keresztény liturgia kettős dimenzióját, „amely a hit és a szeretet válasza azokra a »lelki áldásokra«, amelyekkel az Atya megajándékozott minket”.⁶ Ha a kinyilatkoztatás célja az, hogy minket bekapcsoljon a Szentháromság életébe, akkor ennek már itt a földön, Istennel való imádságos kapcsolatunkban is meg kell mutatkoznia, mert a keresztény imát is a hit struktúrája határozza meg.⁷ Nem véletlen tehát, hogy az egyház ősi hagyománya szerint liturgikus imádságainkban legtöbbször az Atyához imádkozunk: az Atyához terjesztjük kéréseinket Jézus Krisztus által a Szentlélekkel egy-

⁵KEK 1077-1083.

⁶KEK 1083.

⁷A keresztény elmélkedés néhány szempontja, Római dokumentumok I, Bp., 1991. 8.

ségben. Már a III. Karthágói zsinat előírta, hogy „amikor az oltárnál szolgálunk, mindig az Atyához terjesszük könyörgésünket”.⁸

Az Atya akaratából

⁹Vö.: *Mysterium Salutis*
3/1. (szerk.:
Feiner-Löhner), Benziger
1970. 54-81.

Isten üdvözítő terve és
az emberi bűn

A megtestesülés misztériuma, Jézus megváltói műve megmagyarázhatatlan az Atya személye nélkül. Az Újszövetségi Szentírás különböző összefüggésekben ismételten hangsúlyozza, hogy a „Krisztus-esemény” az Atyaisten műve.⁹ Ez nemcsak azt jelenti, hogy az Atya a küldő, a Fiú pedig az Atya küldötte, hanem azt is, hogy az Atya szempontjából nézve is értelmezhetjük Jézus Krisztus művét.

A Szentírás nemcsak azt hangsúlyozza, hogy Jézusban a prófétai ígéretek beteljesedtek, hanem azt is állítja, hogy benne az Atya örök terve vált valóra. Az Atya örök tervében már „a világ teremtése előtt” megvolt az elhatározás, hogy „Krisztusban minden mennyei, lelki áldással megáldjon minket” (Ef 1,3-4), de az Atya üdvözítő terve a történelemben, az „idők teljességében” (Gal 4,4) valósul meg, amikor Krisztusban „az Atya valamennyi ígérete Igenné vált” (2Kor 1,19). Az Isten üdvözítő tervét az emberi bűn és gonoszság sem tudta megghiúsítani. Az embert teremtő és üdvözíteni akaró Isten kiválasztott egy népet, hogy benne és általa fokozatosan valósítsa meg üdvözítő tervét, amelynek csúcspontja: a Megváltó eljövetele és a megváltás műve.

A megtestesülés

A megtestesülés, a Fiú emberré lévése az Atya határozott akarata, amire kezdettől fogva igen-t mond a Fiú: „Íme, itt vagyok, hogy teljesítsem azt, amit kívánsz” (Zsid 10,9). Az Atya akaratából és a Szentlélek közreműködésével lesz a Fiú emberré. A megváltás művében az Atya nemcsak a kezdeményező, a kiindulópont, hanem olyan „Valaki”, aki gondoskodik arról, hogy az ember meg ne hiúsítsa Isten üdvözítő tervét. Mária „nála talált kegyelmet”, vagyis az örök Atya választotta ki és tette alkalmassá őt arra, hogy a Megváltó méltó édesanyja legyen. Ő küldi Gábor angyalt Názáretbe egy szűzhöz, hogy kezdetét vegye a megváltás műve. Az angyali üdvözlétből (Lk 1,26-36) az is kiolvasható, hogy a nagy eseménynél a „főszereplő” nem Mária, nem is az angyal, hanem a Magasságbeli, az Atya. Jézus nem természetes módon születik, hanem az Atyaisten teremtő ereje működik a fogantatásban (vö. „A Magasságbeli ereje megárnnyékoz téged”). A „fogantaték Szentlélektől” igazság is arra utal, hogy Jézus léte egészen sajátos módon, az Atya elgondolása szerint kezdődik.

Jézus fogantatása

Jézus fogantatása nem úgy történt, ahogy egy emberi egzisztencia kezdődik. Ez az „egzisztencia” magának az Istennek szabadságában kezdődött, amelyben az Atya és Fiú egyek a szeretet kötelékében a Szentlélek által. Ha tehát beletekintünk Jézus életének kezdetébe, ezzel az istenség legmélyebb mélyébe látunk bele, amelyben az Atya és Fiú egyek. Az irgalmas Atya itt „a főszereplő”. Az ember közreműködése csak annyi, amit Mária mond: „Íme, az Úr szolgáló leánya, legyen nekem a te akaratod szerint.”

Az emberré lett Fiú váltott meg bennünket, de az Atya a megváltás kezdeményezője: a Fiú az Atya akaratából lesz emberré. Az „új teremtés” műve is az Atyától indul ki. Isten még egyszer mint Teremtő cselekszik, de most nem a semmiből teremt, hanem maga jelenik meg, s a teremtésen belül, a történelemben, mégpedig Izrael történelmében teremt új kezdetet. Isten maga siet a teremtmény segítségére, mert a gondviselés azt jelenti, hogy Isten nemcsak megteremtette, hanem célhoz is akarja vezetni a világot. Isten emberré lesz: így kezdődik a megváltás műve, s mindez az Atya akaratából. Főként a protestáns teológia hangsúlyozza ezt a gondolatot. Az üdvösség egyedül Isten műve. Az emberi elemnek, még Jézus emberségének sincs lényeges szerepe a megváltás művében. Ezért sem Máriának, sem az egyháznak nem lehet aktív szerepe a megváltás és a megszentelődés művében.¹⁰

¹⁰Vö.: Kereszty Rókus: *Krisztus*, TKK Róma 1977. 165.

A mindenható Atya

¹¹Barsi Balázs: *Hitünk foglalata*, Budapest, 1998. 21.

Isten mindenhatósága

Az Újszövetség fényében módosítanunk kell az Isten mindenhatóságáról alkotott elképzelésünket.¹¹ Isten mindenhatóságát már az Ószövetség is megtapasztalta, de hogy ez a mindenható, teremtő Isten ugyanakkor Atya is, erre a Megváltó Jézus tanított meg minket.

Ha az isteni mindenhatóságra gondolunk, akkor leginkább Gábor angyal Máriának mondott szavai jutnak eszünkbe: „Istennél semmi sem lehetetlen” (Lk 1,37). Isten mindent megtehet, amit akar, hiszen ő a lét teljessége: a végtelen hatalom. A hagyományos hitoktatás alapján legfeljebb még az jut eszünkbe, hogy Isten sem teheti meg azt, ami ellentmond a józan értelemnek: nem tud például kör alakú négyszöget teremteni, nem követhet el bűnt stb. Talán még azt a középkori eredetű¹² teológiai igazságot is megértjük, hogy „Isten abszolút hatalma” (potentia Dei absoluta): „rendezett hatalom” (potentia ordinata). Ez azt jelenti, hogy Isten tiszteletben tartja az általa teremtett világ rendjét, önállóságát. Nem tesz lépten-nyomon csodát, hogy megmutassa hatalmát, hanem „önként” és „bölcsen” alkalmazkodik a teremtett világ törvényszerűségeihez. Ennek ellenére is a világ szabad és szuverén ura marad.

¹²Hugues de Saint-Cher (1230) írásában találkozunk először ezzel a megkülönböztetéssel, majd Duns Scotus alapján (1266-1308) általánosan elfogadott tétel lesz

Az isteni „gyengeség”

Egészen új formában mutatkozik be az isteni mindenhatóság az Újszövetségben. Amikor Isten Jézus Krisztusban belép az emberi történelembe, olyan „gyengének” mutatkozik, hogy még tanítványai is mebotránkoznak benne (Mt 26,31). Nehezen értik meg, hogy az Újszövetségben Isten mint Atya akarta kinyilvánítani mindenhatóságát. Newman bíboros szerint Isten vállalta a „megkötözött mindenhatóság” állapotát a jászolban és a kereszten, csakhogy kinyilvánítsa atyai szeretetét és jóságát. A teremtő és mindenható Isten vállalta a kiszolgáltatottság tehetetlenségét, talán azért is, hogy végre meg tudjuk alkotni Isten mindenhatóságának keresztény fogalmát, ami szerint Isten mindenhatóságát a szentháromságos perspektívában kell szemlélni.¹³

¹³Batut, J.: *Mindenható Atyaisten*, in: *Communio*, 1999/1. 18.

Jézus példabeszédei szerint Ő annyira Atya, hogy útjára engedi még a tékozló fiút is, mert mint irgalmas Atya bízik abban, hogy

az ember előbb-utóbb visszatér az atyai házba (Lk 15). Felkelti a napját a jókra és gonoszokra, esőt ad az igazaknak a bűnösöknek egyaránt (Mt 5,45), nem engedi, hogy kitepjék a búzatábláról a konkolyt (Mt 13,29), mert ő valóban Atya. Nem a mindenhatóságával, hanem a jóságával és szeretetével akarja megmenteni az embert. Találón fogalmazza meg a mindenhatóság újszövetségi fogalmát az évközi idő 26. vasárnapjának könyörgése: „Istenünk, te leginkább azzal mutatod meg mindenhatóságodat, hogy könyörületes és irgalmas vagy hozzánk.”

¹⁴Vö.: Ratzinger, J.: *A keresztény hit*, Bécs 1976. 84. Eppen ez a keresztény istenkép lényege: Istenben az abszolút hatalom és az abszolút szeretet elválaszthatatlanul egybekapcsolódik.¹⁴ A mindenható Isten abszolút szeretettel gyakorolja hatalmát, mert üdvözíteni akar minket. Joggal kapcsolta tehát egybe a *Credo* a „mindenhatóság” és az Atya fogalmát.

Az Atya megdicsőíti a Fiút

Jézus földi élete végén főpapi imájában így imádkozik: „Atyám eljött az óra. Dicsőítsd meg Fiadat, ... most dicsőíts meg engem te, Atyám, magadnál, azzal a dicsőséggel, amelyben részem volt nálad, mielőtt a világ lett” (Jn 17,1; 17,5).

Jézus feltámadása és mennybemenetele azt is jelenti, hogy az Atya meghallgatta a Fiú kérését. A Fiú megdicsőítette az Atyát azzal, hogy kinyilatkoztatta őt, vagyis kinyilvánította az Atya ismeretét és szeretetét a világban. Hűségesen teljesítette azt a küldetést, amelyet az Atya rábízott. Az Atya pedig megdicsőítette a Fiút. A Fiú megdicsőülése többek között azt jelenti, hogy az Atya Jézus feltámasztásával és mennybemenetelével igazolta őt az emberek előtt. Erről beszél Péter apostol is a pünkösdi beszédében: „A Názáreti Jézust Isten igazolta előttetek azokkal a hatalmas csodákkal és jelekkel, amelyeket — mint ti is tudjátok — ő általa művelt köztetek. Isten Úrrá és Messiássá tette azt a Jézust, akit ti keresztre feszítettetek” (ApCsel 2,22; 36). Emelkedett hangnemben fogalmazza meg ezt az igazságot a Filippi-levél Krisztus-himnusza: „megalázta magát és engedelmes lett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig. Ezért Isten felmagasztalta és minden más fölülmúló nevet adott neki...” (Fil 2,9-11).

Jézus megdicsült embersége

Az Újszövetség más helyei is arról beszélnek, hogy az Atya minden hatalmasság fölé helyezte őt: a „halál elszenvédéséért a dicsőség és nagyság koronáját kapta” (Zsid 2,9; vö. még Ef, 1,19-22, Róm 10,12; 1Kor 15,23; 1Pét 3,22). Nyilvánvaló, hogy Jézus „jutalma”, az ő megdicsőítése nem hétköznapi értelemben értendő. A teológia nyelvén megfogalmazva azt jelenti, hogy az Atya a „mindhalálig” engedelmes Fiút emberi természete szerint is magához emeli, és beöltözteti a Fiúnak kijáró dicsőségbe. Személy szerint mint az örök Fiú, a világ teremtése előtt már birtokolta ezt a dicsőséget, de a megtestesülésben kiüresítette önmagát, és a szolga alakját vette fel (vö. a Filippi-levél idézett soraival); most embersége is ré-

szesedik az isteni létben. Jézus megdicsőült emberségében immáron ott ül az Atya jobbán. Ő a felmagasztalt Úr és Üdvözítő.

A szinoptikusok is említik, hogy már Jézus földi életében, például a színeváltozáskor is megnyilvánult dicsősége (Lk 9,32), de ők inkább azt hangsúlyozzák, hogy Jézusnak, az Isten Fiának felmagasztalása: az ő halála (Mt 15,3), feltámadása és mennybemenetele (ApCsel 2,30; 5,31) által ment végbe. Elsősorban János evangélista az, aki ismételten beszél a Fiú megdicsőüléséről. Pál apostol szerint a földi Jézus, mint a „szolgai formában” megjelenő preegzisztens (földi létét megelőzően is létező) személy nélkülöz minden isteni dicsőséget (vö. Fil 2,6kk; 2Kor 8,9; Róm 8,3) János szerint viszont a testté lett Logosz a földi működésével nyilatkoztatja ki a dicsőséget, bár természetesen paradox módon és csak a hívő emberek szeméinek láthatóan (Jn 1,14; 2,11).

A megdicsőülés folyamata

Jézus kérése (hogy dicsőítse meg őt az Atya) kissé furcsának tűnik, hiszen János evangélista már az evangélium elején hangsúlyozza, hogy a megtestesült Fiú kinyilatkoztatja az Atya dicsőségét: „Láttuk dicsőségét, az Atya egyszerűltjének dicsőségét” (1,14). János evangéliumából azt is megtudjuk, hogy már Kánában is kinyilvánult az isteni dicsőség (2,11), és Jézus más csodatetteinél is a dicsőség szemtanúi lehetünk (11,40; 17,4). Ez a végső megdicsőítés azonban más, mint a korábbiak, mert a nyilvános működés idején a dicsőség (doxa) csak a jelek (csodák) által nyilvánult meg, Jézus élete végén viszont átléphetünk a jelek világából a valóságba, mivel „eljött az óra”, s megdicsőül az Emberfia.

A megdicsőülés folyamata már Jézus nyilvános működése idején megkezdődött („Eljött az óra, most dicsőül meg az Emberfia” 13,31), de ez a földön még nem teljes. Az „óra” Jézus számára nem konkrét időpontot jelent, hanem inkább azt a helyzetet, ami elkezdődött szenvedésekor, és befejeződik mennybemenetelekor. Jézus szeme előtt a szenvedés és halál mint befejezett tény jelenik meg, s ezt ő úgy fogadja, mint visszatérést az Atya dicsőségébe. Az ő teljessé vált dicsősége és hatalma majd második eljövetelekor nyilvánul meg, amit „dicsőséges eljövételnek” is szoktunk nevezni. Akkor majd mindenki kénytelen lesz elismerni az ő hatalmát és uralmát.

Az Atya jelenléte a liturgiában

Az egyház a liturgiában éli és vallja meg hitét, amelynek alapja az Atya dicsősége, a Fiú megtestesülése és a Szentlélek ajándékai; de nem elégedhetünk meg csupán annak kijelentésével, hogy a liturgia a Szentháromság műve (vö. KEK 1077), hanem arra is rámutathatunk, hogy valóban az Atyaisten a liturgia végső forrása és célja. Sőt azt is könnyen belátjuk, hogy az újszövetségi liturgia lényege szerint az Atyára irányul, hiszen az Eucharisztia megünneplésekor a Fiú áldozatával fordulunk az Atyához, akit ez az áldozat megdicsőít a Fiúval együtt a Szentlélek közösségében.

A liturgia mint az Atya dicsőítése

A liturgia célja nemcsak az ember megszentelődése, hanem Isten dicsőítése is. Ismételten hangsúlyozza ezt a *Mediator Dei* (1947) definíciója: „A szent liturgia tehát nem más, mint nyilvános istentisztelet”, amelyet a hívek közössége Krisztus által bemutat a mennyei Atyának” (20.). Ezt a meghatározást továbbgondolva a II. Vatikáni zsinat liturgikus konstitúciója így magyarázza a liturgia lényegét: „Ebben a nagy műben, amely Istent tökéletesen megdicsőíti, az embert pedig megszenteli, Krisztus mindenkor maga mellé emeli, társává teszi az egyházat, szeretett jegyesét; az *Egyház pedig segítségül hívja Urát és általa hódol az örök Atyának*” (7.).

Az új katekizmus szerint a liturgia — két szempont miatt is — szükségképpen az Atyára irányul: „Egyrészt az egyház egyesülve az ő Urával a Szentlélek hatására (Lk 1,21) áldja az Atyát kimondhatatlan Ajándékáért” (2Kor 9,15) az imádás, a dicséret és a hálaadás által. Másrészt mindaddig, amíg Isten terve be nem teljesedik, az egyház nem szűnik meg felajánlani az Atyának „saját adományainak felajánlását” (KEK 1083).

A prefációk szerkezete

A szentmise liturgiájában főként a prefációk és a kánonok erre emlékeztetnek minket. A prefációk az ószövetségi „berakah” imádság mintájára három részből állnak. Az első rész felszólít a hálaadásra (vö. „hogymindig és mindenütt hálát adjunk neked mi Urunk, szentséges Atyánk, mindenható, örök Isten, Krisztus, a mi Urunk által.”), a második rész összefoglalja hálaadásunk aktuális motívumait. Végül az átvezető jellegű befejezés az Isten dicsőítő „Szent vagy” énekléséhez vezet bennünket. A prefációk az egész nép nevében áldják és dicsőítik az Atyát az üdvösségnek Jézus Krisztusban kapott művéért, kiemelve abból egy-egy sajátos szempontot, az egyes ünnepek vagy a liturgikus idő szerint.

A II. kánon szerint hálát adunk az Atyának, mert „színe előtt állhatunk és szolgálhatunk.” A III. kánonban hálás szívvel felajánljuk „az élő és szent áldozatot”, amely által az Atya kiengesztelődött velünk. A IV. kánon fejti ki legrészletesebben hálaadásunk motívumait: „Magasztalunk téged, Szentséges Atyánk, mert... minden művedet bölcsességgel és szeretettel alkottad újra meg újra szövetséget is ajánlottál az embereknek,... amikor érkezett az idők teljessége, Üdvözítőt küldtél nekünk: Egyszülött Fiadat.” Méltó és igazságos, hogy mint Isten gyermekei ezért dicsőítsük és magasztaljuk Istent, a mi mennyei Atyánkat.

A liturgiában Krisztus mint az Újszövetség főpapja folytatja az ő megváltó és megszentelő tevékenységét. A megdicsőült Krisztus közbenjár értünk az Atyánál, hiszen ő a mi „szószólónk” (Jn 2,1-2) és ő a mi megszentelődésünk. De nemcsak az ember megszentelése a liturgia célja, hanem Isten dicsőítése is, vagyis az, hogy Krisztushoz, az egyház Fejéhez csatlakozva, mint a „Titokzatos test” tagjai a tökéletes hódolatot és istendicséretet megadjuk az örök Atyának.¹⁵ Krisztus vállalta a főpap szerepét, és mint a „titokzatos test” feje, maga gyűjti össze dicsőítésünket, hálánkat, engesztelésünket és kérésünket, s közvetíti az Atya felé.

¹⁵Vö.: Verheul, A.: *Einführung in die Liturgie*, Herder 1964. 60.

MOHÁS LÍVIA

Zárult a múlt

Született 1928-ban. Az Angolkisasszonyok egri intézetében nevelkedett. Író, pszichológus, testnevelő tanár. Legutóbbi írását 1999. 4. számunkban közzöltük.

Szeretnénk és mert szeretnénk, hát úgy mutatjuk, mintha az anya-tett — a szülés — bájos boldogság lenne, fuvolaszó mellett folyrna a történés, reneszánsz angyalok zenélnék odafenn, a természet kedves állatai szelíden figyelnek, miközben széna-szalma illat és angyalhaj szálldos. Pedig! Vér van ott és szenny. Elfojtott üvöltés, a tudat alá szorított átkozódás, keserves szembesülés a női lét iszonyatos eseményével, amint a nő isteni partnerré válik a teremtésben. Legtöbbször az ijedelmet elfelejténék. Illő hát, hogy a bűnös felejtés, ez a készsleges amnézia szűnjön, és az Anya éve legyen a harmadik évezred kezdete. A Kezdet.

De most még záróesztendeje van a múltnak, és ez az év még az Atyáé.

* * *

Lelkünk archéjába, minden utód pszichéjének legmélyebb rétegebe be van írva: apa a *törvény*, apa az *erő*, apa a *hatalom*, apa a *biztonság*. Mindeközben érthetetlen, hogy a földi apáknak milyen kevés jelentőséget tulajdonít a társadalom. Kultúránk sokféle gyatra pontja között ez az egyik: a földi apák mostoha kezelése. A neurotikusan táncoló-üvöltő utódok azt dobogják hangszereik mögül: nincsen biztonság, törvény és hatalom sincsen, pedig vágyódnánk mindezek után: az apák után. A mostoha apa-kultúrában az apa hasznót hajtó ereje a fontos. Az ősi történetekben olykor még a megtermékenyítés tényét is elvitatnánk tőle. Róma alapítóinak, Romulusnak és Remusnak, Mars isten az apja. Servius Tulliusnak Vulkan istenség. Olykor állatok képében jönnek az istenségek a termékenyítés aktusát elvégezni. Némely mondakörben még azzal sem törődnek, hogy isteni jelenlétet kölcsönözzenek a termékenyítő állat-apának, az óorosz népének azt daolja:

*A kertben, a kertben, zöld levelesben
sétált — hüsselözött ifjú hercegasszony,
hercegasszony Marfa, Veszeszlavovna.
Reá hágott mentiben veszett kégyóra!
Körül sziszegte az veszett kígyó,
körüli tekerőzte zöld szattyán csizmáját,
körüli tekerőzte szótt harisnyáját
fejér derekához ocsmány fejét verte.
Fiat fogant méhében ifjú hercegasszony.*

(Varázsló Volh vitéz, Rab Zsuzsa fordítása)

A mai nők szerelmi élményeiben megjelennek néha az ősi szakrális élmények lenyomatai, ahogyan az „állati-ocsmány” zárványok is. Mintha az asszonyok termékenyülő kedve és szülési képessége élő és természetes híd lenne három szint között: az isteni, az emberi és az embernél alacsonyabb szervezetségű lét között. De most nem róluk, hanem az apákról van szó.

A földi atya, az eredendően vadnak teremtett főemlősök között, a maszkulin társ: az életlánc továbbviteléhez. Védelmet ad, parancsol, követel, olykor könyörtelenül, és amíg gyengék vagyunk meg kicsik, szinte istennek látjuk. Az istenség roppant dolgokat megengedhet magának. Az emberi természet okkupációs tendenciái, vadsága, agressziós hajlandósága, dominancia kényszere maszkulin jellegzetességek — kiművelésük, megfésülésük elemi érdek. Apák és fiúk játékos harcában többről van szó, mint játékról és túlaradó energiák levezetéséről. A *hatalomért* folyik a küzdelem, mint akkor is, amikor nem is játszanak, nem is beszélnek. Egyike a legellentmondásosabb kapcsolatnak ez. A fiúk egyfelől mintának tekintik az apát, és szeretik, szeretnék szeretni. Ennél jobban már csak azt szeretnék, ha alaposan elpáholhatnák futásban, birkózásban, de legfőképpen mindenben. Szívesen letaszítanák a vénülő királyt a trónusról, boldogan elzavarnák a fogait hullató falkavezért, hogy fiatal dühvel egyedül ők uralják a terepet. Ők lehessenek a leg-leg-legnagyobbak. Holott kicsik és gyengék.

Aldásos ez a küzdelem. Tudattalanul azt gyakorolja a fiú, hogyan kellene összeegyeztetni a dominancia-kényszert a szeretettel, a dühöt a fegyelmezettséggel, az erőt a legyőzött alázatával, a féltékenységet a hálával. Az indulatok kavalkádjában megtanul lassan eligazodni és szert tenni valamiféle szabályozottságra.

Sziddharta nem harcol és nem büntet

Az apa — az Atya —, a törvény, és a fiúk mintha teljes lelkükkel azt kívánnák, hogy tőle, az apától tudják meg, mi a Jó, mi a Rossz, ő mutassa meg a paramétereket, amelyek nélkül nem lehet élni, se megmaradni, és talán nem is érdemes. De ha nincs apa vagy olyan, mint az olvasztott vaj, akkor nem érdemes belevágni a kést. Ilyenkor képtelenség kicsikarni belőle a termékeny konfliktust, nem lehet általa kitapasztalni, hogy meddig mehet el az ember egyik-másik magatartással.

Sziddharta — Hermann Hesse könyvében — ilyen olvasztott vaj. Fia cudarkodó kihívásaira mindig szelíd jósággal reagál, „...nem mersz megütni”, ordít rá a fia, „...kegyességeddel és elnéző jóságoddal akarsz örökké büntetni és megszégyeníteni. Azt akarod, hogy én is olyan legyek, mint te, én is kegyes legyek, én is szelíd és bölcs legyek! Hát ide figyelj, csak hogy neked bánatot

szereznek, én inkább útonálló és gyilkos leszek". Nem nehéz meghallani a bizonytalan kamasz kétségbeesését. A minden ízére rátapadó nyálkás apai jóság lehúzza, beburkolja, alattomosan behálózza, a polip-jóság kiszívja az egyéniséggé válás lehetőségét, a polip-szeretet kényszerít, hogy arra az útra lépjen az ember, amit más gondolt el számára, és ez iszonyatos. Hagyj egy kicsit magamra, önmagammá akarok válni, talán ez van a fiú szavai mögött, ne fojts meg az alázatoddal. De Sziddhartát nem lehet nyomasztó jóságától eltántorítani, sem harcra készíteni. Már a küzdelem előtt megadja magát. A fiú nem ismerheti meg, nem gyakorolhatja be a helyes és helytelen határait, sem önmaga erejét és korlátait.

Thibault megszabadul tőle

Személyiségünk ismeretlen zuga tárul fel akkor, ha váratlan helyzet elé állít bennünket a másik. Ha valami újfajta tettet, tényt produkál hirtelen. Mire gondolunk ilyenkor? Magunkra vagy a másikra? Nem az indulat gyorsasága vagy ereje érdekes, hanem az iránya. Az, hogy elsőben kinek az érdeke szerint mozog a válaszuk. Martin du Gard, akiről Szerb Antal azt mondja, balzaci embertemető és tolsztoji epikus, pompásan megjeleníti ezt a váratlanságot, és nyomában az apai önzés lelepleződését — *A Thibault családban*. Ez az önzés talán észrevétlen maradna, ha Thibault kisebbik fia is az apai elvárások szerint növekszik.

Thibault a becsületrend lovagja, a megye képviselője, a Gyermekgondozás Erkölcsi Ligájának és a Társadalomelméleti Intézet elnöke, a párizsi Társaság Lexikona szerint az Egyházmegye Katolikus Intézményei Szövetségének pénztárosa. A jeles férfiúval közlik, hogy tizennégy esztendő fia megszökött az iskolából. Az apának fejébe szökik a vér arra a gondolatra, hogy holnapután kezdődik Brüsszelben az Erkölcsi Tudományok Kongresszusa, amelynek francia osztályán ő elnököl. Dühödten felkiált, csendőrökkel fogom kerestetni, csak van még csendőrség Franciaországban, megtalálják még a gonosztevőket! Zsakettje lelógott hasa két oldalán, tokája beszorult gallérjába, és előre bökött állkapcsával, mint a kantárját rángató ló. „Ó, a semmirekelő — gondolta magában —, ha egyszer legalább elgázoltná magát egy vonattal”, akkor rendbe jönne minden, beszéde a kongresszuson, talán még az alelnöksége is..., e pillanatban látta maga előtt hordágyon a fia testét, majd önmagát a ravatal mellett, látta az emberek részvétét és hirtelen... szégyenkezett...

Megérkezik az elcsavargott kamasz rendőri kísérettel. Most ott áll, fejét leszegve, „...szívében annyi gyöngédség gyülemlett föl, hogy szeretne sírni, meg hangosan kacagni is”. Katartikus állapot, mondhatnánk, alkalmas arra, hogy... mindenre alkalmas. Az apa a

nagyobb fiához fordul, a jól alkalmazkodóhoz; „Antoine fiam, tedd meg nekem azt a szívességet, foglalkozzál még ma éjszaka ezzel a fráterrel. Ígérem, hogy holnap megszabadítalak ettől a tehertől”. Majd bezáratja a gyermeket a fiatalok büntetőkolóniájába, amelyet ő alapított. A társalgó okkerszínű falát Thibault életnagyságú mellszobra díszíti. Az apai önzés vasfejú öntudatlansága. A szemben lévő falon egy fekete fából készült feszület próbálja elensúlyozni szerényen.

Apa és fia között — Füst Milán *Őszi vadászatában* — az ostor a kapocs. A család feje lovat, asszonyt, kutyát, munkást és gyereket veréssel fegyelmez, „...úgy megvert, hogy kénytelen voltam ordítani meg rimánkodni. Pedig sokszor elhatároztam már, hogy mukkanás nélkül túrom el az egészet, egész addig, míg bele nem halok. De ezt se lehetett, nemcsak a fájdalom miatt, hanem mert rájöttem, hogy akkor talán tényleg agyonver. Mert ő nem hagyta abba mindaddig, amíg már sokáig nem rimánkodtam. Térdre vettem hát magam, s igyekeztem elkapni a kezét, hogy megcsókoljam, a nadrágját csókolgattam, alázatosan, és kétségbeeséssel szívemben zokogtam... nem egyszer elhatároztam, hogy megölöm magam. S egyszer aztán ezt újból elhatároztam, csak azzal a különbséggel, hogy előbb őt lövöm agyon”.

Itt a sötét komiszság, Sziddhartánál a feneketlen jóság. Ott az eredmény az „útonálló leszek”, itt a „megölöm magam, de előbb őt lövöm le”.

Ősi örökség

Az etológusok megfigyelték a gyilkos Heródes-majmokat; az a szóka közöttük, hogy amikor a falka élére kerül az új vezér, akkor ez megöli az újszülötteket. Kiirtja a lehetséges trónkövetelőket, az idegeneket, és gyorsan gondoskodik vér szerinti utódok megfogadásáról. Shakespeare királydrámáiból és a valóságos történelemből ismerősek ezek a hatalmi gesztusok. Sokszor még a vér szerinti rokonokat is elirtják az útból.

Vajon mi volt előbb beírva a természetünkbe: a fiúgyilkolás vagy az apagyilkosság? Mert a majomvezért a saját kölykei, felnövekedvén, el fogják úzni. Birtokba vesznek mindent, és kezdődhet az orgia. A fiú megölése az apa által és az apa megölése a fiú által ugyanannak az éremnek két oldala, közös mozgatójuk van: a *hatalomvágy és a dominancia kényszer*. Ez a valóság, százezer példa mutatja, döbbenetes, talán megszoktuk, pedig érthetetlen, látja az ember, hogy így van, de lelkével fel nem foghatja. Emészthetetlen. Noha benne van a kultúránkban, a szibériai medve-kultusztól az afrikai törzsek kultúrájáig, és hozzánk térben és időben közelebbi mediterrán kultúrában is. Emlékszünk: Krónosz sorra felfalta minden gyermekét, míg nem felesége — Rhea —

megunta a dolgot, és Zeusz fiacskáját eldugta az apa elől. A fiú felnövekedvén annak rendje és módja szerint letaszította Krónoszt Olümposz trónjáról, nem ölte meg, nem üzte ki a pusztába, ahogyan a kiérdemesült főmajommal teszik az utódok. A Boldogok Szigetére vitette megbilincselve, ide kerültek haláluk után a héroszok, lovaglással, lantmuzsikával, játékokkal múlatják az időt, arrafelé szépek a rózsák, pompás árnyékot adnak a tömjénfák és a magnóliák. Így mondják. Szébb, mint a Heródes-majmok szokása, bár lehet, hogy Krónosz ezt halálnak érzi.

Apák és fiúk érthetetlen hatalmi harcában a kereszténység hozott mást. Befejeződik a véres körforgás, a keresztáldozattal lezárul a hatalmi harc, itt azt mondja a Fiú az Atyának, legyen meg a Te akaratod. Önként vállalja az áldozat szerepet, tudni se akar bosszúról, a lelki utódoknak is tilos a bosszú. A Fiú itt tudatosan azonosul az Atyával és uralkodótárs lesz: Krisztus Király. Megvan itt is a lakoma, de kifinomodva, és agapének hívják. Gondoljunk az úrvacsorára vagy az áldozásra. A vadnak teremtett főemlősnek, az embernek itt, az azonosulás folyamatában, már nem a militáns, nem a győzni akaró, a kényszeresen hatalmaskodó oldala érvényesül. Nem a maskulinitás vezérli. Valami más. A feminin jelleg: az egységre vágó, az önmagát átadó, az összebékítő, az együtt uralkodó.

A papa mozija

Hagyománykeresés a filmtörténetben

Szöts István emlékére

Született 1961-ben Budapesten. Esztétika szakos diplomát szerzett 1990-ben az ELTE-n. 1989-1997 között a Magyar Filmintézet munkatársa. Jelenleg a Filmvilág és a Pannonhalmi Szemle szerkesztőségének tagja, valamint óraadó az ELTE filmelmélet programján. Legutóbbi írását 1997. 9. számunkban közzöltük.

Az 1950-es évek végén, a francia új hullám indulását előkészítő filmes folyóirat, a *Cahiers du cinéma* hasábjain szemtelen hangú cikkek sora utasította el „a papa moziját”, a második világháborút követő évek hazug vígjátékait és melodramáit, őszinte hangot és nem utolsósorban a filmnyelv megújítását követelve a moziban. Az André Bazin szárnyai alatt növekedő kritikus raj rövid idő múlva már a kamera mögött állva érvelhetett az új filmművészet mellett, hiszen az írások szerzői között olyan neveket találunk, mint François Truffaut, Jean-Luc Godard, Claude Chabrol, Jacques Rivette vagy Eric Rohmer — azaz a filmtörténet talán legjelentősebb és legnagyobb hatású mozgalmanak, a francia új hullámnak az alkotóit. A művészet történetében, főképp a 20. századi avantgárd irányzatok történetében persze nem ritka az ehhez hasonló indulatos szembehelyezkedés az elődök, az „atyák” művészi nézeteivel. Sőt, a film rövid történetében sem egyedülálló. Már a húszas évek nagy avantgárd mozgalmait áthatotta a megújuló alkotói programok meghirdetése mellett az elutasítás — noha akkor még alig jött létre olyan filmművészeti hagyomány, amelyet el lehetett volna utasítani. Nem véletlen, hogy kevésbé a szerves formatörténeti változások, sokkal inkább külső, ideológiai igények hívták elő a „tagadás szellemét”, amely aztán a tematikus mellett természetesen fontos formai megújuláshoz is vezetett. Ez történt a szovjet avantgárd filmben, amely egy határozottan megfogalmazott ideológiai program megvalósítása érdekében magától értetődő módon utasította el a cári Oroszországgal együtt a cári filmművészetet. Mivel azonban ez a politikai avantgardizmus — legalábbis egy ideig — együtt tudott mozogni a művészi avantgárddal, filmnyelvi szempontból is — mindenekelőtt a montázs terén — nagy jelentőségű filmművészetet hozott létre. A sort folytathatjuk a második világháború alatti olasz film megújítását célzó ellenérzéssel az úgynevezett „fehér telefonos” vígjátékokkal szemben, amely mögött szintén politikai elkötelezettség húzódott meg, noha a történelmi körülményekből következően jóval általánosabb és egyetemesebb gondolatkörrrel. Az olasz neorealizmus egyszerűen a háború valamennyi áldozata, a szegények és elnyomottak mellett emelt szót, a társadalmi igazságok és igazságtalanságok megfogalmazására törekedett. Ez az erkölcsi szándék, noha elsősorban a kamera elé került események hitelességére, a környezetábrázolásra, a színészek játékára — akik

nem ritkán civil szereplők voltak — helyezte a hangsúlyt, alapjainban változtatta meg a filmi kifejezőmódot: a mozgókép figyelmét a valóságra, a valóság összetett folyamatainak megörökítésére, a tér- és időszervezés folytonosságára és egységességére irányította. A montázs mellett, amely egy töredezett tér- és időstruktúrát rak össze folyamatos egésszé, a hosszú beállítások, a tér mélységében tagolt kompozíciók filmnyelvi szempontból is, s nem csak az ábrázolt világ jellege miatt, valóságközelibb élményt nyújtanak. S végül hasonló igényű lázadás vezette a kelet-európai országok filmművészetét a valóság, a jelen és a múlt őszinte feltárására — már ahol, már amikor és már amennyire ezt a hatalom eltűrte. A szovjet mintájú szocialista realizmus béklyója mindenesetre 1956 után engedett annyit, hogy az ötvenes-hatvanas évek fordulójától Lengyelországban, majd a hatvanas években Csehszlovákiában és Magyarországon, az évtized végén pedig Jugoszláviában is megszülessenek azok a sajátos nemzeti új hullámok, amelyek legtöbbször e nemzetek filmművészetének azóta sem meghaladott aranykorát eredményezték, s amelyek különböző módon és intenzitással merítettek a nyugat-európai új hullámok formavilágából.

A lázadás a papa mozijával szemben tehát ciklikusan visszatérő eleme a filmtörténetnek, ahol a tematikus és a formai megújulás igénye — szerencsés esetben — karöltve jár. A megújulás fel-fokozott, lelkesült és sokszor kapkodó időszakát azonban egy időre a csendes munka hétköznapi váltják fel — egészen az újabb nemzedék jelentkezéséig, amely talán éppen az „atyává” merevedő öregek leváltására készül. A dolgoknak ebbe a „dialektikus” rendjébe azonban egy „hermeneutikai” szempont is ékelődik. Ez pedig a hagyománykeresés szempontja. Az elutasítást követően — vagy már az első pillanattól kezdve — megjelenik ugyanis az érvényes, vállalható, folytatható hagyományok, mesterek felkutatása; a rehabilitáció, a visszanyúlás egy korábbi korszakba, majd ennek következményeként a kiválasztott hagyományok folytatása, megújítása, felelevenítése, vagy egyszerűen a művészeti manifesztumként is értékelendő tisztelgés egy-egy mester előtt. A meghaladott, megcsúfolt, kigúnyolt papa mozijának elutasítása mellett legalább annyira érdekes, formatörténeti szempontból pedig jóval fontosabb annak szemügyre vétele, hogy a száműzött „papák” helyett miféle új felmenőket választanak maguknak az egyes filmművészeti korszakok, nemzeti filmgyártások vagy egyéni alkotók.

Mindenekelőtt azonban érdemes megsejtelni egy igen lényeges, noha látszólag triviális elméleti problémát. A film nem rég ünnepelte századik születésnapját. Vagyis a többi művészeti ághoz képest rendkívül rövid a története, éppen ezért önnön hatástörténete is igen korlátozott, tulajdonképpen az utóbbi ötven-hatvan évre terjed ki. Előbb ugyanis létre kellett jönnie annak a filmtörténeti korpusznak, amely aztán hagyományként épülhetett be

a későbbi korszakok művészetébe. A folyamatot ráadásul lassította a némafilm — hangos film váltás. A hang elterjedésétől, azaz a harmincas évek elejétől olyan új helyzet elé került a film, amely alapvetően változtatta meg nyelvezetét. Ilyen mértékben semmilyen későbbi technikai találmány (szín, szélesvászon, nagy mélységélességű optika, fényérzékeny nyersanyag, a hosszú beállítások létrehozását segítő szalaghossz stb.) nem alakította át a filmművészet formavilágát, képi és narratív stílusát, s mindez a hagyományképződést is hátráltatta. A negyvenes-ötvenes évekre álltak elő tehát azok az egységes stílusok, iskolák, életművek, amelyek az ekkor induló, már a mozival együtt felnövő generációk számára mintaképpül szolgálhattak. A filmművészeti tradíciót — ahogy a filmtörténeti időszámítást a filmtörténetírás elméleti problémája felől vizsgáló Kovács András Bálint *A film művészettörténete* című tanulmányában (*Újhold-Évkönyv*, 1991/1.) megállapítja — a papa mozija ellen lázadó francia új hullám fedezte fel és építette be saját műveibe. Itt történt meg első ízben a film története során, hogy az elutasítás tudatos hagyománykereséssel párosult, s ez ráadásul nemcsak „anekdotikus” szinten, „mestertanítvány” viszonyokban valósult meg, hanem a filmi kifejezés alapjait, ha tetszik, a film „művészetfilozófiáját” érintette, amennyiben a filmtörténet mint tradíció a filmi reflexió tárgya lett. „A francia új hullám volt az első olyan iskola — írja Kovács András Bálint —, amely elmúlt korok filmes kifejezőmódjait olyan hagyományként szemlélte, amelyből szabadon lehet meríteni ötleteket, megoldásokat, utalni lehet rájuk, idézni vagy utánozni lehet őket.” Ráadásul „épp a szabályokat semmibe vevő »anarchizmus« kanonizálta a film számára a látszólag legkonzervatívabb kategóriát, a tradíciót”. — Le a papa mozijával, éljen a nagypapák mozija! — összegezhetnénk az új hullám szellemétől egyáltalán nem idegen frivolsággal a születő modern filmművészet hagyomány-képét.

Térjünk azonban vissza az elmélet éteri magasságából a filmtörténet hétköznapijaiba, s a teljesség igénye nélkül idézzünk fel néhány személyes apa-fiú — pontosabban „nagyapa-fiú” — kapcsolatot, amelyben mint megelevenedő tükörképben, életre kelnek a filmi hatástörténet elvont fogalmai.

Kezdjük a sort a felmenők keresésében kétségtelenül legtudatosabb francia új hullám alkotóival. A *Cahiers du cinéma*-ban publikáló fiatalok tehát nemcsak megtagadtak bizonyos filmeket és filmeseket, hanem egy új kánon létrehozása jegyében kiemelték a filmtörténet régebbi vagy közelebbi múltjából egy-egy alkotót, s alapos elemzésekkel bizonyították művészetük értékeit — miközben a maguk számára is keresték a fogást a film anyagán. Ez az a nemzedék, amely a moziban tanulja a filmrendezést. Nincsenek még filmművészeti főiskolák (azóta már vannak, sőt az Egyesült Államokban egyetemi fakultásokon is tanítják a filmkészítést, no-

ha sokan vallják, nálunk például Szabó István, hogy a rendezés mesterségét elsősorban a filmekből lehet ellesni); a leendő rendezők a stúdiókban, asszisztensként gyakorolják a szakmát. Az új hullám alkotói viszont az íróasztal mellől egyenesen a rendezői székbe ülnek. A szakma gyakorlati részét legendásan nem ismerik, viszont annál határozottabb elképzelésük van arról, mire is való a film. Ők maguk intellektuálisan közelítenek a médiumhoz, s talán éppen ezért tanulmányozzák elsősorban azokat, akiktől a film elemi hatásmechanizmusát tudják megtanulni. Szakmai dilettánsokként — abban az értelemben, ahogy az irodalmat megújító Joyce vagy Proust is dilettáns író volt — az ösztönös profik nyugtázzák le őket. Truffaut visszaemlékezése szerint több filmet is megnéztek naponta, a vetítések után pedig hosszú vitákban dolgozták fel a látottakat. Törzshelyük a párizsi Cinémathèque, a francia filmmúzeum volt, ahol elsősorban a némafilm korszak műveit és a negyvenes-ötvenes évek amerikai filmjeit habzsozták. Talán meglepő ez utóbbi érdeklődési kör, hiszen Hollywoodtól mi sem áll távolabb, mint a francia új hullám által programmá emelt „szerzői film” fogalma. Csakhogy Truffaut-ék éppen azokat az amerikai rendezőket tartották nagyra (többek között Raoul Walsh, Frank Caprát, John Fordot, John Hustont), akik egy zárt intézményrendszer és egy zárt műfaj keretein belül is összetéveszthetetlen stílust teremtettek; szerzők lettek egy távolról sem szerzőbarát gyártási struktúrában. Nem véletlen, hogy a negyvenes évek kedvelt detektívfilmjeinek a stílusát a francia kritikából átvett kifejezéssel ma is film noir-nak nevezzük, s hogy éppen ez a műfaj és stílus — az amerikai mellett természetesen beépítve az eredeti francia előzményeket is — vált a mozgalom legkedveltebb műfaji keretévé, amelynek kifordítása, parodizálása játékos lehetőséget nyújtott a jellegzetesen új hullámos történetek elmesélésére (így idézi fel a főszereplő alakjával a Humphrey Bogart-filmek világát a *Kifulladásig*, vagy forgatja ki sarkaiból a detektívfilm sémáit a *Lőj a zongoristára!*). S az sem véletlen, hogy a legnagyobb tisztelet e rendezők közül a szabálytalan zsenit, Orson Welleszt övezte, akinek öntörvényű tehetségét később Hollywood már nem tudta megemészteni, próbálkozásait rendre ellehetetlenítették, elképzeléseit megcsonkították — életműve nagyszabású töredékként maradt az utókorra. A filmnyelvi fordulópontot jelentő *Aranypolgár* című művét Truffaut saját bevallása szerint legalább tizennyolc-hússzor látta. A másik nagy példakép az új hullámos fiatalok számára egy angol úr, aki Amerikában csinálta meg karrierjét: Alfred Hitchcock. Godard tanulmányban elemezte filmjeit a *Cahiers* hasábjain, Rohmer és Chabrol közösen könyvet írt róla, Truffaut pedig a mesterrel folytatott hosszú beszélgetését formálta kötetté (ez utóbbi magyarul is olvasható). Hogy mi volt a vonzó Hitchcockban a „moziiskolások” számára? Elsősorban nem a nevével szinte azonossá vált műfaj, hanem az, ahogy ezt a műfajt

használni tudta saját „mániáinak” elmesélésére. Hitchcock a legtitokzatosabb rendezők egyike — s nem csak azért, mert bűnügyi filmeket forgatott —, ugyanakkor saját szorongásai, a nőkhöz való ellentmondásos viszonya a lehető legközvetlenebbül ágyazódnak be a műfaj szabályait pontosan betartó műveibe. Bizonyára ez a zárt zsánerekbe rejtőzködő személyesség tette elfogadhatóvá Hollywood szemében csakúgy, mint a szerzői film hívei számára. Jellemző módon a Truffaut-val való beszélgetés nagy részét szakmai kérdések teszik ki. Az akkor már rutinosnak számító francia rendező tanonci érdeklődéssel hallgatja a különféle fogásokról, trükkökről szóló beszámolókat. Értelmezésről, „mondanivalóról” nem esik szó köztük, mindvégig megmaradnak a „techné”-nél, a hatás érdekében elkövetett különféle csalásoknál — a mozinál. Ugyanígy a mozi emblémájaként tiszteleg a klasszikus mesterek előtt az új hullám leginkább intellektuális beállítottságú, ugyanakkor provokatívan játékos alkotója, Jean-Luc Godard. Ő egyszerűen fellépteti, mondhatni belépteti filmjeibe az eleven filmtörténeti hagyományt: Samuel Fuller a *Bolond Pierrot*-ban tűnik fel, az idős Fritz Lang pedig a *Megvetésben*.

Ha az amerikai mozivilág nagyjainak felidézéséről van szó, érdeemes egy kis kitérőt tennünk, s előreszaladnunk egy másik nemzet filmművészeti új hullámához, a hetvenes évek német új filmjéhez. A német alkotók számára az amerikai film már nem első-sorban műfajokban, életművekben vagy egyes alkotásokban megragadható példaként él, hanem *mítosz*ként. Olyan összefüggő világrendként, amelynek semmi köze a valósághoz (legalábbis akkor még így volt, ma már a valóság egyre jobban hasonlít a média tükrözte képéhez), mégis, mélyen hiteles és igaz archetipikus történeteivel mindent el tud mondani a világról, ami fontos. Kétségtelenül naiv beállítódás ez, de tudatosan, vagy ha tetszik, szkeptikusan az. Ne feledjük, már a hetvenes években vagyunk, 1968 társadalomjobbító szándékainak kudarcá után, a nagy csalódás és szellemi apály időszakában. Az új német film két markáns, igen eltérő személyiségű és stílusú alakja, Rainer Werner Fassbinder és Wim Wenders egyformán leplezetlen vágyakozással tekint a tiszta formák és egyértelmű érzelmek film-Amerikájára. Fassbinder esetében ez a vonzalom leghatározottabban a Magyarországon jószerével ismeretlen Douglas Sirk iránti rajongásában érhető tetten, aki a legkétesebb műfajnak, a melodrámának tudott mélységet adni. A dán származású, az ötvenes évektől Amerikában dolgozó rendező műveit Fassbinder önálló tanulmányban elemezte. Ebben írja, hogy Sirk szerint „a film vér, könnyek, erőszak, gyűlölet, halál és szerelem”. Nos, Fassbinder jó tanítványnak bizonyult: *A szerelem hidegebb a halálnál*, *A félelem megeszi a lelket* vagy *A szabadság ököljoga* alkotója számára a film ugyanezt jelentette... Kevésbé érzelmesen, de hasonló megindultsággal tekint az amerikai filmre és mestereire Wim Wenders. Annyira vonzza a

mítosz; hogy előbb még egy európai érzékenységű Patricia Highsmith adaptációval, az *Amerikai barát*tal, majd hamisítatlanabb — és íztelenebb — hollywoodi műfaji filmekkel (egy Dashiell Hammettről szóló krimivel, a *Piszkos ügyel* és a *Párizs, Texas* című melodrámaival) hódol a „barát” előtt. Meghódítani azonban nem tudja Hollywoodot — és szerencsére Hollywood sem csábítja el végérvényesen, mint sok európai társát; az amerikai mozi előtti tisztelgés legszebb példája Wenders pályájának kiemelkedő munkája, egy hamisítatlanul európai „művészfilm” lett. A *Villanás a víz felett* a lelkében örök ifjú és (leghíresebb filmjének címével szólva) „ok nélkül lázadó” Nicholas Ray haldoklásáról szól. Több, mint dokumentumfilm; kevesebb, mint játékfilm. Wenders egyszerre búcsúzik a baráttól, a mestertől, a klasszikus amerikai film egyik legendájától, a mítosztól. S mindeközben — rendkívül közvetlenül és személyes hangon — a halálról gondolkodik. Ez a műfaji tisztázatlanság, a forgatás közbeni elakadások, kétségek belekompomálása a filmbe emeli Wenders művét egy egyszerű portré vagy búcsú megszokott keretei fölé — s persze a nagybeteg Ray kétségbeesett és ironikus halálközeli jelenléte. A német rendező egy másik mesteréről is készített filmet: a hasonlóan szabálytalan műfajú *Tokyo-Ga* Ozu Jaszudzsiro japán rendező titkának nyomába ered — sikertelenül, hiszen mára semmi sem maradt az emlékéből, vagy inkább a Semmi maradt, s ez nem is áll olyan távol a stílusában is roppant rejtőzködő, alig észrevehető eszközökkel dolgozó Ozutól, akinek sírkövén is ez a szó áll: Mu, Semmi. A filmtörténet meghalt, a régi klasszikusoknak már az emléke sem él — Wenders olvasatában idejuttott a hatvanas évek hagyománykereső lendülete. Neki a nyolcvanas évekre már csak a mementó, a sírkőállítási feladata maradt. Wenders egész művészete jellegzetesen új hullám utáni; pontosan jelzi ezt a filmművészeti tradícióhoz való viszonya is. A kortárs film már elszántan jelen idejű, a múltat is jelenné teszi; az oly divatos remake-ekben, a régi filmek újraforgatásában is az „aktuálisat”, a „korszerűt” keresi. Mintha a régi történetek és alkotóik tanulhatnának tőlük, s nem pedig fordítva...

Térjünk hát vissza a hagyománytisztelőbb — és forradalmibb! — új hullámok korához, s azon belül is még egy-két gondolat erejéig Truffaut-hoz, akinek nemcsak szakmai, hanem személyes sorsában is fontos szerepe volt a választott „apáknak”. Ezeknek az eseményeknek a felidézésével sem hájguk át azonban a magánélet korlátait, hiszen ahogy ő maga mondja az *Önvallomások a filmről* címen összegyűjtött interjúinak egyikében: „Az én hazám, az én családom a film.” Truffaut szellemi atyja, André Bazin, nem csak szerkesztőként gondoskodott az ifjú kritikus pályakezdéséről. Valódi pótapaként többször is kisegítette szorult helyzetéből pártfogoltját: hol a javítóintézettől, hol a katonaságtól mentette meg; hol munkát, hol lakást szerzett számára. Első nagyjátékfilm-

jének sikerét, az önéletrajzi elemekből építkező *Négyszáz csapás* bemutatóját már nem érthette meg; Truffaut a filmet az ő emlékének ajánlotta. Az apahiány, az apakeresés később a már érett rendezőt különösen érzékennyé tette az apaszerepre; több filmjében is felismerhető az apa-motívum közvetettebb vagy személyesebb formája. A *Négyszáz csapás* főhősét, Antoine Doinelt például csaknem húsz (!) éven át filmről filmre vezette a felnőtté válás felé; a szerepet alakító Jean-Pierre Léaud a Doinel-ciklus további darabjaiban (*Antoine és Colette*, *Lopott csókok*, *Családi fészkek*, *Menekülő szerelem*) együtt öregedett a figurával. Saját magára osztott metaforikus apaszerepet *A vad gyerek* című filmben. A 19. század elejéről fennmaradt beszámoló nyomán született történetben az erdőben talált gyermeket magához vevő és nevelni próbáló orvos szerepét játssza el. *Az Amerikai éjszaka* a nagy szerelemről, a filmkészítésről szól, ahol a filmbeli rendezőt alakító Truffaut mint családító áll a stáb élén, s nemcsak a film gondjaira, hanem a stáb tagjainak magánéletére is ügyel — hiszen a kettő elválaszthatatlan, „az én családom a film”. S hogy a rendező nemcsak önmaga, hanem mások számára is „atyai” korba lépett, azt mi sem jelezte jobban, mint Steven Spielberg felkérése a *Harmadik típusú találkozások* című filmjének egyik szerepére. Truffaut az, aki végül megfejt a földönkívüliek (Kodály-módszerrel kódolt) üzenetét. Ez a gesztus azonban már inkább az úgynevezett új-hollywoodi rendezők hagyománykereséséhez tartozik.

Az új hullámosok Amerika-tiszteletének szép párhuzamaként a hollywoodi filmet a második világháború utáni válságából kimosztató (és azóta is a csúcson tartó) „fenegyerek” (Spielberg mellett Martin Scorsese, Francis Ford Coppola, George Lucas, Brian De Palma) számára a hatvanas évek európai művészfilmje volt a példa, Bergmantól Antonionin át a francia új hullámig. Sőt, saját hagyományuk is európai közvetítéssel jutott el hozzájuk, nem beszélve azokról a klasszikusokról, akik Hollywoodból kitalázták Európában próbáltak szerencsét, mint Orson Welles vagy John Huston. Truffaut kabinetalakítása Spielberg filmjében ennek a folyamatnak állít jelképes emléket.

Úgy tűnhet, mintha a hagyományok közötti párbeszéd a két kontinensre korlátozódott volna. Ez azonban korántsem volt így, noha az amerikai és az európai szemléletmód ütköztetése vagy ötvözése a filmművészet történetében máig napirenden szerepel. Az európai nemzeti filmgyártások sem maradtak hatástalanok egymásra. Különösen a tradíciót felfedező modern filmművészet születésének éveiben, a negyvenes évek végétől a hatvanas évek elejéig tartó időszakban a két legfontosabb filmgyártó ország, Olaszország és Franciaország alkotói között volt élénk a szellemi kapcsolat. A neorealizmus szemléletmódbeli és filmnyelvi fordulata először André Bazin tanulmányai hívták fel a figyelmet. A neorealizmus utáni modern olasz film alkotói közül

ugyanakkor Michelangelo Antonioni Marcel Carné asszisztenseként kezdte pályafutását, tanulmányt írt a rendezőről, és sokat tanult egy másik francia klasszikustól, Jean Renoirtól is. „Cserébe” Truffaut a neorealizmus legnagyobb mesterénél, Roberto Rossellininél asszisztenskedhetett, aki ugyan éppen akkor semmit sem forgatott, mégis ő adott kedvet az alig húszéves filmkritikusnak a rendezéshez.

A sokszor véletlen találkozásokon túl a francia és az olasz film személyes kapcsolatokkal is átszótt kölcsönhatásának tengelyében kétségtelenül a neorealizmus, illetve Rossellini művészete állt. Az elsősorban morális és politikai elkötelezettségével ható irányzatot az olasz film második világháború után indult nemzedéke, Antonioni, Fellini és Pasolini folytatta, immár a külső történetek igazsága helyett az emberi lélek belső történéseinek igazságára irányítva a figyelmet. Első látásra úgy tűnhet, mintha az elődököt élesen elutasító neorealizmus is hasonló sorsra jutott volna az utódoktól, hiszen az irányzatot életre hívó társadalmi és gazdasági körülmények változásával ez az egyértelmű igazságokban gondolkodó ábrázolásmód — amely nem véletlenül vonzódott a melodramához, gondoljunk csak a *Biciklitolvajok* vagy *A sorompók lezárulnak* című Vittorio De Sica-filmek történetére — olyan gyorsan elavult, hogy az ötvenes évekre már csak jobb esetben szép mesére (*Csoda Milánóban*), rosszabb esetben neorealista giccsre (*Kenyér és szerelem*-sorozat) futotta az erejéből. „A neorealizmus maga az igazságként értelmezett melodráma” — állapította meg éles szemmel a mozgalomról Fellini; a háborús pusztulásból kilábaló jóléti Olaszország konfliktusait már nem lehetett melodramákban feldolgozni. Az irányzattal azonban olyan eszköz került az alkotók kezébe, amellyel a lélek titkos ösvényein neki lehetett vágni az összetettebb és elfedettebb igazságok felderítésének. A neorealista alkotók közül ezt a lehetőséget szinte csak Rossellini tudatosította, s kezdte el ő maga a módszer továbbfejlesztését az Ingrid Bergmannal forgatott filmjeiben (*Stromboli*, *Európa '51*, *Itáliai utazás*, *Nem hiszek már a szerelemben*), ahol egy asszony (és a táj) érzékenységén tükröződik a világ elidegenedettsége. Szinte közvetlenül folytatja mindezt Antonioni híres „elidegenedés tetralógiája” *A kaland*, *Az éjszaka*, a *Napfogyatkozás* és a *Vörös sivatag* című filmekben, Rossellinihez hasonlóan a női érzékenységet (valamennyi film főszereplője Monica Vitti) és a környezetet állítva az ábrázolás középpontjába. S Fellini — akinek szintén Rossellini volt a mestere — Giuletta Masinával forgatott filmjei is eszünkbe juthatnak, az *Országúton*, a *Cabiria éjszakái* és a már jellegzetesen „fellinis” stilizáltságú *Júlia és a szellemek*.

A neorealizmus, valamint Rossellini hatása a francia filmre, az említett személyes barátságokon túl közvetettebb: a neorealizmus „igazságára” az új hullám *cinéma verité* módszerében ismerhetnénk rá, ami azonban merőben más hagyományokon nyugszik. A

cinéma verité (filmigazság) a szovjet Dziga Vertov programadó kifejezésének (kinopravda) tükörfordítása, s szemben a neorealizmus igazság-képével, amely inkább az ábrázolt világ, a történet hűségére figyelt, a cinéma verité mint módszer az *ábrázolás* igazságát, azaz a film által létrehozott, a film számára adott igazság mibenlétét hangsúlyozta. A cinéma verité egy nyelvileg öntudatosodó filmművészet reflexiója a médium természetére, szemben a neorealizmus naiv és öntudatlan eszközhasználatával. Mégis, ezek az elméleti párhuzamok — nem utolsósorban a különféle hagyományok összjátéka révén — a filmtörténet során találkoztak.

Végül — és nem csak a rend kedvéért — a magyar filmtörténet hagyományképéről. Röviden már esett szó arról, hogy a hatvanas évek magyar új hullámára, a többi kelet-európai ország filmművészetéhez hasonlóan hatottak a nyugat-európai és tengerentúli áramlatok. Ez egyáltalán nem volt magától értetődő. A filmművészeti megújulást a térségben az általános kultúrpolitikai enyhülés is segítette (ha nem éppen az tette lehetővé), s ennek egyik fontos eleme volt a nyitás a nyugati országok filméletére. A filmművészeti főiskola hallgatói rendszeresen megnézhatték az új angol, olasz vagy francia filmeket — sőt a szovjeteket is, ami már nem volt annyira meglepő, az viszont annál inkább, hogy onnan is friss szellemiségű, őszinte hangvételű filmek érkeztek abban az időben. A magyar új hullám alkotói közül a francia film, mindekelőtt Truffaut művészete Szabó István nemzedéki önvallomásaira hatott (az új hullám játékosan idéző szellemének megfelelően az *Álmodozások* korában egy pillanatra a *Négyszáz csapás* plakátja is feltűnik); Kardos Ferenc és Rózsa János egyedülálló *Gyereksétségek* című burleszk játéka pedig közvetlenül utalt Louis Malle *Zazi a metróban* című filmjére. Az olasz film elsősorban Gaál István számára volt fontos — nem véletlenül, hiszen Gaál a római filmfőiskola hallgatója is volt. Antonioni hosszú beállításait Jancsó stílusával szokás rokonítani, noha nála más feladat hárul az egyre bonyolultabb koreográfiát követő kameramozgásra. Nem túlzás azt állítani, hogy Jancsó esetében olyan markáns stílussteremtésről van szó, amelynek legfeljebb epigonjai lehetnek szerte a világban, elődei és folytatói kevésbé.

Zavarba ejtőbb kérdés, ha a magyar filmművészet saját hagyományairól kell szót ejtenünk. 1945 nemcsak politikai, hanem filmes szempontból is vízváltó a magyar film történetében — nem utolsósorban film és politika mindkét korszakban szoros kapcsolata miatt. A '45 előtti időszak tehát úgy tűnik, sem ideológiai, sem formanyelvi szempontból nem jelenthet hagyományt az új alapokon folytatódó magyar filmművészetnek. De valóban nem születtek abban az időszakban olyan vállalható művek, amelyek a történelmi törés ellenére biztosíthatják volna a folyamatosságot? Természetesen születtek, s közülük egy, Szóts Istváné bizo-

nyára meg is valósította ezt a híd-szerepet, méghozzá nemcsak a magyar filmtörténet folytonossága, hanem az európai filmművészettel való kapcsolattartás szempontjából is. Ugyanakkor jelképes erejű tény, hogy a magyar filmesek számára egy töredékes, csonka, hosszú ideig mellőzött életmű alkotásai és gondolatai (így a második világháború utolsó napjaiban papírra vetett, napjainkban is aktuális „filmtörvény”-tervezet, a *Röpirat a magyar filmművészet ügyében*) jelentik a máig érvényes és eleven tradíciót, amely sokáig csak bűvópataként, mintegy „titokban” tölthette be ezt a hivatását.

A néhány hónapja elhunyt rendező első játékfilmjét, az 1942-ben készült *Emberek a havason* a velencei fesztiválon díjazták, s éppen a születőfélben lévő neorealizmus számára jelentett követendő példát. Nem csak Magyarországon volt szokatlan akkortájt az egyszerű emberek életéről és gondolatairól szóló, természetes helyszíneken forgatott, igényes látványvilágú, mélyen humanista film. Az *Emberek a havason* után nagy nehézségek árán 1947-ben megszülető, hasonló hangvételű *Ének a búzamezőkről*t már az új rezsim egyre erőteljesebb ideológiai kontrolljának első drasztikus jeleként a politikai hatalom betiltotta. Szöts sorsa ezzel megpecsétlődött, saját szavai szerint már csak „szilánkok és gyaluforgácsok” kerülhettek ki műhelyéből. A reménytelenség és a félelem az erdélyi és magyar táj ihletett megörökítőjét külföldre kényszerítette; az emigráció hosszú évei alatt egyre halmozódtak a megvalósítandó tervek — s most már az életmű végérvényesen töredékes maradt. Szöts művészetének kiteljesedése végül is a hagyományképződés minden gyakorlati és ideológiai nehézsége ellenére az utódokban vált valóra, akik — mint Gaál István, Sára Sándor vagy Kósa Ferenc — saját képeikkel tartották életben a feledésre ítélt művek emlékét, vagy azoknak a gondolkodásmódjában, akik — így Szabó István, Jancsó Miklós vagy a fiatalabb nemzedék tagjai közül Bereményi Géza — a művészi következetesség, az emberi tartás példáját tisztelték benne.

Tizedelőcédulák

(Részlet)

Született 1934-ben. Költő, író, műfordító. A Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. 1991-94 között a stuttgarti Magyar Kulturális Intézet igazgatója volt. A könyv a közeljövőben jelenik meg a Kortárs Kiadónál.

Az 1946. január 19-e és 1948. június 18-a között két nagy szakaszban végrehajtott kitelepítéseknek Budaörs nemcsak legelső stációja, hanem szinte kezdettől az egész akció szimbóluma is. Budaörsnek a háború végén tizenkétezer lakosa volt, ebből 1946-ban több mint hétezeret kitelepítettek. Azokban a napokban hét vonatszerelvény indult gyors egymásutánban, szerelvényenként ezer ember hagyta el Budaörsöt. Az első transzport Mannheimba került, a második Mosbachba, a harmadik Aalenbe és Heilbronnba, a negyedik Bad Mergentheimbe és Creglingenbe, az ötödik Tauberbischofsheimbe, a hatodik Öhringenbe és Künzelsaubába, a hetedik transzport Karlsruheba. Széjjelszóródtak tehát Baden-Württemberg kisebb-nagyobb városaiba, amelyeket a háború alatt meglehetősen szétbombáztak, s így az érkezőket szerencsésebb volt a környező községekben elhelyezni, s itt legalább volt mit enni. Hauser József budaörsi tanító 1985-ben *Budaörsi krónika* címmel közzétett könyvében tárgyilagos hangon azt írja, ezeknek a napoknak a tragédiáját talán meg lehet magyarázni, ám megérteni nemigen lehet. Többek közt az ő emlékezéséből tudjuk, hogy a legelső szerelvényre fölkerülők csupán annyit vihettek magukkal, amit hirtelenében összekapkodtak. Az utánuk következők már ládába pakolhatták ruhájukat, ágyneműjüket, vittek háztartási eszközöt, szerszámot s a megengedett keretében elegendő élelmet. Az emberek kétségbeesésén, tehetetlenségi érzésén ez mit sem változtatott. Különösen az idős emberek s a kisgyerekek arcáról sírt le a riadalom. A hangjukat fölemelő, majd az eseményeket már csak megrendülten szemlélők közül Sík Zoltán budaörsi plébános ajánlólevelet igyekszik adni távozó híveinek, bárhova érkezenek is, az egyház ottani képviselője fogadja föltétlen bizalmába őket. Nyíri Tamás, nemrég elhunyt teológia- és filozófiaprofesszor azokban a napokban Budaörs fiatal káplánja, elkíséri az első kitelepítetteket Németországba, hogy visszaérkezve hírt adhasson róluk. A csátaljaiak Fernbach nevű káplánja utánamegy híveinek Bajorországba. Sík Zoltán plébános ajánlólevelének egyik példányát Stefan Hernadi őrzi ma Assamstadtban, s a levél szövege magyarra fordítva így hangzik:

Budaörs, 1946. I. 27.

Főtisztelendő Úr!

Odakint kocsi kocsi után áll. Az emberek fölpackolják holmijukat, s indulnak lassan a vasútállomásra. Rettenetes látvány ez nekem: mintha

végtelen temetési menet lenne. S ebben a hangulatban igyekszem Főtisztelendő Úrnak írni, hogy ami a jövőt illeti, legalább egy kissé megnyugodjak.

Budaörs tisztán katolikus, kb. 12 000 lelket számláló község volt. Nagyon konzervatív, mélyen becsületes és igen szorgalmas nép, akiknek a hit, a templom az életük középpontjában állott. A papoknak nagy öröm volt a híveknek e nagy számát szemlélni, amint minden templomi szertartáson jelen voltak, s ebben az országban nagyhírű úrnapi körmenetünkben részt vettek, hallgatni az éneküket, erőteljes imádságukat. De eltekintve ez épületes, ám mégis inkább külsőséges jelenségektől, a papjuknak mindennapi csendes öröme volt mélyen vallásos érzületük, Istenbe vetett erős bizalmuk.

Ez az utóbbi esztendő természetesen egyetlen idegtépő megterhelés volt a sok fogság miatt, a hozzátartozók internálása a hitük kemény próbaköve volt. És most, amikor csendben már úgy hittük, lassan minden jobbra fordul, jött ez a mindennél nagyobb sorscsapás, hogy minden, amit magukénak tudtak, elvész, itt kell hagyniuk, és ismeretlen jövőnek kell nekivágniuk.

Mindent megpróbáltam, amit csak lehetett, hogy lelküket megnyugtassam, hogy súlyos keresztjük terhe alatt teljesen össze ne roppanjanak. Főtisztelendő Úrra vár a szép feladat, hogy lelkük nyitott sebét begyógyítsa, s őket az új életbe bevezesse. Kérem Főtisztelendő Urat, sok türelemmel és nagy szeretettel végezze ezt a feladatot. Sok örömet jelent majd és Isten áldását hozza meg Főtisztelendő Úrnak.

Szívből jövő üdvözlettel híve
Sík Zoltán plébános

Amiről Kovács Imre parasztpárti képviselő fölháborodottan beszél a parlament előtt, azt Budaörsön Hauser József tanító is megerősíti könyvében. A falu a hétezer ember távozásával szinte üresen maradt, voltak utcák, ahol alig lakott valaki. A házak nyitva, az ellátatlanul maradt állatok egy idő után áldatlan hangon rimáncodtak. Budaörs ötszáz présházában és borpincéjében jövőmenők prédálása, fosztogatása. Amit a budaörsiek fáradságos munkával évszázadokon át fölépítettek, nézi csüggedten Hauser József tanító, azt a világ néhány nap alatt vakon, pillanatnyi életérzésre tönkreteszi.

Magyarországon négyszáznyolcvan németek lakta község volt, háromszáztízből kitelepítettek százhetvenezer németet. Ha ehhez hozzászámoljuk a háború idején eltávozottakat, evakuáltakat, a visszatérni nem tudó vagy nem kívánó katonákat, kétszázharmincezer német hagyta el Magyarországot.

A Budaörsszel szomszédos törökbálintiaknak csak néhány napig kellett várniuk, velük s a biatorbágyiakkal folytatták a kitelepítési akciót. Február 8-án tették őket vonatra, s egy hétig még ott fagyoskodtak a vagonokban. A kitelepítés körül szolgálatot teljesítő

rendőrség, amelyet az emlékezők többsége csak partizánokként emleget, többször is átkutatta holmijukat, s mint mindenütt, ki- nek ami megtetszett, elkobozta. Még két zománctűzhelyet is elci- pelték. Utolsó nap a vasútállomáson megjelent egy dzsip két amerikai katonatiszttel, tárgyalni kezdtek a vonatszerelvény veze- tőivel. Kevesellték az élelemellátást a vonaton, s a vagonokba zsírt tétettek még, lisztet. Február 14-én elindult a szerelvény a budaörsi állomásról.

Az amerikaiak ellenőrzésére a kitelepítettek különféleképpen emlékeznek. Általában úgy, hogy bejelentéseikre, miszerint élel- műket, pénzüket, kevés értéküket még indulás előtt elkobozták, az volt a válasz, itt, Magyarországon semmit sem tehetnek, majd ha a vonat az amerikai zónába érkezik, vagyis legkorábban Ausztriában, kérdőre vonhatják a magyar rendőröket. Ezek már csak a magyar vonatkísérő rendőrök lehettek, akik ugyancsak nem kímélték a kitelepítetteket, vagy azzal a furfanggal vittek egész ládákat át a saját kocsijukba, hogy így lesz kényelmesebb, s majd úticéljuk végén visszaszolgáltatják a tulajdonosoknak. A rendőrök így szerzett tartalékaikból feketéztek, az amerikai ellen- őrzés mintha mindebből mit sem vett volna észre. Ők elsősorban a renddel törődtek, a baranyai majsiak szerelvényén egy magya- rul szinte akcentus nélkül beszélő amerikai tiszt végigjárta a ko- csikat, s mindegyre arra figyelmeztette az utazókat, mit nem sza- bad megtenniük, például a vagontetőn utazni — akit így meglát, főlészóltás nélkül lelövi.

A magyar vonatkísérő rendőrök magatartásával kapcsolatban a legkirívóbb esetet nem a kitelepítettek valamelyike, hanem Peter Paul Nahm közigazgatási tanácsos, Rheingau kerületének akkori elöljárója mondja el. A Tolna megyei Grábócból kitelepítettek vo- nata megérkezett Eltville vasútállomására, s Nahm fogadta őket. Kirakodás közben néhány idősebb férfi azzal a panasszal lépett elé, hogy a magyar rendőrök vagy katonák, akik kényelmesebb utazásra hivatkozva áttették az emberek holmiját a saját kocsi- jukba, a holmit most nem hajlandók visszaadni. Nahm a kíséretével odament a rendőrségi vagonhoz, s még mielőtt megszólalhatott volna, a magyar vonatkísérők részegezték fegyverüket. A taná- csos fölhívta a helyi rendőrséget, s telefonált az amerikai meg- szálló hadsereg kerületi parancsnokának, aki épp nem volt szol- gálati helyén. Kapcsolatot teremtett azonban egy közeli villaépü- letben elszállásolt amerikai alezredessel. Mire az alezredes fél óra múlva megérkezett, már öt helyi rendőr is ott volt az állomáson. Az alezredes a német rendőrök segítségével visszajuttatta kinek- kinek a holmiját. Az alezredes megkérdezte a még mindig ma- kacs és udvariatlan vonatkísérők parancsnokát, meddig tart a visszaújtjuk Magyarországra. Ellátták őket kellő szalmával s az akkor érvényes német fejadagoknak megfelelő élelemmel. Mielőtt az alezredes távozott, néhány amerikai katonai rendőrt vezényel-

tek oda, akik a német rendőrökkel közösen őrizték a vonat viszszaindulásáig az állomást.

A motozás, a holmi átkutatása, élelem, pénz s mindenféle érték elvétele az emberi kiszolgáltatottság örök kísérőjelensége — így volt a deportálások, kitelepítések, vagyontól való megfosztások napjaiban is. A biatorbágyi vasútállomáson a február végi berakodásnál azonban olyat is tapasztaltak a németek, hogy Szabó János rendőrtiszt, vonatparancsnok és munkatársai jóvoltából sem ellenőrzés, sem mérés nem volt, s mindenki a lehető legbarátságosabban viselkedett. Igaz, előtte a községben a kitelepítő bizottság munkájában Szakács Lajos járási rendőrkapitány is közreműködött, aki később az államvédelmi hatóságnál folytatta pályafutását, s vele egy Végvári nevű tiszt, később ugyancsak az államvédelem munkatársa — ők gondoskodtak róla, hogy a kihallgatás, házkutatás a lehető legbrutálisabb módon menjen végbe. A Biatorbágyon indulásukra várakozók, nyilván Szabó János humanitásának köszönhetően, úgy válhattak el szülőföldjüktől, hogy Ohmüller Márton pilisvörösvári plébános búcsúmisét celebrált a vasútállomás területén, Bokor plébános és Fedák tanító pedig vagonról vagonra járt, hogy külön búcsút vegyen a hívektől s az iskola elveszített tanulóitól.

Kiken múlt, hogy volt valamelyes szabadság is a kitelepítés lebonyolításában, vagy nem volt, az érintettek legtöbbször meg sem tudták. A solymáriak arra emlékeznek, hogy lehetett választani, az első vagy egy későbbi szerelvényrel induljon-e útnak a család. Megbeszélhették rokonnal, baráttal, hogy inkább most együtt, hogy kint legalább egymás közelében legyenek. Akik a második transzporttal mentek, az elsőt az állomás peronjáról integetve búcsúztatták. Schwäbisch Hallban a Follath házaspár, hajdani solymáriak, szinte arra emlékszik legélesebben, hogy otthoni szomszédjuk — ágyban fekvő beteg, idős ember — mint a Volksbund tagja, kora s állapota ellenére rajta volt a kitelepítési listán. Székérderekba ágyaztak neki, így viszik a két kilométerre levő vasútállomásra. Viszik vele az ágyát is, hogy majd valamelyik vagonban fölállítsák, s belefektessék. A vagonok már zsúfoltak, s nehéz volna az idős embert ágyastól együtt elhelyezni. A kitelepítési parancsnok törli az idős embert a listáról, mentesíti, s visszafordítják a házába. Másutt, Nagydorogon, egy későbbi időben a várakozó szerelvényt rendőrök ugyan figyelik, s a vagonokban lévőket, s a vagonokhoz közeledőket azonban már senki nem zaklatja, a györkönyi parasztasszonyt közvetlenül indulás előtt engedik fölszállni a családjához, anélkül, hogy szerepelne a listán. Addig úgy gondolta, ha nem köteles menni, itthon marad, s őrzi, amit meghagytak. S próbaképpen megsüt egy kemence kenyeret, áttalicskázza Györkönyről Nagydorogra, föladogat belőle bárki-nek, akinek szüksége van rá. Ezt naponta háborítatlanul meg is

tehetette. S hogy a szerelvény egyszer csak indulóban volt, a talicskát egy vasutasra bízta, s fölkapaszkodott a vonatra.

A dunántúli vidékeken a kitelepítés 1946 májusában-júniusában kapott volna lendületet. 1946. június 1-jén az amerikaiak váratlanul leállították, mivel Magyarország bizonyos technikai és anyagi föltételeket nem tudott teljesíteni, amit az amerikaiak követeltek. Majd hosszabb tárgyalás után augusztus 28-án újabb egyezmény jött létre, eszerint év végéig az USA-zóna még befogad néhány érkező vonatot. Aztán az amerikaiak ismét megtagadják a magyarországi németek elhelyezését, s további tárgyalásra sem hajlandók. Az amerikai zónába való telepítéssel kapcsolatban a stuttgarti Statisztikai Hivatal 1946. szeptember 29-i közleményében olvashatjuk: „A külföldi németeknek az USA-zónába történő telepítésére vonatkozólag a katonai kormány 1946. szeptember 9. napjával közli, hogy a magyarországi népinémetek kitelepítését illetően megállapodást kötött a magyar kormánnyal. Magyarországról 1946. szeptember 9-ig 120 000 népinémet érkezett, úgyhogy az USA-zóna havonként 20 szerelvényt fogadott. Télen ez a szám csökkenni fog. 1947. április 1-ig már csak 90 000 magyarországi német érkezik. Ezt követően a telepítés 1947. év végéig újabb 100 000 fő érkezésével befejeződik. Feltehető azonban, hogy ezt a számot egészen el sem érjük. A Magyarországról kitelepített németek száma számítás szerint 310 000 főt tesz ki...” (Az USA-zóna tartományi tanácsa mellett működő menekültügyi bizottság, Stuttgart).

A magyar kormánynak a tárgyalások következményeképpen az amerikaiaknak még egy kívánságát teljesítenie kellett, s 1946. augusztus 29-én a következő közleményt adta le a sajtónak: „Az egyezmény értelmében a magyar kormány hivatalosan az alábbi nyilatkozatot közli az újra meginduló sváb kitelepítéssel kapcsolatban: A nagyhatalmak potsdami egyezménye a magyar kormánynak lehetőséget adott arra, hogy a magyarországi német lakosságot Németország területére telepítse. Az áttelepítés nem kötelessége a magyar kormánynak, de a potsdami szerződés erre lehetőséget ad. A magyar kormány élni akarván ezzel a lehetőséggel, 1946. augusztus 22-én a potsdami egyezményben foglalt rendelkezések szerint az érdekelt USA katonai kormányzattal meg egyezett, melynek értelmében az áttelepítés rendezett és emberséges módon fog megtörténni, és ezen egyezmény során áttelepített németeket az USA németországi övezetébe befogadja. A magyar kormány — az egyezmény értelmében — felhívja a községi és városi közigazgatások vezetőit, hogy a Németországba kitelepített svábok új németországi lakcímeit — amennyiben az áttelepítettek a hatóságok tudomására hozzák — nyilvántartásba foglalják, és a kitelepítettek után érdeklődő rokonoknak rendelkezésére bocsásák. Az áttelepítések kezdete: 1946. szeptember 2.”

Magyarul: az amerikai katonai kormány nyilvánosság előtt

még egyszer hangsúlyt kíván adni annak, hogy a magyarországi németiség kitelepítését nem a nagyhatalmak kezdeményezték, hanem a magyar kormány, s a kitelepítések eddigi szakasza nem volt problémamentes.

A nyilatkozat megjelenése után a svájci magyar diplomáciai képviselőlet munkatársai levelet írtak Gyöngyösi János külügyminiszternek: „...a magyar kormány tudatában van-e annak, hogy mekkora felelősséget vállalt ennek az egyezménynek az aláírásával, amelyben a nagy nyilvánosság előtt kifejezetten elismerte, hogy az összes magyarországi németeket önként telepíti ki... a sváb kitelepítés ügyét nem pillanatnyi hevületek hatása alatt, amelyek részben jogosultak voltak, vagy valamelyik győztes hatalom iránti szolgálkúság által megilletve kellett volna eldönteni, hanem néhány évre illetet volna előre nézni. Lehetséges, hogy a Szovjetunió szívesen vette a svábok kitelepítését, de minthogy nem kívánta, illetve bizonyíthatóan nem kívánta, semmit sem kellett volna ebben az irányban a magyar kormánynak tennie.”

A kormány nyilatkozatát s a levélrészletet kiegészítheti Veres Péternek július 16-án a Nemzeti Parasztpárt politikai bizottsági ülésén elhangzott felszólalása: „Az amerikaiak válaszoltak a SZEB (Szövetségi Ellenőrző Bizottság) átíratára, ez most már hivatalos válasz, és elmondhatjuk, hogy nincs benne semmi köszönet. Valószínű, hogy az oroszokkal való kitolás, a magyar kormánnyal való szembenállás és a sváb örökös panaszkodások vezették őket a válaszádsban... Az egészben a legkeservesebb, hogyha ilyenformán telepítünk, akkor évekig eltarthat. Rajknak az a terve, hogy egyszerűen rátelepíti a magyarokat a svábokra, a másik, hogy a kitelepítő bizottság azonnal állapítsa meg, hogy kik fognak menni, és azoknak is azonnal a nyakára telepítsék rá a magyarokat.” Arra a közbeszólásra, beleegyeznek-e ebbe az oroszok, Veres Péter azt válaszolja: „Ők nem egyeznek bele, hiszen azért is kértek hivatalos diplomáciai írást, hogy végre valaminek az alapján elindulhassanak a tárgyalások ebben az ügyben. Az oroszok viszont elnézik, akármilyen módszerrel próbálkozunk megoldani a sváb kitelepítést, csak az megfelelően el legyen kendőzve.”

Az amerikaiak a maguk zónájába való kitelepítést azután 1947 nyarán végképp megszüntetik. A tavasz óta hangzó panaszok élesednek, minden csak akadozva halad, a vonatszerelvények várakozása, a távozók kényelmetlenségére legfőképp, már helyben s a magyar határon kezdődik. Az amerikaiak hivatkozásában túlságosan sok új elem nincs, erőteljesen az előírások be nem tartását hangsúlyozzák, a jogi s politikai szempontok elmaszatozását, a gazdasági érdekek szerinti ravaszkodást, s mindennek brutális következményeit. Többféle magatartás kezd mind több zavart okozni a folyamatban — a magyar kormány végül a szovjet vezetés beleegyezésével 1947 augusztusától a megszállt Németország

keleti övezetébe (1949. október 7-től Német Demokratikus Köztársaság) indít még kitelepítésre szánt maradék ötvenezer magyarországi németet.

Ennek a kitelepítési szakasznak érdekkarakterét vitatni már nemigen lett volna érdemes. Helyi hatóságok könnyedén dönthettek, hol van még elvonnivaló, miképp ne torlódjék meg túlságosan a népesség, a németek maradása, s a magyarok érkezése, az egymásra telepítés miatt. Hogy ez nemcsak a németeknek, hanem a magyaroknak is kényelmetlen, ritkán élénkíthette az intézkedők gondolatmenetét. Az emberi kiszolgáltatottság természetes állapottá vált. S a Volksbund-tag, akinek 1945 nyaratól már akár nem volt semmije, sikerült azonban szorgalmánál s közben elsajátított valamilyen szakértelménél fogva az ország újjáépítési heyszínein megragadnia, előbb számíthatott védelemre, mint a falujában maradt magyar érzelmű német.

A német lakta vidékeken 1947 elején nagy érdeklődést keltett a hír, hogy a kitelepítettek egy része ismét visszatelepülhet hazájába. A németországi amerikai katonai kormány valóban megkezdte a kitelepítettek politikai múltjának fölülvizsgálatát, s ahogy 1946-ban már egy-egy vonatszerelvényt visszafordított Magyarországra, most is érvényt kívánt szerezni megállapításainak, hogy a kitelepítettek közül sok a vétlen, s jogtalanul űzték el Magyarországról. Bizonyítási iratok nemigen álltak rendelkezésre, s ezúttal, naivul, az Egyesült Államok budapesti képviselőjén keresztül magyar, német és angol nyelvű űrlapokat juttatott el egyes községekbe. Az űrlapok arra szolgáltak volna, hogy a helyi hatóságok töltsék ki, s aláírásukkal hitelesítsék őket.

.....község előjárósága ezennel igazolja, hogy a Németországba kitelepített.....községünk volt lakosa fasiszta nem volt, és hivatalosan mindenkor magyar nemzetiségűnek vallotta magát, miért is visszatelepítését pártfogoljuk.

....., 1947.hónap

.....
községi bíró

.....
főjegyző

Az űrlapok sem kitöltve, sem kitöltetlenül nem jutottak el Németországba, az amerikai katonai kormány kezébe, fölboldogulást sem okoztak, keserűséget azonban mindenképp az amúgy már eléggé szkeptikus lakosságban.

A kitelepítési listák egyre inkább úgy kaptak nyilvánosságot s kerültek föl a közigazgatás hirdetőtábláira, hogy legyen idő fölkeszűlni, s a fontosnak érzett ügyeket elintézni. Megszaporodtak közben a mentesítési kísérletek, elsősorban a bánya- és iparvidékeken. A bányába menekülő németek akár öt évre szóló szerző-

dést is aláírtak, s a legkényelmetlenebb munkától sem riadtak vissza, azért is, hogy élenjáróknak mutatkozzanak. Az építőiparban szintúgy igyekeztek megtartani a németek közül legalább a szakmunkásokat. Nagy visszhangot váltott ki a Szociáldemokrata Párt által a nagymányoki szénbányában szervezett mentesítési akció, amit még az SZDP vidéki titkárságának 1947. március 26-án kelt levele is szóvá tesz. A mentesítési próbálkozásokba belekapott a már javában zajló pártharcok hangulata, s a pártharcok indulata, küzdőtaktikája erőteljesen befolyásolta a mentesítés szándékát. A Szociáldemokrata Párt történetében mindig is nagy szerepe volt annak, hogy a munkásságba bekerült magyarországi némettség erősítette a tagságot, a mostani toborzóakciók tehát, például Esztergom megye német községeiben, önmagukban nem keltettek volna föltűnést. Mindez azonban a makacsul folytatódó kitelepítési s a vele párhuzamosan erősödő mentesítési politikában magában a pártban feszültséget teremt. Jól példázza a konfliktust a vidéki titkárságnak Tolnai József pécsi SZDP-titkár címére küldött levele: „Vármegyétek területéről mind gyakrabban kapunk olyan leveleket, amelyekben a sváb kitelepítéssel kapcsolatban kérik egyesek érdekében intervenciókat, és amikor az ügyet jobban megvizsgáljuk, kiderül, hogy az a személy, akinek érdekében a titkárok olyan keményen kiálltak, többnyire semmiféle mozgalmi múlttal nem rendelkezik, és cselekvő párttagságukat semmi sem valószínűsíti. Utalok ott többek között arra az esetre, amikor a vármegyei titkár ajánló soraival olyan személy kérte közbenjárásunkat, aki pártunknak mindössze 1947. március óta tagja.” A nemzetgyűlés 1947 februárjában zajló ülésén, a kitelepítési vitában a kommunista képviselők indulata nyilvánul meg legélesebben. Piros László fölszólalását, amely szerint nem lehet megbocsátani azoknak, akik a nemzet ellen vétettek, de azoknak sem, akik a nemzet ellenségeivel szemben megbocsátást hirdetnek, konkretizálni véli Kranz Pál, a mentesítési politikát elemezve: „Vannak egyes pártok, ahova a svábok beözönlöttek, s e pártok a maguk politikai súlyával síkraszállnak ezek mentesítése érdekében.” Kranz a Kisgazdapárt visszadatált tanúsítványait tárja elő, amiket a párt a mentesítések érdekében adott ki. A tanúsítványok tömeges kiadása miatt gyanú lépett fel, vizsgálat indult, kiderült, hogy egy részük a felszabadulás után lépett be az FKP-be, mondja Kranz Pál. Hangoztatták, hogy eljön még az ő idejük.

A sajtó a pártharcoknak a kitelepítésre vonatkozó részét megfelelően taglalja, jól beépíti olyan híreibe, amelyek szerint nemcsak a kitelepítés halad botránnyos vontatottsággal, de mindeközben az új magyar törvényeket lábbal tipró szűk körű volksbundista és SS-csoportok a gyilkolástól sem visszariadva garázdálkodnak az ország különböző vidékein. A Kis Újság 1947. április 17-i számában arról ad hírt, hogy a belügyminisztérium fegyveres alakulatai 1947 márciusában és áprilisában Vác környékén 106 volt SS-kato-

nát, 21 Volksbund-vezetőt és 49 Németországból visszaszökött németet fogtak el. A falusi kommunista szervezetek, például a hercegcsántói, panasszal fordulnak pártjukhoz, hogy a kitelepített németek tömegesen jönnek vissza, s teljesen földülják a községek már-már normalizálódó életét. Ebben a razzia- és iratbolygásban a Sopron megyei főispán intő mondata — ez az állapot nem jó sem a németeknek, sem a telepéseknek — alámerült, bár nyilvánvalóan túl szeretne mutatni önmaga közigazgatási keretén.

Az egyház mindvégig tiltakozott az igazságtalanságok ellen, s a kitelepítéseket elítélte. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök mindjárt a rendelet megjelenése után interveniált a német lakosság nagyobb részének érdekében: „Megdöbbenve olvastam, hogy azokat, akik a kormány bizalmas fölhívására s a közigazgatás elég nyomatékos szorgalmazására magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallották magukat, a kormány szintén kitelepítendőnek ítélte.” Shvoy s más püspökök küzdelme a falvakban lekipásztorkodó s a kitelepítési listára fölkerült német származású papok mentésére szólt legfőképpen, akik — mint Shvoy joggal hangsúlyozta — elévülhetetlen érdemeket szereztek a vallásos és hazafias szellem ápolásában, valamint a magyar nyelvű oktatás kiszélesítésében. Shvoy püspöknek a maga egyházmegyéjében legalább tucatnyi falusi plébánosért kellett kemény harcot vívnia, hogy megtarthassa őket helyükön. Püspökök s világi pártfogók a német származású papok szüleinek, testvéreinek kitelepítése ellen is igyekeztek síkraszállni. Ruck György eleki származású s 1946-ban Szegeden hittanár káplánként működő katolikus pap emlékezik, hogy az édesapja s testvére érdekében hazavitt államtitkári tanúsítványt milyen gúnyos mosollyal s megjegyzéssel tépte ketté az Elekre kiszállt kitelepítési ügyintéző. Kiderült, hogy Ruck tisztelendő családjával együtt maga is szerepel a névsorban, nem is tiltakozott a vonatra szállás ellen. Útközben már a magyar-osztrák határon sikerült engedélyt kivívnia, hogy húsvét utáni első vasárnap misét celebráljon és prédikáljon.

Shvoy püspök aggodalma arra is kiterjedt, ami már a betelepítéssel függött össze, hogy színekatolikus falvakban az Alföldről, Felvidékről, máshonnan egyre több protestáns jelenik meg telepesként. A püspök ebben felekezeti elfogultságot vélt látni, a betelepítendőök számaránya annyira egyoldalú és feltűnő, hogy ha az intézetet magát nem is, de egyes intéző urakat felekezeti elfogultsággal és részrehajlással joggal lehet vádolni. Shvoy püspök égető gondra hívta föl a figyelmet: nemcsak Fejér megyében, a baranyai falvakban is például hamar kiderült, hogy a Nyitrából érkezett felvidéki magyarok, reformátusok lévén, nem érezték különösen jól magukat új helyükön, még úgy sem, hogy 1947-ben már tömegesen jöttek honfitársaik Pozsony környékéről. Azok katolikusok voltak, vallásukat az adott katolikus templomban tovább gyakorolták, s föltűnően hamar szót értettek a helyi német

származású papokkal — a reformátusoknak ezekben a községekben nem volt sem papjuk, sem templomuk, sem iskolájuk, sem temetőjük.

Aki valamelyest ismeri belülről a magyarországi németiség történetét, szerkezetét, helyzetét, tudja: a szociális ellentétek hamar kialakultak, hangsúlyuk lett, a Volksbund-mozgalmában meg elhallgathatatlan szerepük. Ahol a szegényebbek léptek be a nemzeti szocializmus sugallta szervezetbe, ott a módosak egyértelműen távol maradtak, ahol igen ritkán ők szervezték a Volksbundot, ott a szegényebbeknek nemigen volt hova belépniük. Rákosi Mátyásnak 1947. augusztus 10-én Békéscsabán elmondott választási beszéde nem a németek ügyében naiv s nem eléggé tájékozott pártvezér megnyilatkozása, hanem a választási hadjáratba a maga propagandaelemeit tudatosan és könyörtelenül beépítő demagógia: „Ezeknek a zsíros sváboknak több mint egynegyedmillió hold föld van ma is a kezükben. Ezek a fasiszta időkben is ravaszok és óvatosak voltak. Hacsak lehetett, ők maguk nem léptek be a Volksbundba, béreseiket kényszerítették. Ők maguk különböző furfangokkal elkerülték a kitelepítést. Az amerikaiak nem akarták engedni, hogy ezeket kitelepítsük, és segítségünkre jött a Szovjetunió. Most ezeknek a kitelepített sváboknak a helyére innen Békés megyéből is viszünk telepéseket, hogy földhöz juttassuk azokat is, akiknek eddig nem jutott.” A magyar kormány kitelepítést szabályozó rendeletét nem érdemes idéznünk, hol mond ellent Rákosi Mátyás gondolatmenetének, hol mond ellent Rákosi a rendeletbe foglaltaknak. A hallgatóságtól annyi ismeretet nem várhatunk el, hogy tudja, ezek a zsíros svábok — s ehhez minimális lélektani jártasság elég — a béreseiket, ha voltak, s fukarságukban nem maguk művelték, sem saját erejüket, sem családtagjaikét nem kímélve földjüket, nemhogy küldték volna a Volksbundba, de tüstént kirúgják őket, ha bármi közüket észlelik ehhez a szervezethez. Rákosi szavaiban kimondva-kimondatlanul annak kétsége is benne rejlik, hogy lehetne tömegével sorolni a vidéki MKP-szervezeteket, amelyek állítólag mentesíteni próbálták a németeket, vagy legalább részt vállalni a sérelmek helyi orvoslásában. A magyarországi német lakosságot választási jogától rendeletileg megfosztották, voksukra egyik párt sem számíthatott, propagandaanyagának a sorsuk abban a feszültségben kitűnően használható volt.

A kitelepítések két nagy szakasza — az amerikai s a szovjet övezetbe való telepítés — egybevetésre, a hasonlóságok és különbözőségek vizsgálatára csábít, a két alapérvés: a félelem és a csalódottság vagy lelki sértettség azonos. Hogy 1946 januárja és 1948 közt több mint két esztendő telt el, legfőljebb az ügy külsőségén változtathatott. S ez sincs föltétlenül így, hiszen ha megnézzük a második, 1947-es budaörsi kitelepítést, kegyetlenkedésben semmi-vel sem maradt alatta az 1946-os télinek. Az emlékezőseket tanul-

mányozva kitetszik, az úttól s az idegenségtől való félelem már nem akkora, az embereket a folytonos kiszolgáltatottság és szenvedés közömbösebbé és fásultabbá tette — a kitelepítés elkerülhetlensége iránt is. Ha a békásmegyeriek vonata 1948 tavaszán áll több órát abban az alagútban, s nem 1946 márciusában, az embereket valószínűleg nem fogja el a halálos rémület, hogy elgázosítják őket, mint a zsidókat. A békásmegyeriek emlékeztek az újlaki téglagyárra. Még a szovjet zónába való telepítés elején sem lehetett csodálkozni, hogy a vonatra szállók közül sokan bizonyosra vették, Szibériába viszik őket. A lelki sebzettséggel, tapasztalat szerint, mindmáig a legelején kitelepítettek küszködnek inkább — Schwäbisch Hallban Anton Schifferer mérnök az édesapja baloldali szociáldemokrata munkás és szakszervezeti múltjával érvel. Schifferer István a GANZ Hajógyár szakmunkása volt a család kitelepítése pillanatáig, s második polgárista fia a szülei, elsősorban édesapja tisztességébe való gázolásnak érezte a kitelepítést. Okkal érezte ugyanezt a baranyai Nagynyárádon Keipl János kommunista párttitkár, akit még 1948 júniusában tettek a mohácsi vasútállomáson vagonba, s szökött vissza is ugyanannak az évnek késő őszen, s adta föl a járási rendőrkapitányságon önmagát és családját — nem hangzott hiteltelenül: elsősorban azért, hogy választ kapjon, kinek volt ő Magyarországon útjában. Választ nem kapott, akiknek Mohácson válaszolniuk kellett volna, városi lakással az Eötvös utcában, munka szerzésével kompenzálták rossz lelkiismeretüket. Keipl János 1919-ben lett kommunista, majd ott-hagyta faluját, és beköltözött Mohácsra.

A sértettség sértődöttségé enyhülhet, akár hangos, mindenképp múló magatartássá válik — Sipos Ádám életében megmaradt idős korig érzett sebzettségnek. Sipos Ádám Bikácson élt gyerekkorában, fiatalkorában, emlékszünk, apja rangja után 1938-ban vitézzé avatták Székesfehérváron, s kiképző altisztként szolgált a magyar hadseregben. A háború után a demokratikus hadsereg átvette, 1946-ban leszerelt. A hadseregben valószínűleg nem tudták, hogy német, ő nem örült volna, ha tudják. Leszerelése után Bikácson bemutatta papírjait, köztük az igazolást, amit parancsnoka, jó véleményét kéretlen kifejezve, még mellékelte. Amikor 1947-ben Sipos Ádámmal és édesapjával közlik, hogy kitelepítik őket, még annyira bízik a megőrzött parancsnoki gesztusban, hogy a kitelepítést indulatosan kikéri magának. Az igazolást a nagydorogi vasútállomáson egy államtanácsos szó nélkül összetépi.

Bikács kis falunak számított Felső-Tolnában, hat vitézi családot kellett azonban kitelepíteni belőle. A bikácsiak a maguk környezetében azért is rátartiak voltak, mivel végső soron nem a Mária Terézia-féle telepítés idejéből származtatták ide magukat — elődeik a Hanságból jöttek, Heidebauer-utódok voltak, s ilyenformán legalább nyolcszáz esztendeje itt éltek Magyarországon. Őket most

három menetben is, csöppet sem kíméletesen vitték ki ebből az országból — először 1946. november 11-én Nürnberg környékére, maradt a faluban 334 lélek, másodszer 1947. szeptember 1-jén, maradt hátra 177 személlyel kevesebb, harmadszer 1948. február 16-án, elment még 64 személy a községből. A második és harmadik szállítmány már Németország szovjet övezetébe érkezett meg, Falkensteinbe, előtte az idetelepítettek legnagyobb részét fölfogó pirnai gyűjtőtáborba. Sipos Ádámék Falkensteinben több más családdal eleinte egy vendéglő nagytermében voltak elhelyezve, de hamar elviselhető lakáshoz jutottak.

A második, 1947-es nagy budaörsi kitelepítést kivéve tovább valójában nincsenek följegyzések a kitelepítő hatóságok, rendőrök kíméletlenségéről, fosztogató kedvéről. Budaörsről most a családokat teherautókra tették, s a budafoki vasútállomásra vitték. A motozás kényre-kedvre zajlott. Akikre gyanakodtak, hogy pénz, ékszer, egyéb érték lappang náluk, a vagonok mögé kísérték, mindenüket levétették, egy Zirkelbach József nevű férfi réműletében 1200 Ft-ot adott át nekik szó nélkül. A Keusch család gyönyörű lenvászna, varrógépe, kötőgépe targoncára került. Éjjel is ott voltak a budafoki állomáson, a hőség miatt tisztálkodáshoz vizet az őrházból próbáltak megszerezni. A vasutasné csak csereáruért adott vizet. A budaörsiek még a Hadik-laktanya lefogyott, lerongyolódott internált-menetét is kénytelenek voltak végignézni, ezeket is az ő szerelvényükkel kívánták Németországba kijuttatni. A vonat Vácott órákon át vesztegelt, majd útközben az egyik vagon tengelye füstölni kezdett. Az emberek tűztől rettegve holmijukkal együtt kiáradtak a vagonokból. Minden a sínek közt hevert, igyekeztek holmijukat szemmel tartani. Éjszaka volt, hirtelen egy szerelvény robogott át, sötétből sötétbe, az állomáson. Az emberek félreugráltak, a vonatkerekek a csomagokat reccsenve kettészabdalták, vonszolták a részeket maguk után. A budaörsiek gyertyafénynél próbálták azonosítani és visszamenteni a vagonokba a maradékot. Egy missziósállomáson később, még mindig nagy réműletükre, forró feketekávényt nyújtottak be nekik, s mosdáshoz kevés tiszta vizet.

Az utasok általában akkor nyugodtak meg valamelyest, amikor szerelvényük német földre ért. Addig gyanakodtak s féltek, egyszer csak elkanyarodhatik velük Oroszország felé. Csehszlovákián keresztül nyugodtan haladt a vonat — Bauhoffer József mohácsi tanár úgy emlékszik, gyermekként még élvezte is az egész utazást, visszataszító az volt, hogy az emberek rendre a vagonok közvetlen közelében végezték el szükségletüket. A férfiak az álló vonat környékén megpróbáltak tájékozódni, épp hol járhatnak, továbbindulva összevetették információikat. A majsaiak, Bauhofferék, Hoyerswerdában, egy volt katonai tábor fabarakkjai közt értek célba. Bauhoffer József édesanyja a közös konyhán kapott munkát, ez a családnak az állandó éhség csillapításában jól jött,

ki lehetett mindenféle maradékot adni a hátsó ablakon. A táborban kezdték elkülöníteni az egyes csoportokat, kit hova szántak végleges letelepítésre. Bauhofferék Wilsdruffba, egy Drezdához közeli kisvárosba kerültek. A férfiak egy része Drezda újjáépítésén, egyelőre a romok eltakarításában dolgozott. Akik még a táborban maradtak, azokra valójában már senki sem ügyelt, az örök csupán azzal voltak elfoglalva, hogy a családok, szabad tűznél való főzésükkel, kárt ne tegyenek a tábornak körülvevő gyűlékony fenyőerdőkben.

Bauhofferék, s más családok mégsem a letelepedés esélyeit latolgatták elsősorban, inkább azt, hogyan juthatnának vissza Magyarországra. Bauhoffer József szülei még Berlinbe is elutaztak, hogy az ottani magyar konzultól kérjenek segítséget végleges hazatelepülésükhöz. Mindenki igyekezett, az otthon maradt rokonok segítségével, használható dokumentumokat beszerezni, főképpen arról, hogyan szavazott 1941-ben. Keltek szárnyra a hírek, embercsempészek neve, árák, útvonalak, mindent nyílt titokként kezeltek. Hol könnyebb átjutni, Csehszlovákián vagy kerülővel Ausztrián. 1947 karácsonyát, ahogyan Bauhoffer József írja, négy magyar család együtt ünepelte. „Schmidt János bácsi nagyon szép jelképes köszöntőt mondott a hatalmas, de főleg csak színes papírral díszített fenyőfa alatt. Zsebéből elővett egy útközben talált és a hidegtől elgémberedett verebet, elengedte a szoba viszonylagos melegében, és ezt mondta. Így szálljunk haza jövőre, mint ez a veréb! A veréb bukdácsolva, bizonytalanul repdesett a szobában. Mi könnyes szemmel és nevetve igyekeztünk kiszabadítani a madarat ideiglenes rabságából. Tehát elhatározatott a hazamene-telünk. A bizonytalanságból ismét a bizonytalanságba”.

NAGY GÁSPÁR

Árulás, ha nem voltagek ébren

*Virrasszatok, de nem úgy mint a balga szüzek,
kik olajuk fogytán elmulasztották a vőlegény látását,
s mire olajat koldultak már bezáródtak
a menyegzős ház kapui.*

*És ismét csak éberek legyetek,
jól forgassátok talentumaitokat,
mert nem tudhatjátok mikor kéri
a szolgák ura tőletek is a tételes elszámolást.*

*És nem tudjátok mikor jön el!
Éjjel-e, nappal-e?
Vagy éppen a virradat kezdi Vele magát jelenteni?
Vagy Ő jelenti magát a virradattal?*

*És nem szólnak a kakasok,
azok akkor némák lesznek
a trombiták zengése mellett,
és némák a harangok zúgása mellett.*

*Pedig micsoda árulás történt,
ha nem voltagek ébren:
ha nem volt kész nyomorult életetek!*

Visszatérés

Egyszer mindent az Ő szemével látunk
jót és rosszat
a tékozlottat és tékozolhatatlant
gyönyörű fölöslegeinket
a kapkodás iramában
mégis végezetlenül
dolgaink erdejében
egy erősen fogadott
valahai akarás
csöndes halálát
a fák mohás oldalán
hogy lám
senki nem tapintott
nem horzsolt arcával
nem kért helyes útírányt
de mégis tudtuk merre
s miért múlik el a Nap
és az eső tompított ritmusára
merre kerekednek
jegyzőirkánkban
a betűk boldog könnycseppjei
amikor vége a loholásnak
vége a szökéseknek is
már előre megköszönjük
a biztos landolást:
megígért birtokunkra
a jó visszatérést
amen.

BODNÁR DÁNIEL

Nagy Gáspárral

Nagy Gáspár (1949) József Attila-díjas költő, jelenleg a Hitel szerkesztője. Az egykori pannonhalmi bencés diák a nyolcvanas években Nagy Imréről és 1956-ról írt verseivel többször is kivóta az akkori hatalmasságok haragját. Eddig tizenkét kötete jelent meg. Az idén a Kossuth Egyetemi Kiadó Szabadversek címmel adta ki összegyűjtött verseit.

Ön a pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett. A keresztény hiten túl mit adott Önnek az ottani szellemiség és lelkiség?

Nagyon sokat: Szent Márton hegye adott nekem kiváló tanárokat, akik egyetemi szinten tudtak tanítani, és amellet, hogy tiszteltük őket rendkívüli tudásukért, nagyszerű emberek is voltak. Nem csupán földrajzot, történelmet, magyart, matematikát tanítottak, hanem naponta fölhívták a figyelmünket, hogy a magyar kultúra és történelem jelen van ezen a szent hegyen. S ez a kettő elválaszthatatlan egymástól: a bencéség a magyarságtól. Ezer éve ezen a hegyen létrejött az első magyar iskola, és én ennek a tanulója vagyok. Naponta szembesültem ezzel. Építészeti stílusokban gyönyörködtem, de közben jó tanárim tudós, illetve bajvívó bencésekkel ismertettek meg, szilárd jellemű főapátokkal, akik a kultúrát és a magyar történelmet szolgálták és őrizték a legnehezebb időkben is. Már a tatárjárás idején, majd a török hódoltság korában, később 1848-ban, 1944-45-ben és 1956-ban is. Pannonhalma fantasztikus érdeme volt, hogy a vészorszakban befogadta az üldözötteket, az ősi falak közé nem mehettek be sem a nyilasok, sem az oroszok, de a pufajkások sem '56-ban. Nem adták ki a szerzetesek azokat, akiket a pribékek elhurcoltak volna. A forradalom leverésekor Söveges Dávid volt az igazgató, aki megvédte fiait, és ez majdnem az életébe került, mert nem adott ki egyetlen diákot sem a pufajkásoknak. Pannonhalmának ez így együtt a történelme, hogy a löszdomb tetején fároszként világít egy épület, amit időnként tengeren hullámzó hajónak is látunk: fúj a szél, de ez a hegy áll, mint a sziklára épült ház, és erre engem ott négy éven keresztül majdnem minden nap figyelmeztettek. Nem erőszakkal, hanem csöndesen, a tanóránkon, a délutáni sétákon, még sportolás közben is. Ez meghatározta az életemet. A kivételesen jó tanárok mellett egy ragyogó osztályközösség tagja is lehettem. Az ország minden sarkából jöttek gyerekek, és nagyon jó szellemű, összetartó csapatná fejlődünk: ebben talán az is közrejátszott, hogy a négy év alatt három fiatal barátunk is tragikus módon elhunyt. Ez is összekötötte az osztályt. Azóta is évente találkozunk, és csaknem mindenki eljön a találkozókra. Ez Pannonhalma a hit mellett: a történelem. Vanyó Tihamér urat név szerint is megemlítem: ő volt az én felejtethetetlen földrajz tanárom. Ma már 95 esztendő, de Istennek hála szellemileg teljesen friss.

Egyik novellámban megírtam őt, és erre reflektálva elküldte nekem a legújabb könyvét — *Fény a hegyről* —, megköszönve a nagyszerű jellemzést: úgy érezte, egykori diákja vissza tudta adni az ő karakterét. Nemcsak földrajzot tanított, hanem megismertetett bennünket mindazokkal a történelmi személyiségekkel, akikkel kapcsolatba került Pannonhalma, emellett grafológiával, pszichológiával is foglalkozott. Ragyogó elbeszélő volt, igazi polihisztor, a diákcsínyeket pedig értette. Ő volt a *primus inter pares* azok közül, akik Pannonhalma, a szent hegy lényegét át tudták adni: fiam, légy büszke arra, hogy a bencés atyák tanítványa vagy, akik indultak a Római Birodalomból Szent Benedek útján, és eljutottak erre a kis löszdombra, hogy a magyarságnak oskolát alapítsanak, kultúrárt teremtsenek, igaz magyar emberek legyenek.

Az idén megjelent és már két kiadást is megért Szabadrabok című összegyűjtött verseskötetében feltűnő, hogy egyetlen, a szocialista rendszert még csak finoman dicsérő költemény sem szerepel benne. Egyáltalán nem hitt a rendszer életképességében, vagy ennyire hatásvolt a bencés neveltetés?

Ebben szerepet játszott otthoni környezetem is: családom tagjai messze elkerülték a kommunista pártnak még a környékét is. Szüleim parasztemberek voltak, és nálunk erősen meghatározó volt már gyerekkoromtól kezdve '56. Nagy Imre kommunista volt, de amikor 1953-ban az első kormányprogramot meghirdette, a vidéki emberek, ha nem is szentként, de nagy emberként tisztelték, hiszen pozitív változások történtek, megszűntek például a beszolgáltatások. '56-ban nálunk a faluban kicsiben lejátszódott a forradalom, és amikor Pestről jöttek a fiúk, és mesélték, hogy mi történt, kissrácként szinte átéltem az eseményeket. Mindez mélyen rögződött bennem. Amikor Nagy Imrét kivégezték, a családom tagjai megsiratták, mert azt a mártír sorsú embert látták benne, aki tenni akart a magyarságért. Mindezt megerősítette a pannonhalmi neveltetésem. A szent hegyen nem a rendszer dicsérete volt jellemző, bár direkt politizálás nem folyt, és nem is lehetett, mert a világi tanfelügyelők állandóan szemmel tartottak bennünket, és a bencés rendet nem igazán kedvelték az egyházügyi hivatal emberei. Legányi Norbert akkori főpátnak rengeteg gondja volt velük. Mindent elkövettek, hogy eltávolítsák őt a rend éléről. Ha bármilyen lelkesedésem is lett volna a szocializmus iránt, azt 1968 végleg lerombolta. '68 a nagy remények és csalódások éve: a fiatalok mozgolódása Európában, a bizakodás, hogy talán másfelé mehet az élet az egész kontinensen. Másrészt pedig a szegény: a Varsói Szerződés tagjaiként bevonulunk Csehszlovákiába, mondván, hogy „megsegítjük” ottani „testvéreinket”. Én ebben a történelmi felháborodásban kezdtem el verset írni, és ha úgy tetszik, politizálni. Szombathelyi főiskolásként szót emeltem a bevonulás ellen, ettől kezdve érdemeltem ki — ahogy ez a Történelmi Hivataltól most megkapott dokumentumokból kiderül — az állambiztonság embereinek figyelmét, amely egészen a rendszerváltozásig tartott. Később soha nem volt gondom azzal, hogy ez a rendszer mit is jelent valójában.

Nagyon sok olyan verse van, amely a szellemi-lelki rokonaihoz szól, azokhoz, akik már eltávoztak közülünk: Kondor Béla, Kormos István, Latinovits Zoltán, Nagy László, B. Nagy László, Huszárik Zoltán. Az In memoriam B. Nagy László című versében a költő Nagy Lászlót idézi: „Itt a legigazabb gárda vész el...” Egy másik találó kifejezése szerint pedig a „helybenzábanfutás” volt jellemző a szocialista korra. Ezt sokan nem bírták idegileg és felőrölték...

Ugyanakkor Három kézjeggyel című versében nagy költőelbődök — Petőfi, Ady, József Attila — verssorait idézi, s a végén szinte daccal szögezi le: „Nem halhatunk meg, élnünk kell tovább”.

Nagyon örülök, hogy említi B. Nagy Lászlót. Életem nagy ajándéka volt, hogy szombathelyi főiskolásként megismerkedhettem vele, lejárt hozzánk a filmklubba, és hajnalig tartó vitákat vezetett. Az ő tisztánlátása, fantasztikus tudása a filmről lenyűgöző volt. B. Nagy nemcsak filmmel foglalkozott, több esszéje jelent meg Németh Lászlóról, Sarkadiról, egyik felfedezője volt Hajnóczy Péternek. Az Élet és Irodalomban heti rendszerességgel megjelent kritikái szenzációsak voltak. Ez az ember az esszéiben és a kétszáz ember előtt zajlott magánbeszélgetéseiben politizált is. Átélt a fényes szelek korszakot, a megcsalattatásokat, az '50-es éveket. Pontosan tudta, hogy hol a partvonal, hiszen az esszéiben és a beszélgetésekben a szabadságnak olyan lehetőségeit villantotta fel, amelyek imponálóak voltak, főleg 1968 után. Láttá azt is, hogy a már akkor is erősen megosztott magyar értelmiség előtt nincs sok lehetőség. Úgy érezte, számára sincs tovább, ezért ment el Szárszóra, és tette meg azt, amit megtett. B. Nagy a mi számunkra az adott kádári-aczéli kultúrpolitikában a szabadság egyik megtestesítője volt, aki nagyon tudott írni, hitt az erkölcsiségben és meg akart maradni ebben. Amikor pedig már végképp nem tudta közelíteni egymáshoz a kimondhatót és a valóságot, hát kitette a végső pontot. Volt ebben valami döbbenetes, sokan ezt póznak tartották, József Attilára gondolva, de én nem tartom annak. Ugyanaz a világ omlott össze benne is, mint az általa nagyon tisztelt József Attilában: „ahol a szabadság a rend, / mindig érzem a végtelent.” Ez a végtelen összeszűkült, mert itt csak valami különös szabadság volt, és őrá is gondoltam, amikor azt mondtam, hogy *szabadrabok* voltunk. A művészet, a költészet révén fölül voltunk ugyan, de pontosan tudtuk, hogy mi az, ami lehúz bennünket. Ezt érezte az akkor induló húszéves költő, és az érett gondolkodású B. Nagy László, aki tisztán látta: a 1968-as kísérlet összeomlott és minden kilátástalan. Merem mondani: akik akkoriban fejezték be az életüket, nem hitték el a lelükben, hogy lesz 1989. De ki is hihette volna el ezt akkor?

Ez egyik legkorábbi verseim. Botrányt is kavart Szombathelyen. Az akkor szerintem legfontosabb három költő ismert verssorait válogattam össze. Egyrészt az aktualitásukat akartam hangsúlyozni, másrészt a filmes szemléletemet is be szerettem volna mutatni: ha két képet összeteszünk, egy harmadik lesz belőle a montírozás által. Talán negyedikként mondhatok valamit a '70-es évek elején, kifejezhetem, hogy bár elődeink sokszor reménytelennek látszó helyzetekben harcoltak, végül mégis felülemelkedtek, mert én József Attila öngyilkosságát sem tartom a reménytelenség teljes bevállásának, csak ő másoknak remél. S azt is tudjuk Illyéstől, hogy a legpesszimistább vers is életigenlő. Petőfiről nem is beszélve, akinél a szó és a tett egy volt, nem röstellt elmenni a csatába, mást nem is tehetett. Ady is, az akkori ifjú nemzedékre mennyi mindent bízott rá! Amikor ezt a verset írtam, nagyon fiatal vol-

tam, és azt mondtam: itt vannak ezek a nagy példák, életek, valamire jutnunk kell, de bevallom, ez kicsit a magam bátorítására is szolgált. Nem ítéltém el azokat, akik negyven- vagy ötvenéves korukban azt mondták, hogy nem megy tovább, de én húszévesen nem mondhattam ezt. Kíváncsi is voltam a világra, hogy mivé alakul, bár olyan nagy reménység nem volt bennem.

Bencés neveltetése mennyire segítette Önt abban, hogy nem adta fel a kilátástalannak látszó küzdelmet?

Biztos, hogy Pannonhalma háttere sokat segített. Most, ötvenévesen nem tudhatom, hogy az életem miként alakul, de voltak olyan kapaszkodóim — akár családi, akár hitbéli —, amelyek azt sugallják: nem biztos, hogy az életemmel én rendelkezem teljesen. Sokszor voltam olyan kilátástalannak látszó helyzetben, hogy amikor onnan kikerültem, azt mondtam: nagy ajándék, ha ez sikerült, valami szándék még van velem. S ameddig megadatik, élni kell. Lehet, hogy sokszor nagyon nehéz volt, és nehéz is lesz, de az élet csoda: nem tőlünk függ, sem az eleje, sem a vége. Abszolút életpárti vagyok. Ezért perelek magam is a megszülető életekért, és hogy az élet se fejeződjék be a lassan törvényerőre emelkedett eutanáziával. Mert soha nem lehet tudni, hogy az ember nem a nyolcvankettedik évében jut-e el a megvilágosodásig, nem azért jött-e a világra? Vagy említhetek mást: Arany János szüleinek tizedik gyermeke volt...

Mikor vált az Ön számára világossá, hogy az örökre berendezkedni kívánó szocialista rendszer napjai meg vannak számlálva?

A verseimmel kezdettől fogva, ha a téglát nem vettem is ki a falakból, de legalább kapartam a falat. A '80-as évek fordulóján ismertem fel világosan, hogy ez a rendszer össze fog dőlni. Egyre nehezebben tudtam tartani magam ahhoz, hogy ne beszéljek arról, ami engem úgy is mint Nagy Gáspárt, és úgy is mint költőt izgatott: a közelmúlt történelméről, jelesül '56-ról. Nehezen tudtam együttélni ezzel, és ha valaki megnézi a verseimet — nem a későbbi, elhíresült botrányversekre gondolok, hanem már előtte 1980-81-ben a *Benézünk majd a Múltidőbe... ősszel, Két nyárfa a Hódoltságban* —, akkor láthatja, hogy én már akkor írtam erről. Valaminek kellett a világban történnie, a dolgok kiszámíthatatlanok. A térségünk történetét meghatározó esemény 1978 októberében játszódott le, amikor a konklávé Karol Wojtyla krakkói érseket pápává választotta. Az alakuló lengyel *Szolidaritás* kapott egy védőangyalt. A térségben akkor valami véglegesen eldőlt: nyilvánvalóvá lett számomra, idő kérdése csupán, hogy a dolgok más irányba forduljanak. Meggyőződésem, hogy az általam csodált *Szolidaritás* a lengyel pápa imája nélkül nem tudott volna az lenni, ami lett, nem tudott volna Európának egy olyan centrális pontja lenni, amire mi, magyar értelmiségiek is figyeltünk. Ha megnézem az akkori verseimet, nem tudtam ezeket akkor így megfogalmazni, de bennük van a remény a változásban. Wojtylában kezdettől fogva reménykedtem, és az eltelt húsz év igazolta ezt.

Önt 1981 decemberében, a lengyel szükségállapot bevezetésekor választották meg az Írószövetség titkárává. A nyolcvanas évek közepén Nagy Imréről és 1956-ról írt verseivel — köztük a híres Örök nyár: elmúltam kilencéves — óriási vihart kavart. Akkoriban még úgy látszott, felülkerekednek a régi rendszer emberei. Mindez nem ingatta meg a változásba vetett hitét?

Nem. A lengyel hadiállapot napjaiban is éreztem, hogy a magyar írók '56 után először kihúzták magukat, a méz pattog a gerinccsigolyák között, valami más kezdődött. Az agonizálás még sokáig tartott, de 1981. december 13-ától már mi is másként beszéltünk. Történtek kísérletek arra, hogy a magyar társadalommal elítéltesék a lengyeleket, és ennek szégyenteljes megnyilvánulásai is voltak, de azért szolidárisak voltunk velük. A hatalomnak kimérültek a tartalékai, ez látszott a csapkodások hevesességéből: a Mozgó Világ szerkesztőségének leváltása újólág bebizonyította, hogy nincs toleranciája, de már gazdaságilag is meggyengült, nem volt mivel betömnie a szánkat. Amikor 1984-ben az Örök nyár: elmúltam kilencéves című versemben határozott utalást tettem Nagy Imre eltemetésére, már recsegett-ropogott a hatalom. Eltűnt a színről az az Andropov, aki '56-ban a legjobban fogta Kádár kezét. Erre fel kellett volna figyelnie az akkori vezetésnek. A magyar politika 1985-ben még megtehetette volna, hogy a közvélemény elé áll, és bevallja, mi történt, de az, akinek az inget magára kellett volna vennie, Kádár János, képtelen volt ezt megtenni. Éreztem, hogy közel a változás, de az engem is meglepett, hogy milyen gyorsan hullott össze a rendszer. S ebben bizonyos, hogy a Gondviselőnek hatalmas szerepe volt. A világ alakulásában mindig működött a transzcendencia, s minden mindennel összefügg: a mi szabadságunk óhajta, a küzdelmek, mindaz, ami a Vatikánban történt, Gdanskban, Krakkóban, Prágában, Budapesten, ezek összeadódnak, magánakciókban, szabadságküzdelmekben, egy-egy megírt versben, ahogyan írtam az '56-ról szóló költeményemben, hogy „egy élére állított vers sokat tehet”. Mostanában tudtam csak meg, hogy az Örök nyár... című versemet utasításra visszavonták akkoriban a könyvtárakból. És amikor a könyvtárosnő lefénymásoltatta és szétosztogatta a szülői értekezleten, akkor egy „derék” szülő feljelentette, mire a könyvtárosnőt kirúgták az állásából. Az ehhez hasonló eset rendkívül fontos az ember életében, egyrészt megviseli, de erőt is ad a folytatáshoz, bármennyire mondják is egyesek újabban, hogy egy versnek nem lehet küldetése. Igenis vannak pillanatok, amikor egy őszintén kiszaladó vers megmozgatja a látszólag tespedtségbe süllyedt közösséget.

A rendszerváltozás után sok költő- és író társa is politikai pályára lépett. Ön hogyan tudta megállni, hogy megmaradjon a költészet mellett és ne politizáljon?

Ez nehéz döntésem volt. Ott voltam az MDF megalakulásának kezdetén, később választmányi tag lettem. Amikor 1990-ben győztünk a választásokon, akkor azt mondtam: az MDF győzelméhez hozzájárultam, de most, hogy a fő célt elértük, az én „politikai szerepem” véget ért. Legalábbis parlamenti képviselő semmiképpen nem leszek, mert felmértem, hogy nekem a fehér papírral kell birkóznom. Nem kerülöm a vitákat, de már akkor látszott, hogy a pártszerűség vállalása olyan emberi kopásokkal jár, amit nem tudok vállalni. Zilahy Lajos mondta még az egypártrend-

szerre vonatkozóan: „Minden politikába mártott író annyit veszít a súlyából, mint az általa beszívott pártfegyelem súlya”. Ez a mai pártokra is jellemző, és az effajta pártfegyelmet nem tudom elfogadni, hogy attól nekem ne legyen saját véleményem, mert egy párthoz tartozom. Én a '90-es évekről is elmondtam az aggályaimat. Ez nem jelenti azt, hogy ne tisztelném azokat, akik másként döntöttek. Pontosan tudtam ugyanakkor azt is, mivel jár egy parlamenti fizetés, és ezzel szemben mit keres egy csóró költő. De ezt a megfontolást is elhárítottam, mert számomra legfontosabb, hogy szabadon leírhassem a gondolataimat. Még egyszer mondom: a szavát álló politikust tisztellem, de tisztában vagyok a kényszerekkel is, és ezeket nagyon rosszul viseltem volna. A politikusnak néha bizony tudnia kell hallgatni. A költészetben is van ilyen, a dramaturgiában még inkább tudni kell, hogy az elhallgatott szónak megnő a szerepe. Sok író viszont ezt nem tudta, amikor politikusi pályára lépett. Pedig itt különös jelentőséget kapnak Petőfi sorai: „Én használni, nem ragyogni akarok”.

Az Ön költészetében alapvetően fontos a szabadság fogalma. Hogyan látja ezt a kérdést csaknem tíz évvel a rendszerváltozás után?

Bibóval értek egyet, hogy a politikában nem szabad hazudni. Lehet tisztességes és elvi politikát is folytatni, bár nehezebb. Ez önkorlátozással és annak belátásával jár együtt, hogy a szabadságom csak akkor lehet teljes, ha a könyökömmel a mások könyökét nem ütöm le az asztalról. A megálmodott paradicsomi állapot nem létezik. A politikusnak, a képviselőnek a közjó megteremtésére kellene törekednie, hogy a szabadság éveit alatt létrejött új egyenlőtlenségek ne növekedjenek, ne legyenek tízszeres különbségek a jövedelmek között. Mert ez iszonyatosan nagy baj. Hiába beszélünk a szabadságról, azt nagyon sok ember nem tudja megélni, mert akadályozzák őket ebben az anyagi korlátok. A mai szabadság hamis, mert csak pénzben gondolkodik. Nem az egyenlőséget sírom vissza, de a tisztességes munkáért tisztességes bért kellene kapnia mindenkinek. Legyen meg az emberhez méltó joga a kezdő pedagógusnak, a munkásnak, a mérnöknek, az írónak. Az nem mehet sokáig, hogy csak a gazdag számít embernek, mert felrobban a társadalom. Ennyi koldust, kukában turkáló embert, ennyi rosszul élő családot nem láttam soha, mint mostanában. Nem tudom elfogadni a jövedelmek közötti hatalmas aránytalanságot. A pedagógus-diploma miért ér tízszer kevesebbet, mint egy menedzseré vagy egy bankaré? Az anyagi lehetőségek szűkössége sok embert meggátol a demokratikus jogok érvényesítésében, így pedig nem beszélhetünk valódi szabadságról és demokráciáról. Ehhez meg kell teremteni mindenki szabadságát. Ha könnyű szívvel elteszem a kétmilliós fizetést havonta, és azt hiszem, hogy ez a normális, tudva, hogy az egyetemi tanár nettó 50 ezret kap, akkor nagy baj van. Ha egy gyereknek kétmilliót keres az apja, akkor nyilván sokszorosan előnyösebb helyzetben indul az életben, mint az, aki a létminimum szintjén él. Ez így volt a régi rendszerben is, amikor a pártelvtárs már akkor külföldön taníttatta a gyerekeit, amikor más útlevelet

sem kapott. Világos, hogy az ilyen elvtársnak a gyereke 1990-ben hatalmas előnnyel indult azokkal szemben, akik talán csak akkor jutottak ehhez a lehetőséghez.

Ezek szerint a rendszerváltozás után tíz évvel még mindig nem működik a társadalmi szolidaritás?

Nem bizony, és ez nagy baj. A szocializmus évtizedeiben nem tanították meg a hitbeli dolgokat, az akkori hatalom kiiktatta az iskolából a krisztusi tanokat. Az új pedagógus generáció már nem tudta továbbadni ezeket az eszméket. A '80-as évek második felében már általánosan elterjedt az a nézet, hogy aki nem lop és nem csal, az hülye, az élheterlen. A gyerek azt látta, hogy az ő apja azért lett több, mert beállt a körbe, párttag lett, vagy tudott ügyeskedni. Akinek nem ilyenek voltak a szülei, az vállalta a nehézségeket, a terhek cipelését, vagy pedig gengszter lett. Ezzel a szemlélettel érkeztünk a rendszerváltozáshoz. A privatizációval ránk tört a vadkapitalizmus: azok a párttagok, akik '89-90 előtt is privilegizált helyzetben voltak, a gondosan kimunkált törvényekkel, a kiskapuk kijátszásával, kitűnő kapcsolatrendszerüket, információs előnyüket kihasználva létrehozták a butikokat, kft-eket, eladták külföldre a gyárat, és az általuk fogadott igazgatók mellett a német, olasz cégek helytartóiként továbbra is basáskodnak. A munkásokat pedig elbocsátották. Mindez azért valósulhatott meg olyan könnyen, mert az emberekbe korábban nem nevelték bele a szolidaritás-érzést. Hiányoztak az erkölcsi, lelki támaszok. A többség ügyeskedett, ahogy tudott. A keresztény erkölcsiségnek kellene érvényesülnie: akinek több van, annak segítenie kellene az arra rászorulókon. Önző lett a társadalom. Jelenleg totálisan kettészakadt az ország. Tisztelem a kormány erőfeszítéseit, de a szükséges változásokat nagyon nehéz lesz véghezvinni, mert a mentalitásban nincsenek meg a szükséges erőforrások. Magyarországon csaknem ötven éve nincs erkölcsre nevelés, s a kilúgozódott, erkölcsileg sivár pedagógusok miként is tudnának továbbadni valami erkölcsöt? Ha felnő végre egy új magyar pedagógustársadalom, amely nem frusztrált emberekből áll, akkor talán az unokáink már olyan társadalomban fognak élni, amelyben érdemes lesz becsületesnek és tisztességesnek lenni.

A rendszerváltozás után írt versei nem csupán a fent elmondottak miatt keserűbbek, mint a korábbi, ironikus hangvételű költeményei. Gyakran ír Júdásokról, alkalmi Heródeszekről, Kreonokról, csupa negatív figuráról...

Nekem 1989 valóban nagy cezúra volt, s azóta kiderült: a várokozás nagyobb volt, mint ami később lett belőle. Kilencvenig lobogó, lendületes korszakom volt. A rendszerváltozást sokan áhítottuk, de nem voltunk rá felkészülve, okosabbnak kellett volna lennünk. 1989-90-ben gyönyörű volt a világ. Egy ilyen időszak után szinte szükségszerű, hogy az egy oldalon álló emberek, akik a fő célban egyetértenek, pártosodnak. És a köztük meglévő ízlésbeli, hangsúlybeli különbségek felszínre kerülnek. Bármennyire fájdalmas is, ma már azt mondom: talán nem kár, hogy így történt. Fájdalmas felismerés, hogy amikor a hozzád nagyon közel álló személy felelős posztra kerül, kiderül róla, hogy nem tud tel-

jesíteni. Először csodálkozol, próbálsz megérteni, majd ha nyilvánvalóan rosszul teljesít, akkor közlöd vele, mire megsértődik, pedig eddig azt hitted, hogy nem sértődékeny. Bizony rossz kritikaviselők vagyunk, mindig nagyobb tapsokra vágyunk, a saját hangunkat szeretjük hallani. Hiúak vagyunk, csörtetőek, önzőek, és ez hamar kiderült minden pártban, lapnál, könyvkiadónál. Ez rossz érzés. Mindezzel együtt kell élned, és az is a szabadság, az intelligencia egyik fokmérője, hogy tudsz-e csöndben maradni. Vagy megpróbálsz — a „csatársor összekötőjeként” erre tettem kísérleteket — a szétszakadt szálakat összeilleszteni. Kiderült, hogy nem lehet. Ez újabb csalódás, hogy az értelmes kibeszélésnek sincs már értelme, mert elvárják tőlem, hogy kitegyem a lelkemet, de ha ezt megteszem, rádöbbenek: a másik cinkelt lapokkal játszik. Párbeszédéről papolnak, de egyesek úgy gondolják, hogy csak ők beszélhetnek. Egy-két ilyen kísérlet után az ember behúzódik a barlangjába. Emiatt kárhozzatom magamat, mert vallo, hogy nyitottnak kell lennem, de felteszem a kérdést: érdemes nyitottnak lenni? Azért is fantasztikus, hogy kimentek az oroszok, rendszerváltozás lett, mert különben soha nem tudom meg a barátaimról, milyenek is valójában, vannak dolgok, amikről teljesen másképpen gondolkoznak, mint én. Ez kegyetlen tudás, de nyilván ők is így vannak ezzel velem kapcsolatban.

*Mindez keserűséget
szül...*

Az ember arra gondol: élete első negyven éve ráment a diktatúrára, eltelt a szűkös lehetőségek között, és jönne még negyven, ha a Jóisten engedi, de az első tíz azzal megy el, hogy kapargatod azt a hol szép, hol ronda oldalát, és hol az ellenségeidre bukatsz, hol a barátaidra, néha ott bukatsz a barátaidra, ahol nem is gondolnád, és fordítva. Sok mindenben keresztülmentünk az elmúlt évtizedben, és elmondhatjuk: már nem vagyunk múlttalanok, mert vannak egészen fiatalok, akik elefántként járnak a porcelánboltban, és sem a régmúltról, sem a nyolcvanas-kilencvenes évekről nem akarnak tudni semmit. Ezek csupa zavaró tényezők. Ha költőként nem vonultam sem elefántcsonttoronyba, sem bunkerba, hanem járok a világban, akkor a léleknek azon rezdüléseiről beszélek, ami leginkább érint. Azért szólok ezekről a csalódásaimról, a mostani és egykori társaimról, hogy magamban is feloldjam a rettenetet, a kint, másrészt mert arra gondolok: azért a vers üzenet, s hátha vannak mások is, akik szintén ezeken gyötörődnek, ezekkel a gondokkal küszködnek, akkor öt embernek csak elmondom, hogy azért se hagyjuk magunkat, próbáljuk megérteni a másikat. Itt is igaz az, amit szegény Huszárík Zoltán mondott: „Nem lehet tudni, mit hoz a múlt.” Ezért is mondom, hogy nem lehetünk múlttalanok, lám, mennyi minden kiderült a múltból. Az ember sokféle jóból, rosszból, árnyékból, fényből tevődik össze. Láttam nagy megtérőket, a baj ott van, hogy vannak, akik minden rendszerben könnyen átnyergelnek, és rögtön meg-

találják a számításait. Erre mondják egyesek, hogy ez a magyarság egyik legnagyobb képessége, Szent István óta, a túlélés. Ebben is lehet igazság. Nemcsak Koppányok és Istvánok vannak, hanem a köztesben megmaradók, ezek éltetik a magyarságot. De az ember ebben a korban él, itt ítélik össze valakivel, életre-halálra. A pártosodásban, a politikában az volt a szörnyű, hogy a családokat is rombolta, házasságokat robbantott szét, mert a férj és a feleség csak a rendszerváltozáskor tudták meg egymásról, hogy a szabadságról, demokráciáról, hazáról vallott nézeteik különbözőek. De nem spórolhattuk meg ezeket. S én ezekről a gyötrelmekről, keserűségekről, csalódásokról írtam a verseimben, s ez a barátaimnál is okozott meglepetést, de nyugodt szívvel mondom: nem igazán vettem el a sulykot. Az ítékezésben sem, és abban sem, hogy túl elnéző lettem volna valakivel. A remény változatlanul ott él bennem, ahogy a hetvenes években is azt mondtam: élnünk kell tovább.

Jegyzvén szalmaszállal című versében írja: „A remény sohasem meghaló, ha minden utolsó szalmaszál AB-BÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ.” Ebben azért mindenképpen bízhatunk...

Ez a legfőbb reménység. Ezt a verset az első Balkán-háborúban, 1992-ben írtam, amikor a szerbek megtámadták a Jugoszláviából kiváló szlovénokat. Valóban, a remény sohasem meghaló... Az a reménység, amely engem segített, az élnünk kell tovább reménye, ott munkált bennem mindvégig, a szocializmus évtizedeiben is. Amikor verset írok, mindig azt érzem, hogy a kezem nem teljesen az enyém. Írtam is: „Valaki ír a kezeddal, valaki néha súgja a dolgozatot.” Az időmet is elrendezi valaki helyettem, mi az a pillanat, amikor írnom kell vagy beszélgetnem. Én ezt mind hiszem. Igen sok reménytelen pillanat volt a személyes életemben, és az országában is. S mégis itt vagyunk, mert ez az ország Szent István óta Mária országa. S lehetek ilyen magyarok, és lehetek olyan magyarok, lehetek árulók, júdások, de mindig voltak olyanok is, akik kibontották a szabadság zászlaját, és bár voltak vérbírák, de mellettük mindig voltak mártírok is. Ennek az egésznek az elrendezése az én hitem szerint azt bizonyítja, hogy ahhoz a jászolhoz kell visszahátrálnom, amelyben Ő megszületett, és mindaz, aki teremtménye ennek a csodának, csak ide mehet vissza. S a szabadság akkor lesz a legteljesebb, ha elhisszük, hogy nekünk valaki szabad akaratot adott. De mindig oda kell visszahátrálnunk, *ahhoz a jászolhoz*. Ezért mondom, *Jegyzvén szalmaszállal*: aki az irodalomnak, a szónak elkötelezettje, és szavakat ró a porba vagy a vízre, ha ez a reménység ebben a szalmaszállban benne van, talán még a legpesszimistább verseivel is biztatást tud adni, és aki olvassa, az azt mondja: kapott a reménységből valamit.

SZEMLE

A MAGYAR IRODALOM ÉVKÖNYVE 1998

Tizenegyedik alkalommal jelent meg *A magyar irodalom évkönyve* című kiadvány, amely a magyar íróársadalomról és az irodalmi intézményrendszeréről ad keresztmetszetet. Az igen hasznos, igen szorgos munkával összeállított adatgyűjtemény, amely elsősorban Buda Attila szerkesztőnek köszönheti létrejöttét, rendre tájékoztat bennünket az 1998-as esztendő fontosabb irodalmi eseményeiről (könyvbemutatókról, írótalálkozókról, írószövetségi összejövetelekről), a magyarországi és a határokon túli magyar írók adatairól, a kortárs magyar írók televíziós, rádiós és színházi bemutatóiról, az írók kapta kitüntésekről és díjakról, a hazai és a határon túl működő magyar könyvkiadókról, folyóiratokról, a tudományos és irodalmi szervezetekről, a külföldi egyetemi és főiskolai magyar oktató- és kutatóhelyekről, a Budapesten működő idegen kulturális intézményekről, az alapítványokról, a könyvtárakról, a nagyobb budapesti könyvesboltokról, végül a magyarországi irodalmi kiállításokról és emlékházakról. Itt jegyzem meg, hogy ez utóbbi tájékoztatást hasznos volna kiegészíteni a Kárpát-medencében található magyar irodalmi emlékházak felsorolásával is, olyan emlékhelyekre gondolok mint a sztegovai Madách-kúria, a nagyszalontai Csonka-torony (amely tudvalevőleg Arany János könyveit és jegyzeteit őrzi), az érmindszenti Ady-emlékház, a kolozsvári Szabédi-ház (amely legújabbban a romániai magyar irodalmi múzeumnak ad otthont) vagy éppen a kisbaconi Benedek Elek-kúria (amely az éppen száznegyven esztendeje született nagy székely mesemondó relikviáit őrzi). Az igen tekintélyes gyűjtemény figyelemreméltó adatokat mutat, kiderül például, hogy élő irodalmunk gyarapításáért idehaza és külföldön több mint kétezer számon tartott író dolgozik, Magyarországtól Ausztriáig és Andorrától Argentínáig. Az is kiderül, hogy csak Magyarországon összesen százhetvenöt könyvkiadó jelentet meg magyar irodalmi

műveket, és (a 2000 című folyóirattól kezdve és a Vigilián végezve) összesen hetvenhat irodalmi folyóirat gondolja élő irodalmunkat. Úgy hiszem, az irodalmi évkönyv hasznos forrásmunka és segédeszköze lehet mindenkinek, aki érdeklődik a magyar irodalom jelene iránt. (Széphalom Kiadó, 1999)

POMOGÁTS BÉLA

MAURICE ZUNDEL: ISTEN, A NAGY FÉLREÉRTÉS

Ha egy Istenről valló könyv szellemi súlyát a felszabadító erejének egy-egy sorra eső hányadával mérhetnénk, akkor Zundel sovány, alig ötszáz soros kis könyvecskéjének cipeléséhez egy tehervonatot kellene bérelnünk.

Zundel 1897-ben, Svájcban született, s 1919-ben szentelték pappá. „Költőgénusz, a misztika géniusza, író és teológus, s mindez csodálatos ragyogásban — írja róla búcsúztató beszédében jó barátja, VI. Pál pápa 1975-ben bekövetkezett halálakor. A misztikusokat a közvélemény nem szokta a földönjáró emberek közé sorolni; Zundelt ezzel szemben éppen misztikus érzékenysége vonzotta a természettudományok, a korproblémák s természetesen az irodalom és a művészetek felé is. Szellemi ragyogását éppen ez a sokoldalúság tette máig is egyedülállónak; szellemi-lelki testvérei közül talán — VI. Pál pápán kívül — a jezsuita François Varillont kell megemlégtennünk a kortársak közül.

Zundel gondolatai a század első felében elég merésznek hatottak ahhoz, hogy fölöttese félreállítsák és sajátos zarándokútra indítsák; sajátos szellemi vándorlásának gyümölcsei azonban mára már beértek. Ebből a gazdag választékból találhat egy kis ízelítőt az olvasó a megjelent kötetben.

Ez a könyv felerészt rövid, egy-két mondatnyi bölcsességeket tartalmaz, a Biblia bölcsességi könyveinek mintájára, bár jóval kevesebb moralizáló utalással. Ha a misztikusokat osztályozni lehetne, Zundel a „mezítlábasok” csoportjába tartozna. Beszédmódja bib-

likusan egyszerű, de ugyanakkor költői; alulról érzi, figyeli embertársainak (mindenkinek!) problémáit, s ez vezeti tollát, amikor rövid írásának legfőbb mondanivalóját így fogalmazza meg: „Ez a mi szabadságunk chartája: az Evangélium megszabadít minket... az uralkodótól, megszabadít az isteni fenyegettség alól: attól az Istentől, akitől féltünk. Isten arra kér, hogy felegyenesedjünk, eljussunk saját egységünkig, ami a Krisztusé, és Istennel együtt teremtővé váljunk... Az Istenlét ezentúl nem uralkodást jelent, hatalmat mások leigázására, — az Istenlét ezt jelenti: *önmagát adja*, mértéket nem ismerve.” Még markánsabban: „Abban a pillanatban, hogy Isten már nem felszabadító tapasztalat számunkra, hamis istenné vált.” S Ágostonra hivatkozva ő is vallja, hogy „Isten pontosan azért lett emberré, hogy az ember Istenné lehessen”.

Az ókori ember (s talán a mai is) uralkodót akkor volt képes elviselni, ha istennek képzelte őket; cserébe viszont Istent — hogy az meg ne alázza őt —, az uralkodó minden jó és rossz tulajdonságának, hatalmának és dicsőségének teljességével ruházta fel. „Ha a Fáraó Isten, akkor az Isten is Fáraó” — írja Zundel. Ezt a képet örökölte a zsidó nép, ez tükröződik a Biblia ószövetségi lapjain is, amit a szerző Jézus felé mutató „lendületnek” nevez.

Zundel körülbelül húsz kötetnyi életművét szellemiségének ragyogása, életének és mondanivalójának tiszta egyszerűsége hitelesíti. További köteteknek fordítását méltán igényelheti az olvasó, aki ezt a könyvet — Pump Edit értő (és együtt-érző) fordításának köszönhetően — szellemileg, lelkileg gazdagodva teszi vissza polcára, vagy inkább jóízű eledelként baráti beszélgetéseinek asztalára helyezi. (*Korda Kiadó*)

ASZALÓS JÁNOS

KODOLÁNYI JÁNOS: OJBARSZ FUTÁSA

Kodolányi János történelmi regényei, azon túl, hogy igen realiztikusan — mert elmélyült történelmi tanulmányok nyomán — idézték fel a régmúlt korok eseményeit és közna-

pi életét, mindig valamilyen magasabb: bölcséleti, történelembölcséleti mondanivaló szolgálatában állottak. A tatárjárás koráról írott nagy trilógia (a megírás sorrendjében: *A vas fia*, *a Boldog Margit*, *a Julianus barát*) arra a kérdésre keresett választ, hogy egy magára maradt, a barbár világból érkező pusztító hatalomnak kiszolgáltatott kis nép miként maradhat fenn történelmének örvényeiben (és azóta azt is tudjuk, hogy a tatárjárás veszedelme az író számára a szovjet hódítás veszedelmének előképe volt). A későbbi őstörténeti mítoszregények (a *Vízözön* és az *Új ég, új föld*) pedig az emberiség legrégebb kérdéseire próbáltak választ találni, nevezetesen arra, hogy miként maradhat fenn az emberi faj a létezését fenyegető kataklizmák között, miben áll a bűn és miben lelhető fel a megtisztulás.

A két nagy regényfolyam között helyezkednek el Kodolányinak a honfoglaló magyarság útkeresését és kollektív lelki konfliktusait életre keltő regényei: az *Istenek* és a *Holdvilág völgye*, az író ezeket korábban *Emese álma*, később *Pogány tüzek* címmel fogta egybe. A nagyívű regény valójában igen alapos munkával elvégzett történelmi rekonstrukció, amely a Géza fejedelem megválasztását megelőző esztendő világába vezet: a magyarság ekkor még a pogány honfoglalók szokásai szerint élt, de már ismerkedett a Kárpát-medencében talált és a külföldi térítőkre erőfeszítései nyomán is terjedő kereszténységgel. Nos, az író igen alapos művelődéstörténeti és néprajzi előtanulmányok nyomán idézi fel ennek a történelmi választás elé került magyarságnak az életét. A kettős regény két világ: a régi pogány és az új keresztény kultúra határára került magyarság küzdelmét mutatja be, és ennek során arra utal, hogy a magyar népnek őszinte elkötelezettséggel el kellett fogadnia a kereszténység tanításait, ugyanakkor meg kellett őriznie a maga eredeti hagyományait. Ez a történelembölcséleti gondolat tulajdonképpen Kodolányi személyes filozófiájából következett.

A pogány magyarok megtéréséről írott regényt az író valójában három kötetre tervezte, a harmadik kötetből azonban csupán néhány fejezet készült el (pontosabban: lehet,

hogy több is elkészült, ez azonban a háború végének forgatagában Balatonakarattyan elveszett) és jelent meg a pécsi Sorsunk című folyóirat 1943 és 1944-es évfolyamaiban. Most Tüskés Tibor, Kodolányi munkásságának monográfiája, a folyóiratközlemények fölött olvasható cím (*Ojbarsz futása*) megtartásával adta közre a két korábbi kötetet izgalmasan kiegészítő töredéket, hozzájárulva ahhoz, hogy nagy írónk születésének századik évfordulóján a róla alkotott kép még teljesebb legyen. (Pannónia Könyvek, 1999)

POMOGÁTS BÉLA

MADARÁSZ IMRE: SZÁZADOK, KÖNYVEK, LAPOK

Magyar és világirodalmi tárgyú tanulmányait és cikkeit gyűjtötte kötetbe az elsősorban olasz irodalom kutatásában tekintélyt és elismerést kivívó szerző. Ő ugyan csak a tanulmány megjelöléssel él, nyilvánvaló azonban, hogy Fazekas Mihályról vagy Hebbel *Juditjáról* írt eszmefuttatásai inkább a felvetett kérdések lényegét összefoglaló cikkek, semmint kifejtő tanulmányok. Ez persze nem értékítélet, hisz egy tömör, lényeglátó írás sokszor többet mond, mint jegyzetek sorát tartalmazó, hosszú lére eresztett, tudományos mezbe bújtatott tanulmányok, amelyek ráadásul nem is a műalkotásokkal foglalkoznak, hanem azok helyes és helytelen olvasatával. Ilyesmiről szó sincs ebben a gyűjteményben, viszont bőven vannak benne olyan korszakrajzok, amelyek valósággal felfedező útra csábítják az olvasót, nem is szólva az izgalmas műelemzésekről.

Rendkívül érdekes *Az ész fénykora* című ciklus. A liberális Rousseau-ról, a kantói morálról, de Sade márkiról, Kazinczy egy vers-töredékéről, a Lúdas Matyiról és Kármán József-ről olvashatunk benne. Bevallom, elég régen foglalkoztat a kérdés, vajon tényleg a felvilágosodás hozta-e el az ész fénykorát, s nem éppen fordítva történt-e, azaz az észére oly büszke ember nem vakult-e bele az általa látni vélt fénybe, de ennek megvitatására itt nincs mód, noha e szemléletforma napjaink-

ban is tovább él, s egyre nyilvánvalóbbak a vadhajtásai. Irodalmtörténetileg bizonyára igen izgalmas és tanulságos Kazinczy *A vallástalan* című vers-töredéke, amely voltaképpen a felvilágosodás szemléleti apológiája, de az olvasóban feltámad a kétség: vajon e metaforikus költemény nem a kor közhelyeinek (a sötét, papok által vezérelt évszázadok és az ész fénycsóvjának szembeállítás) katalógusa-e, s befejezetlenségét nem azzal magyarázhatjuk-e, hogy a kitűnő irodalmi érzékű Kazinczy megérezte: lapos filozófiai fejtegetéseiből nem alkothat igazi verset, legfeljebb tankölteményt.

Komoly kérdések vetődnek föl a *Könyvek és századok* című ciklusban is. Néhány kitűnő, az antik irodalom tárgykörébe vágó tanulmány és Thomas Mann *Varázshegyének* egyéni és meggyőző értelmezése mellett korjellemző elemzések segítenek behatolnunk a szocialista realizmus máig homályos titkaiba, melyeket a befejezetlenül hagyott Déry-regény, a *Felelet* torzója jelképez leginkább, s egy igen lényeges tanulmány (*Lektűr mint propaganda*) a Kádár-korszak én- és ellenségképét tárja föl. Nagyon fontosnak érzem, hogy a szerző ilyen elmélyülten foglalkozik Berkesi András regényvilágával, s általában a lektűrnek mondott, olvasmányos prózával, hiszen ez széles rétegek ízlését és világnézetét befolyásolja, emellett azonban stílusát, kifejezési kultúráját alaposan rombolja. Azok a mondatzörnyek és képzavarok, amelyeket Madarász Imre érezhető élvezettel idéz Berkesi regényeiből, alighanem sokakban keltették azt a hitet, hogy elég különféle szavakat egymás mellé rakni, s ez már maga az irodalmi nyelv. Persze hogy fárasztja majd őket Kosztolányi! (Elnézést kérek, hogy Berkesivel egy mondatban említem, ha élne, bizonyára megróna ezért; hogy mit írt volna Berkesiről, nyelvéről és regényeiről, azt csak sejtethetem.) Ez a tanulmány mindenestre korjellemző, fényt vet egyfajta ízlésrontó hatalmi taktikára, annak támogatására s általában arra a mentalitásra, amely mondanivalójuk s nem irodalmi értékük szerint támogatta, tűrte vagy tiltotta az alkotásokat. (Hungarovox Kiadó, 1999)

RÓNAY LÁSZLÓ

**DOMINGO J. ANDRÉS: SZERZETESJOG.
Magyarázat az Egyházi Törvénykönyv
573-746. kánonjához**

D. J. Andrés szerzetesjogi kommentára, amely Gerse Károlyné fordításában látott napvilágot, régi hiányt pótol a magyar nyelvű kánonjogi irodalom területén. Az utolsó hazai szerzetesjogi kézikönyv Schermann Egyed bencés tollából a második világháború előtt jelent meg. Ennek a kötetnek a megjelenése is hosszan váratott magára. A magyarul megjelent művet a szerző külön a magyar kiadás számára állította össze több írásából.

A szerzetesjog egyike a katolikus egyház legelevenebb jogterületeinek. A szerzetesi közösségek működésére vonatkozó szabályok már az ókortól kezdve szerepet kaptak a zsinatokon, elég ha csak a 451-es Khalkédoni zsinat 4. kánonjára gondolunk, amely a szerzetesek és a területileg illetékes püspök kapcsolatát hivatott rendezni. Az eltelt évszázadok alatt különböző alapítói szándékoktól vezetve, az emberi élet minden dimenzióját átjárva jöttek létre férfi és női közösségek. Ennek a sokszínű fejlődésnek az általános jogi rendszerezését végezte el az 1917-es *Codex iuris canonici* (487-681. kánonok). A II. Vatikáni zsinat, különösen a *Lumen gentium* 43-47. és a *Perfectae caritatis* dokumentumokkal, a szerzetesélet teológiájában is változást hozott. Az 1983. január 25-én kihirdetett új Egyházi Törvénykönyv (CIC) ezeknek a kategóriáknak megfelelően dolgozta ki, a korábbi hagyományokra építve, a megszentelt élettel és annak különböző formáival foglalkozó jogot. A CIC már a megszentelt élet intézményeiről és az apostoli élet társaságairól ejt szót. Megkülönböztetünk tehát szerzetes intézményeket, világi intézményeket és az apostoli élet társaságait, melyek közül az első kettőt közösen megszentelt élet intézményének nevezzük.

D. J. Andrés könyve ennek a területnek az egyes kánonjaihoz fűz kommentárt, továbbá a két fejezet (*A megszentelt élet intézményei* 3-241; *Az apostoli élet társaságai* 242-258) általános bevezetővel is ellátja. A magyarázatok a törvény szövegéből indulnak ki, de a szerzetesjogi hagyományon nyugszanak. A szerző figyelembe veszi a kódex óta megjelent kongregációi döntéseket és más jogszabályértékű nyilatkozatokat. De ezen túlmenően tisztában van az egyes szerzetesi közösségekben felmerülő gyakorlati problémákkal, illetve az intézmények egyedi konstitúcióival és statútumaival, amelyek szintén megújuláson mentek át az elmúlt másfél évtizedben.

A Vatikáni zsinat után egyre nagyobb teret nyertek a világi intézmények, amelyeknek tagjai nem feltétlenül fogadalommal vállalják magukra az evangéliumi tanácsokat. Hazánkban a rendszerváltással újra lehetőség nyílt a hagyományos és az új formákat követő megszentelt élet intézményeihez és apostoli élet társaságaihoz tartozó közösségek működtetésére. Az újrainduló rendek keresik a helyüket és szerepüket a magyarországi egyház életében, hogy alapítójuk szándékának, rendi hagyományaiknak is megfeleljenek, de választ tudjanak adni a kor, a társadalmi problémák és nem utolsósorban az evangelizáció kihívásainak. D. J. Andrés könyve nagy segítséget nyújt ebben a folyamatban, hiszen a hatályos egyházjog ismertetésén keresztül választ ad azokra a nap mint nap felmerülő problémákra, amelyekkel az újra induló rendek szembetalálják magukat.

A most napvilágot látott kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete megújuló sorozatának egyik darabja. (*Szent István Társulat*, 1999)

SZUROMI SZ. ANZELM

SOMMAIRE

- Père et paternité à une époque sans père*
- LÁSZLÓ BÍRÓ: Le Père dans le mystère de la Ste Trinité
 ATTILA JAKAB: Paternité et chrétiens des premiers âges
 LÁSZLÓ TRINGER: Le déclin du symbole du Père
 ILDIKÓ TÓTH: Les dangers et les conséquences d'une famille amputée
 LAJOS DOLHAI: Le rôle du Père dans l'histoire de notre salut
- LÍVIA MOHÁS: Le passé est clos
 GÁBOR GELENCSÉR: Le cinéma de Papa
 ■ Entretien avec Gáspár Nagy

INHALT

- Vater und Vaterschaft in einem vaterlosen Zeitalter*
- LÁSZLÓ BÍRÓ: Der Vater im Geheimnis der heiligen Dreifaltigkeit
 ATTILA JAKAB: Vaterschaft im altchristlichen Zeitalter
 LÁSZLÓ TRINGER: Der Verfall des Vatersymbols
 ILDIKÓ TÓTH: Die Gefahren und Folgen der verstümmelten Familie
 LAJOS DOLHAI: Die Rolle des Vaters in der Geschichte unseres Heils
- LÍVIA MOHÁS: Die Vergangenheit ist abgeschlossen
 GÁBOR GELENCSÉR: Das Kino vom Papa
 ■ Gespräch mit Gáspár Nagy

CONTENTS

- Father and Fatherhood in a Fatherless Age*
- LÁSZLÓ BÍRÓ: The Father in the Mystery of the Holy Trinity
 ATTILA JAKAB: Fatherhood in ancient Christianity
 LÁSZLÓ TRINGER: The decay of the father-symbol
 ILDIKÓ TÓTH: The dangers and consequences of divided families
 LAJOS DOLHAI: The role of the Father in the history of salvation
- LÍVIA MOHÁS: Closing the past
 GÁBOR GELENCSÉR: The movie of Dad
 ■ Interview with Gáspár Nagy

Főzerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, KISS SZEMÁN RÓBERT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÓRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Alap

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás:

Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII.

ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1200, — Ft, fél évre 600, — Ft, negyed évre 300, — Ft egy szám ára 115, — Ft. —

Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.)

vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 115 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- A magyar irodalom évkönyve 1998
MAURICE ZUNDEL	Isten, a nagy félreértés
KODOLÁNYI JÁNOS	Ojbarsz futása
MADARÁSZ IMRE	Századok, könyvek, lapok
DOMINGO J. ANDRÉS	Szerzetesjog

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Aszalós János, Pomogáts Béla, Rónay László
és Szuromi Sz. Anzelm

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Keresztény századok – a 10. század
- Készülődés az ezredfordulóra
- Fried István tanulmánya Márai Sándorról

ISSN 004260242-4

9 770042 602425